

بوستگنج

گوشه

راهیان نور

ویژه
خواهران

محرم الحرام ۱۴۴۰ هـ. ق، ۱۳۹۷ هـ. ش

متون علمی - آموزشی مبلغان

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

امام خمینی (قدس سره):

نقش زن در جامعه بالاتر از نقش مرد است؛ برای اینکه بانوان علاوه بر اینکه خودشان یک قشر فعال در همه ابعاد هستند، قشرهای فعال را در دامن خودشان تربیت می‌کنند. خدمت مادر به جامعه از خدمت معلم بالاتر است و از خدمت همه کس بالاتر است و این امری است که انبیا می‌خواستند. می‌خواستند که بانوان قشری باشند که آنها تربیت کنند جامعه را و شیرزنان و شیرمردانی به جامعه تقدیم کنند.

صحیفه امام، ج ۱۴، ص ۹۷

رهبر معظم انقلاب اسلامی (مد ظله العالی):

زن مسلمان ایرانی، تاریخ جدیدی را پیش چشم زنان جهان گشود و ثابت کرد که می‌توان زن بود، عقیف بود، محجبه و شریف بود و در عین حال در متن و مرکز بود؛ می‌توان سنگر خانواده را پاکیزه نگاه داشت و در عرصه سیاسی و اجتماعی نیز، سنگر سازی‌های جدید کرد و فتوحات بزرگ به ارمغان آورد.

در انقلاب اسلامی و در دفاع مقدس، زنانی ظهور کردند که می‌توانند تعریف زن و حضور او در ساحت رشد و تهذیب خویش و در ساحت حفظ خانه سالم و خانواده متعادل و در ساحت ولایت اجتماعی و جهاد و امر به معروف و نهی از منکر و جهاد اجتماعی را جهانی کنند و بن‌بست‌های بزرگ را درهم بشکنند.

پیام به کنگره هفت هزار زن شهید کشور

۱۳۹۱/۱۲/۱۶

ره‌توشه راهیان نور

محرم الحرام ۱۴۴۰ ه.ق - ۱۳۹۷ ه.ش

متون علمی - آموزشی مبلغان

((ویژه خوهران))

تهیه و تدوین:

دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم

معاونت فرهنگی و تبلیغی

گروه تأمین منابع

عنوان و نام پدیدآور: ره‌توشه راهیان نور: متون علمی - آموزشی مبلغان: محرم الحرام ۱۴۴۰ ه. ق. - ۱۳۹۷ ه. ش. (ویژه خواهران) / تهیه و تدوین معاونت فرهنگی و تبلیغی دفتر تبلیغات اسلامی.

مشخصات نشر: قم: مؤسسه بوستان کتاب، ۱۳۹۷

مشخصات ظاهری: ۱۷۲ص

شابک: 8 - 1940 - 09 - 964 - 978

وضعیت فهرست نویسی: فیبا

عنوان دیگر: متون علمی - آموزشی مبلغان: محرم الحرام ۱۴۴۰ ه. ق. - ۱۳۹۷ ه. ش. (ویژه خواهران).

موضوع: موضوع: حسین بن علی (ع)، امام سوم، ۴ - ۶۱ ه. ق. -- سوگوارها

موضوع: Hosayn ibn 'Ali, Imam III, 625 - 680 -- Laments

موضوع: اسلام -- تبلیغات -- راهنمای آموزشی

موضوع: Islam -- Missions -- Study and teaching

موضوع: اسلام -- مطالب گونه‌گون

موضوع: Islam -- Miscellanea

موضوع: واقعه کربلا -- ۶۱ ه. ق.

موضوع: Karbala, Battle of, Karbala, Iraq, 680

شناسه افزوده: حوزه علمیه قم، دفتر تبلیغات اسلامی، معاونت فرهنگی و تبلیغی

شناسه افزوده: حوزه علمیه قم، دفتر تبلیغات اسلامی، بوستان کتاب قم

رده بندی کنگره: ۱۳۹۷/۶۲/ر۸۸۱۴۳/۶۲/۱۶۲/۱۳۹۷ رده بندی دیویی: ۲۷۹/۰۴۵

شماره کتابشناسی ملی: ۵۲۵۱۱۶۴

ره‌توشه راهیان نور

محرم الحرام ۱۴۴۰ ه. ق. - ۱۳۹۷ ه. ش.

متون علمی - آموزشی مبلغان «ویژه خواهران»

- تهیه و تدوین: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، معاونت فرهنگی و تبلیغی
- نویسندگان: گروهی از پژوهشگران
- ناظران علمی: سعید روستاآزاد، علی اکبر مؤمنی و علی رضا انصاری
- ناشر: مؤسسه بوستان کتاب
- نوبت و تاریخ چاپ: اول تابستان ۱۳۹۷
- شمارگان: ۲۵۰۰ نسخه
- قیمت: ۱۲۰۰۰ تومان
- چاپ و صحافی: چاپخانه مؤسسه بوستان کتاب

تلفن گروه تأمین منابع: ۰۲۵ - ۳۷۷۴۰۳۹۷ پست الکترونیکی: tabligh@dte.ir

با قدردانی از همکارانی که در تولید و نشر این اثر نقش داشته‌اند:

- ویراستار: مرتضی غلامی ● صفحه‌آرا: اکبر اسماعیل پور ● کارشناس تحریریه: نصرت‌الله نیکزاد ● کارشناس اجرایی ره‌توشه: سید محمود کریمی

تمام حقوق این اثر، برای معاونت فرهنگی و تبلیغی دفتر تبلیغات اسلامی محفوظ است.

فهرست مطالب

سخن نخست	۷
آسیب‌شناسی تربیت دینی فرزندان؛ اعظم نوری	۹
مهارت‌های رفتاری والدین با فرزندان؛ سیده مریم طباطبایی ندوشن	۲۳
بررسی عوامل و زمینه‌های گسست نسل‌ها؛ محمد سبحانی‌نیا	۳۷
بررسی ترویج پوشش نامناسب از طریق فضای مجازی؛ زهرا رضائیان	۵۱
بررسی مهم‌ترین عوامل قبیح‌زدایی طلاق در جامعه معاصر؛ راضیه علی‌اکبری	۶۳
شیوه‌های مطلوب استفاده از فضای مجازی؛ محمدعلی محسن زاده	۷۵
نقش ماهواره در بحران هویت جوانان؛ علی کاظمی	۸۹
تأثیر بازی‌های رایانه‌ای بر سلامت جسمی و روانی کودکان؛ سیده طاهره موسوی	۱۰۹
راهکارهای تشویق کودکان و نوجوانان به کتاب‌خوانی؛ سیده مریم طباطبایی ندوشن	۱۲۵
آثار منفی استفاده از تبلت و موبایل بر سلامت جسمی و روانی؛ پریسا پورعلماری	۱۳۹
کتابنامه	۱۵۵

سخن نخست

محرم الحرام، ماه مبارکی است به درازای تاریخ بشر که بسان جام جهان‌نما تمام فضایل اصیل انسانی و معارف ناب الهی را در خود جمع نموده و لحظات جانسوزش، سرشار از آموزه‌هایی بهجت‌آفرین و معارفی کمال‌بخش است که عطش تشنگان معنویت و روحانیت را فرومی‌نشاند. آنچه به این ایام آسمانی، روحی دیگر می‌بخشد و بر روشنایی آن می‌افزاید، توجه به تعالیم بلندی است که از نهضت حسینی برآمده و اجتماع انسانی، به‌ویژه کانون خانواده را رنگ سلامت و سعادت می‌بخشد. این ایام، فرصت مغتنمی است که می‌توان مطالب موردنیاز جامعه کنونی را در آن عرضه کرد و نکات مفید و ارزنده‌ای را به مخاطبان ارائه نمود و به تبلیغ فرهنگ و معارف اسلامی همت گمارد و در واقع، راه و سیره امام حسین علیه السلام، به‌ویژه مکتب روح‌پرور عاشورایی را میان آحاد اجتماع زنده نمود و در مسیر احیای دستورات قرآن کریم و اهل بیت نبوی صلی الله علیه و آله گام برداشت.

کتاب حاضر، مجموعه مقالاتی است که به همت عده‌ای از نویسندگان فرهیخته و با قلمی روان نگارش یافته و در موضوعات مبتلابه جامعه و

مباحث مختلفی همچون: بازی‌های رایانه‌ای، ماهواره، حجاب، طلاق، کتاب‌خوانی، دوست‌یابی، گسست نسل‌ها، مهارت‌های رفتار با فرزند و فضای مجازی سالم سامان یافته است.

امید است این اثر مورد استفاده خوانندگان محترم، به‌خصوص خواهران مبلغ قرار گیرد و در عمل، آنان را در مسیر تبلیغی موفق و مؤثر یاری رساند.

پیشنهادها، نظرها و تجربه‌های گرانقدر خوانندگان و مبلغان عزیز، همواره ما را در تهیه مقالاتی مفید و مطالبی کاربردی و بهتر مدد خواهد رساند. در پایان از تمام کسانی که در آماده‌سازی و سامان‌دهی این اثر صادقانه تلاش نمودند، به‌ویژه از زحمات حجت‌الاسلام والمسلمین علی‌اکبر مؤمنی، رئیس محترم گروه تأمین منابع تبلیغی، سپاسگزاری می‌نمایم.

سعید روستا آزاد

معاون فرهنگی و تبلیغی

دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم

آسیب‌شناسی تربیت دینی فرزندان

اعظم نوری*

اشاره

تربیت فرزندان از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است؛ زیرا موفقیت و فتح قله‌های پیشرفت جامعه به دست توانمند فرزندان حاصل می‌شود؛ از این رو امروزه در جامعه بودجه‌های کلانی هزینه می‌شود تا نیروهایی توانمند، دین‌مدار و آینده‌ساز تربیت گردد. آسیب‌شناسی تربیت دینی نیز همانند اصل تربیت اهمیت دارد؛ زیرا آسیب‌زدایی لازمه تربیت فرزندان نقش‌آفرین و موفق است. اگر کشاورز در ایجاد شرایط لازم برای رشد محصول به آب، بذر و کود نیاز دارد، در کنار آن باید آفت‌ها را از محصول بزدايد، وگرنه تلاشش بی‌نتیجه خواهد بود. گفتنی است نوجوانان و جوانان نه تنها دین‌ستیز نیستند، بلکه دین‌باور و تربیت‌پذیرند؛ جهانی‌شدن و رشد ارتباطات ماهواره‌ای و رایانه‌ای هویت مذهبی او را ناشناخته قرار داده است. از این رو مشکلات تربیت دینی معلول ماهیت

* کارشناس ارشد رشته تفسیر، پژوهشگر مطالعات زنان و خانواده جامعه‌الزهراء علیها السلام

خود دین نیست، بلکه علت یا علل آن را باید در خارج از آموزه‌های دینی جستجو کرد. بنابراین این سؤال طرح می‌شود: چرا تربیت دینی با مشکلاتی روبروست؟ این نوشتار می‌کوشد «آسیب‌شناسی تربیت دینی» را تبیین کند.

عرضه‌های آسیب تربیت دینی

۱. ناهمگونی گفتار و رفتار والدین

والدین نقشی کلیدی در رفتار و باورهای فرزند ایفا می‌کنند؛ چراکه بیشتر اوقات با والدین در ارتباط هستند؛ از این‌رو فرزند با الگوبرداری از رفتارهای والدین بسیاری از آداب دینی و معاشرت را می‌آموزد؛ برای مثال اگر والدین در نماز پایبندی نداشته باشند، فرزند نیز بدان اهمیت نمی‌دهد. بر اساس تحقیقات «بسیاری از افرادی که در بزرگسالی نسبت به عبادات، سستی و کاهلی از خود نشان می‌دهند، بی‌اعتقاد به دین و تکالیف دینی نیستند، بلکه به جهت بی‌توجهی یا عدم تقید والدین نسبت به انجام به‌موقع تکالیف دینی و عبادی است. از سوی دیگر فرزندان با مشاهده صحنه‌های عبادت والدین از آن تأثیر می‌پذیرند؛ زیرا تجربه، تفکر و تعلیم وسایلی هستند که به انسان قدرت تشخیص می‌دهد».^۱

متأسفانه نبود هماهنگی میان گفتار و رفتار والدین یکی از مهم‌ترین آسیب‌های تربیت دینی است. اگر فرزند شاهد این ناهمگونی باشد، باورها و اعتقادات دینی او تضعیف و سخنان والدین اثر ندارد؛ یعنی اگر والدین فرزند خود را به راست‌گویی سفارش کنند، در حالی که خود

دروغ بگویند، این رویکرد سبب عدم اعتماد فرزندان در دیگر مؤلفه‌ها و آموزه‌ها نسبت به والدین می‌شود.

بزرگی سراسر به گفتار نیست دو صد گفته چون نیم‌کردار نیست

قرآن عدم همسویی گفتار و رفتار را نکوهش می‌نماید: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ * كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ﴾^۱ ای کسانی که ایمان آورده‌اید، چرا سخنی می‌گویید که عمل نمی‌کنید. نزد خدا بسیار موجب خشم است که سخنی بگویید که عمل نمی‌کنید.

نتیجه همسویی گفتار و رفتار والدین در این نمونه دیده می‌شود: روزی از سهل شوشتی - از اهل کرامت - پرسیدند: چگونه به این مقام رسیدی؟ پاسخ داد: در کودکی نزد دایم زندگی می‌کردم. وقتی هفت‌ساله بودم، نیمه‌شب از خواب برای قضای حاجت بیدار شدم. وقتی که برگشتم بخوابم، دایم را دیدم که رو به قبله نشسته و عبایی به دوش کشیده، عمامه‌ای دور سرش پیچیده و مشغول خواندن نماز است. از حالت او خوشم آمد. کنارش نشستم تا نمازش تمام شد. آن‌گاه از من پرسید: پسر چرا نشسته‌ای؟ برو بخواب! گفتم از کار شما خوشم آمده و می‌خواهم پهلوی شما بنشینم. گفت: نه برو بخواب. رفتم و خوابیدم. شب بعد نیز این ماجرا تکرار شد و دایم به من گفت: برو بخواب. گفتم دوست دارم هرآنچه شما می‌گویید، من هم تکرار کنم. دایم مرا رو به قبله نشانید و گفت: یک مرتبه بگو یا حاضر یا ناظر، من هم تکرار کردم. سپس گفت: برای امشب کافی است، حالا برو بخواب. این کار چند شب تکرار شد و هر شب عبارت یا حاضر یا ناظر را چند بار تکرار می‌کردم. کم‌کم

۱. صف: آیه ۲ و ۳. ر.ک به: المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۱۹، ص ۲۴۹.

وضوگرفتن را هم آموختم و پس از آنکه وضو می‌گرفتم، هفت مرتبه می‌گفتم: یا حاضر یا ناظر. بالأخره کار به جایی رسید بدون اینکه نزد دایی‌ام بروم، خودم قبل از اذان صبح بیدار می‌شدم و پس از نماز تسبیح به دست می‌گرفتم و پیوسته آن اذکار را تکرار می‌کردم و از این کار بی‌نهایت لذت می‌بردم. اکنون رسیدن به این مقام را از لطف رفتار دقیق و منصفانه دایی‌ام در آن دوران حساس زندگی می‌دانم.^۱

۲. تربیت مستقیم

برای تربیت دینی فرزندان می‌توان از روش‌های گوناگونی بهره جست: گاه اقتضای وضعیت استفاده از روش مستقیم است؛ چنان‌که قرآن می‌فرماید: ﴿قَالَ إِنِّي لِعَمَلِكُمْ مِنَ الْقَالِينَ﴾^۲؛ گفت: من عمل شما را دشمن می‌دارم.

اما در بسیاری از موارد - به‌ویژه آموزش‌های عقاید - تأثیر بیان غیرمستقیم بیشتر است؛ زیرا همه به توصیه‌ای که خطاب به آنان نباشند، گوش می‌سپارند؛ ولی حاضر نیستند توصیه خطاب به خود را بشنوند. متأسفانه در جامعه ما تقویت باورهای دینی به روش مستقیم بسی شایع‌تر است و در زمینه روش‌های غیرمستقیم به‌ندرت چاره‌اندیشی می‌شود. گویا تنها راه مستقیم وجود دارد؛ غافل از اینکه سبک‌های غیرمستقیم رایج امروزه در جهان کارآمدی ویژه‌ای دارد. به فرموده امام صادق علیه السلام خطاب‌های قرآن گرچه به پیامبر صلی الله علیه و آله است؛ ولی در واقع مؤمنان مخاطب هستند. امام صادق علیه السلام فرمود: «نَزَلَ الْقُرْآنُ بِإِيَّائِكَ أَغْنَىٰ وَ أَسْمَعَىٰ يَا جَارَةَ»^۳؛ قرآن به سبک

۱. اصغر محمدی همدانی، توشه‌ای از خرمن نماز، ص ۱۲۵.

۲. شعراء: آیه ۱۶۸.

۳. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۲، ص ۶۳۱.

این ضرب‌المثل عربی نازل شده است که می‌گوید: به تو می‌گویم، ولی ای همسایه تو بشنو.

امام صادق علیه السلام در جایی دیگر می‌فرماید: «هرجا خداوند بلندمرتبه پیامبرش را سرزنش کرده، مقصودش دیگران است؛ مانند آنچه در سوره اسرا آمده که می‌فرماید: اگر ما تو را ثابت‌قدم نمی‌کردیم، نزدیک بود به سوی آنان [کافران] متمایل شوی».^۱

گفتنی است با توجه به اینکه «اروپا در جنگ‌های صلیبی از راه شمشیر ضرر کرد، اکنون تصمیم گرفته تا از راه تبشیر به مقاصد خود برسد. اروپا می‌خواهد با این جنگ صلیبی جدید، بدون خون‌ریزی به هدف برسد. اروپا برای رسیدن به این هدف کلیسا، مدارس، بیمارستان و ... را استخدام و مبشرین را منتشر کرده است».^۲

۳. بد معرفی نمودن اسلام

یکی دیگر از عوامل مؤثر در آسیب‌رسانی به تربیت دینی، برداشت‌های ناصحیح و غیرمنطقی از آموزه‌های دینی و انتقال آن به نسل جوان است؛ یعنی بعضی نتوانسته‌اند واژه «دین» را صحیح و کارآمد به نسل جوان تفهیم کنند؛ به گونه‌ای که نیاز به معنویت فقط هنگام سختی‌ها و گرفتاری‌ها مفید است و در سایر مواقع نیازی به دین نیست. از این‌رو برای دین‌نقشی در زندگی روزمره خود قایل نیستند؛ در حالی که دین همان «زندگی» است؛ از این‌رو برخی جوانان دین را با عزلت، ترک شادی‌ها، لذت‌ستیزی و التزام به باور دینی را ملازم افسردگی و دل‌مردگی می‌پندارند. در حالی که روش آموزگاران نخستین دین چنین نبوده است؛

۱. همان.

۲. مرتضی نظری، بررسی شیوه‌های تبلیغاتی مسیحیت، ص ۲۵۰.

برای مثال زمانی که پیامبر ﷺ تصمیم گرفت امیر مؤمنان عَلَيْهِ السَّلَامُ و معاذ را برای آموزش دین به یمن بفرستد، به ایشان فرمود: «يَسِّرُوا وَلَا تُعَسِّرُوا وَيَسِّرُوا وَلَا تُنْفِرُوا»؛^۱ آسان بگیرید و سخت نگیرید، بشارت دهید و نفرت ایجاد نکنید.

اسلام بر خلاف پاره‌ای ادیان ساختگی، سرکوبی خواسته‌های طبیعی مانند تغذیه، تفریح و ارضای غرایز جنسی را هدف قرار نداده است، بلکه فقط آنها را کنترل می‌کند تا به اهداف برتر آدمیان صدمه وارد نیاید؛ ﴿مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَ لَكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ﴾؛^۲ خداوند نمی‌خواهد برای شما تنگنا و رنج قرار دهد؛ ولی می‌خواهد شما را پاک کند و نعمتش را بر شما کامل گرداند.

این نمونه از نتایج بد معرفی نمودن دین است:

مرحوم سید قطب می‌گوید به یکی از شهرهای آمریکا رفتیم. دیدم دم در کلیسا اطلاعیه‌ای نصب کرده‌اند: «امشب یک برنامه رقص و شادی و شام سبک و موسیقی اجرا می‌شود!» تعجب کردم که کلیسا به چه مناسبت اینها را اعلام کرده است! کنجکاو شدم در آن ساعت معین بروم بینم چه خبر است. دیدم یک سالن رقص کنار سالن کلیساست؛ زوج‌های جوان می‌آیند و می‌رقصند و موسیقی‌های محرک و شهوانی هم پخش می‌شود! افراد کمی مسن‌تر هم کنار نشسته‌اند و تماشا می‌کنند و از نگاه کردن لذت می‌برند! کشیش هم اواخر شب روی سن ظاهر شد و با رفتار خیلی آرام و ملایم نور چراغ‌ها را تنظیم کرد! می‌گوید فردا سراغ کشیش رفتیم؛ گفتم شما کشیش هستید یا کاباره‌دار؟! اینجا کلیساست یا سالن رقص؟! کشیش

۱. ابن ابی‌جمهور، *عوالی اللئالی العزیزیه فی الأحادیث الدینیة*، ج ۱، ص ۳۸۱.

۲. مائده: آیه ۶. ر.ک به: *المیزان فی تفسیر القرآن*، ج ۵، ص ۲۱۹.

گفت به این وسیله می‌خواهم جوان‌ها را به کلیسا جذب کنم!^۱

۴. سیاست‌زدگی در دین‌داری

رشد و بلوغ سیاسی یکی از نیازهای جدی فرزندان است؛ زیرا فرزندان ما شاید در تشخیص حق و باطل دچار مشکل و برخی فرزندان تحت تأثیر افکار دشمن قرار گیرند. این امر ناشی از آن است که برخی جوانان در خانواده‌ای بزرگ شده‌اند که از رشد و بلوغ سیاسی برخوردار نیستند؛ مهم‌تر از آن جناح‌بندی و گرایش‌های سیاسی خود والدین است؛ اینان نه‌تنها به بلوغ سیاسی فرزندان خود کمک نمی‌کنند، بلکه به دلیل علاقمندی به جناحی خاص، اشکالات عملکرد آنها را نادیده می‌انگارند و مطلوب جناح خود را در جایگاه آموزه‌های سیاسی دین معرفی می‌نمایند و مطلوب جناح طرف را باطل جلوه می‌دهند.

والدین در این میان وظیفه دارند فرزندان خود را به گونه‌ای تربیت کنند که قدرت تشخیص حق از باطل را داشته باشند. لازمه این امر آشنایی فرزندان با آموزه‌های سیاسی است؛ زیرا دین معیارهای حق و باطل را بیان کرده و عقل را به وی عطا کرده است. در سراسر قرآن همه انسان‌ها را به تفکر، تعقل و تدبّر فراخوانده است. صدها روایت از معصومان علیهم‌السلام نیز درباره عقل و کاربردهای گوناگون آن در اصول و فروع دین وجود دارد. امام صادق علیه‌السلام در تبیین عقل فرمودند: «مَا عُجِدَ بِهِ الرَّحْمَنُ وَ أُكْتَسِبَ بِهِ الْجَنَانُ»؛^۲ عقل آن است که خدای رحمان به آن عبادت و بهشت جاویدان با آن کسب می‌شود. همچنین امام حسین علیه‌السلام فرمود: «لَا يَكْمُلُ الْعَقْلُ إِلَّا

1. <http://farsi.khamenei.ir>

۲. محمد بن یعقوب کلینی، *الکافی*، ج ۱، ص ۱۱.

بِاتِّبَاعِ الْحَقِّ»؛^۱ عقل جز با پیروی از حق کامل نمی‌شود. بنابراین انسان‌ها باید به مدد حق، به تکمیل عقل و خردورزی بپردازند.

۵. بی‌توجهی به شرایط زمان

با وضعیت حاصل برای نسل موجود، این نسل در گرایش به ارزش‌های اجتماعی و اعتقادی مطلوب تا حدود قابل ملاحظه‌ای با نسل قبل از خود، یعنی پدران و مادران خویش متفاوت است. این امر ناشی از مسائل گوناگونی از جمله پدیده جهانی شدن، رشد خارق‌العاده ارتباطات ماهواره‌ای و رایانه‌ای، امکان دستیابی جوانان و نوجوانان در دهکده کوچک جهانی به همدیگر، آشنایی نسل حاضر با شیوه‌های جدید زندگی و تنوع تأمین نیازهاست.

متأسفانه عنصر زمان که از شرایط لازم تربیت است، کمتر مورد توجه والدین است. گاهی والدین روش‌های متعلق به نسل و مقتضیات زمان دیگر را به اجبار به فرزندان خویش تحمیل می‌نمایند؛ در حالی که فرزندان به دلیل تغییر شرایط و موقعیت اجتماعی، به دنبال خواسته‌ها و مطالبات دیگری هستند. علی علیه‌السلام می‌فرماید: «لَا تَقْسِرُوا أَوْلَادَكُمْ عَلَى آدَابِكُمْ، فَإِنَّهُمْ مَخْلُوقُونَ لِزَمَانٍ غَيْرِ زَمَانِكُمْ»؛^۲ فرزندان را بر آداب خود تربیت نکنید؛ چراکه آنها برای [آینده و] زمانی غیر از زمان شما آفریده شده‌اند.

کینگرلی دیویس می‌گوید: «والدین در تلاش برای اجتماعی کردن فرزندان سعی دارند محتویات کهن فرهنگی را به آنان بیاموزند و فراموش می‌کنند از دوران کودکی خودشان تاکنون، زندگی به طور فزاینده‌ای دگرگون

۱. محمدباقر مجلسی، بحار الانوار، ج ۷۵، ص ۱۲۷.

۲. ابن‌ابی‌الحدید، شرح نهج البلاغه، ج ۲۰، ص ۲۶۷.

شده است. والدین فراموش می‌کنند آنچه برای خودشان نهادینه شده است، برای نوجوانان و جوانان بسیار انتقادبرانگیز یا بیزارکننده است.^۱ کانت نیز می‌نویسد: «یکی از اصول تعلیم و تربیت که همواره باید مورد توجه دست‌اندرکاران برنامه‌های تربیتی باشد، این است که کودک نباید تنها بر حسب وضع فعلی نوع بشر پرورش یابد، بلکه باید او را بر اساس شرایط آینده تربیت کرد؛ معمولا والدین فرزندان را تنها برای اینکه با شرایط موجود زندگی سازگار باشند، تربیت می‌کنند؛ حال آنکه می‌بایست به آنان تعلیم و تربیت مناسب‌تری داد تا بتوانند فرزندان آینده باشند».^۲ برای حل چنین مشکل، والدین باید با تلفیق ارزش‌ها، نگرش‌ها و اعتقادات اصیل با روش‌های نوین، نسل جدید را با آموزه‌های دینی گذشته بهتر آشنا کنند. شهید مطهری رحمته‌الله می‌گوید: «عصر ما از نظر دینی و مذهبی - خصوصا برای طبقه جوان - عصر اضطراب و دودلی و بحران است. مقتضیات عصر و زمان، یک سلسله تردیدها و سؤال‌ها به وجود آورده و سؤالات کهنه و فراموش‌شده را نیز از نو مطرح ساخته است».^۳ بنابراین فرزندان خواهان فهم دقیق و روزآمد از معارف دینی هستند و باید برای زندگی در جامعه فردا تربیت شوند که ویژگی‌های خاص خود را دارد.

۶. سهل‌انگاری والدین نسبت به تربیت دینی فرزندان

یکی از مهم‌ترین عوامل آسیب‌پذیری تربیت دینی نوجوانان و جوانان

۱. غلام علی سرمد، *درآمدی بر جامعه‌شناسی تعلیم و تربیت*، ص ۱۸۰

۲. امانوئل کانت، *تعلیم و تربیت*، ص ۶۹.

۳. مرتضی مطهری، *مجموعه آثار*، ج ۱، ص ۳۷.

به‌ویژه در عصر حاضر، معلول سهل‌انگاری و بی‌تفاوتی بیش از حد خانواده‌ها در تربیت دینی فرزندان است. امروزه پرداختن والدین به رفع تنگنایهای اقتصادی، دغدغه لباس و تحصیل فرزندان، نقش نهاد خانواده را در تربیت دینی کم‌رنگ نموده است. چه‌بسا خانواده‌هایی که بیش از آنکه غم هویت، ثبات شخصیت و تربیت حقیقی فرزندان را داشته باشند، حریص رفع نیازهای نه‌چندان مهم او هستند. به همان اندازه که پیگیر یادگیری و آموزش کامپیوتر، زبان، کنکور و ... آنان هستند، دغدغه تربیت الهی او را ندارند. بر این اساس والدینی که به تربیت دینی فرزندان اهمیتی ندارند، از نظر پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ منفور هستند؛ چنان‌که رسول اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بعضی کودکان را دید و فرمود: «وای به فرزندان آخرالزمان، به دلیل [بی‌توجهی و] روش ناپسند پدرانشان! عرض شد: ای رسول خدا! از پدران مشرک آنها؟ فرمودند: نه، بلکه از پدران مسلمان آنان که هیچ‌یک از واجبات احکام دینی را به فرزندان خود نمی‌آموزند و هرگاه فرزندانشان درصدد تعلیم مسائل دینی باشند، آنان را از این امر باز می‌دارند و به ناچیزی از امور مادی درباره آنان قانع هستند. من از این قبیل مردم بری و بیزارم و آنان نیز از من بیزارند».^۱ از همه مهم‌تر اینکه برخی خانواده‌ها به دلیل عادت‌ها و باورها، راهکارهایی را در تربیت دینی فرزندان درست می‌دانند؛ در حالی که این راهکارها با آموزه‌های دینی همسویی ندارد. همچنین رفتار نامعقول برخی از خانواده‌ها از قبیل تشویق نکردن فرزندان به انجام اعمال دینی مانند نماز خواندن، روزه گرفتن، قرآن خواندن و ...، سبب خستگی شدن تلاش‌های معلمان در زمینه تربیت دینی فرزندان می‌شود.

۱. محمد بن محمد شعیری، جامع الأخبار، ص ۱۰۶.

بر اساس مطالعات و تحقیقات تا زمانی که اعضای خانواده‌ها به اعتقادات مذهبی خود پایبند باشند، فرزندان‌شان کمتر از دین و آموزه‌های دینی گریزان هستند. در پژوهش صورت‌گرفته توسط مرکز تحقیقات اجتماعی کشور مصر، ۷۲٪ نوجوانان بزهدار جزء خانواده‌های بی‌اهمیت به مسائل دینی بوده‌اند.^۱

تحقیقات صورت‌گرفته در کشور ما نیز مؤید همین مطالب است. اگر دیده می‌شود جوانان نسبت به مسائل دینی رغبت ندارند، مربوط به عوامل محیطی و خانوادگی است؛ در حالی که تربیت دینی بر اساس آموزه‌های دینی از وظایف اولیه والدین است: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْأَجْرَارُ»^۲ ای کسانی که ایمان آورده‌اید، خودتان و کسانتان را از آتشی که سوخت آن مردم و سنگ‌هاست، حفظ کنید.

پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمودند: «أَكْرِمُوا أَوْلَادَكُمْ وَأَحْسِنُوا أَدَبَهُمْ يُعْفَوْ لَكُمْ»^۳ فرزندان‌تان را احترام کنید و آداب آنان را نیکو کنید تا آمرزیده شوید.

۷. سخت‌گیری غیرمنطقی

قرآن کریم «آسانی» را یکی از اصول شریعت معرفی نموده است: «يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ»؛ خدا برای شما آسانی می‌خواهد و برای شما دشواری نمی‌خواهد.

۱. محمدرضا طالبان، دین‌داری و بزهداری، ص ۳۸.

۲. تحریم: آیه ۶.

۳. حسن بن فضل طبرسی، مکارم الأخلاق، ص ۲۲۲.

۴. بقره: آیه ۱۸۵.

روح احکام اسلامی نیز با آسان‌گیری همراه بوده و بسیاری از واجبات دینی مشروط به توانایی جسمی و مالی است مانند استطاعت برای فریضه حج؛ شاید هم وجود امور مکروه یا مستحب نیز تأییدی بر عدم سخت‌گیری دینی است. برخی والدین با برخوردهای خشن و افراط و تفریط‌ها سبب دین‌گریزی فرزندان می‌شوند؛ برای مثال تذکر همیشگی بر نمازخواندن دیگران امری واجب نیست؛ اما برخی والدین با اجبار فرزندان خود را حتی قبل از سن تکلیف وادار به نماز می‌کنند یا درباره پوشش فرزندان بی‌توجه به شرایط سنی و ویژگی‌های فردی سخت‌گیری‌هایی دارند که از جانب دین نیست.

شخصی تعریف می‌کرد: فرزند خردسالش را هر روز با خود به مسجد می‌برد تا با فضای مسجد مانوس شود؛ اما وقتی فرزند سه‌ساله با مهرهای نماز بازی می‌کرده، یکی از اهالی مسجد با خشم و فریاد مهرها را از دست او گرفته و می‌خواهد آن کودک به مهرها دست نزنند که شاید آلودگی در دستان او باشد. این کودک با ترس عجیبی به سوی مادرش می‌رود و تا مدت‌ها از رفتن به مسجد ترس داشت. نمونه این برخوردها را شاید بسیاری از نوجوانان و جوانان فراری از محافل مذهبی در خاطر داشته باشند.

نتیجه

تربیت در شخصیت‌سازی و دین‌مداری فرزندان نقشی بنیادی دارد و گاهی تربیت صحیح دگرگونی در فرزند ایجاد می‌کند. نمونه آن معاویه دوم (فرزند یزید) است که پدرش قاتل حضرت اباعبدالله علیه السلام که عمری را در می‌گساری و فساد سپری کرده و مادرش از زنان بدنام و جدش

ابوسفیان و پدربزرگش معاویه که در شرارت و قساوت و فساد زندگی همانند نداشت؛ اما استاد و مربی نمونه به معاویه دوم جهت بخشید که پس از مرگ یزید منبر رفت و پس از حمد و ثنای خدا، به رسول اکرم ﷺ و اهل بیتش درود فرستاد، سپس علی علیه السلام و خاندانش را به نیکی یاد کرد و گفت: ای مردم جدم معاویه و پدرم یزید، غاصب حق خلافت بودند و بر من سخت و ناگوار است که می‌دانم آنها الان به عذاب الهی دچارند. مردم! خلافت حق علی علیه السلام و فرزندان اوست؛ بروید و امام حق را بشناسید. پس از بررسی‌های فروان فهمیدند استاد او از شیعیان اهل بیت علیهم السلام بوده است.^۱

مهارت‌های رفتاری والدین با فرزندان

سیده مریم طباطبایی ندوشن*

اشاره

روانشناسان و جامعه‌شناسان «شیوهٔ ارتباط و رفتار والدین» را در شکل‌گیری شخصیت فردی و اجتماعی فرزند موثر می‌دانند. روانشناسان؛ منشاء سلامت یا اختلالات روانی فرد و جامعه‌شناسان؛ ریشهٔ ناهنجاری‌ها و کجروی‌های اجتماعی را در کانون خانواده جستجو می‌کنند؛ چرا که سلامت و تعادل خانواده و در نهایت سلامت روانی و اجتماعی فرد، به کیفیت روابط درون خانوادگی و بویژه روابط والدین و فرزندان ارتباط دارد. نوشتار پیش‌رو، شیوه‌های تربیتی و رفتاری والدین را در قالب مهارت‌های رفتاری با فرزند تبیین می‌کند.

اهمیت نقش والدین در تربیت فرزند

کلمه «ام» که در قرآن و روایات، فراوان به کار رفته است، به معنای «ریشه و سرچشمه» است. در حقیقت مادر ریشه و سرچشمه وجود کودک است و کودک انعکاسی از واقعیات جسمی و روحی مادر است.^۱ اهمیت

* کارشناس ارشد علوم ارتباطات اجتماعی و پژوهشگر حوزهٔ خانواده.

۱. حسین انصاریان، *نظام خانواده در اسلام*، ص ۴۳۳.

نقش مادر در شکل‌گیری شخصیت فرزند به اندازه‌ای است که امام خمینی علیه‌السلام می‌فرماید: «قرآن کریم انسان ساز است، و زن‌ها نیز انسان ساز»^۱ در جایی دیگر می‌فرماید: «دامن مادر بزرگترین مدرسه‌ای است که بچه در آنجا تربیت می‌شود»^۲.

صاحب‌نظران علوم تربیتی عقیده دارند که پدر نیز نقش ویژه‌ای در تربیت فرزند دارد؛ چرا که کودکان تصویری اغراق‌آمیز از پدر دارند و او را بزرگ‌تر، قوی‌تر و دارای نیرویی مضاعف می‌پندارند. این تصورات و توقع‌ها مسئولیت‌های بزرگ و تعیین‌کننده‌ای بر عهده پدران می‌گذارد. نتایج برخی تحقیقات بیان‌گر آن است که یکی از عوامل ضعف خانواده‌های امروزی، کاهش نقش پدر در خانواده است. کودکانی که در غیبت پدر پرورش یافته‌اند، زمینه‌های بروز بزهکاری در آنان بیشتر است. فرزندان‌ی که پدران آنها به اندازه کافی در تربیتشان نقش داشته‌اند، دارای توانمندی بیشتری در حل مسائل، مهارت‌های کلامی و پیشرفت تحصیلی بوده‌اند.^۳

شیوه‌های رفتاری والدین با فرزندان

ارتباط با فرزند چندان ساده و آسان نیست. منظور از ارتباط، صرفاً سخن‌گفتن با او یا شنیدن سخن او نیست؛ چون سخن‌گفتن، همیشه نشانه ایجاد ارتباط نیست و چه بسا ارتباط یک‌سویه پدید آورد. مراد از ارتباط، ارتباط دوطرفه، مداوم، تأثیرگذار و نتیجه‌بخش است.

۱. سید روح‌الله خمینی، صحیفه‌امام، ج ۶، ص ۳۰۰

۲. همان، ج ۹، ص ۲۹۴

۳. پایگاه خبری - تخصصی روانشناسی و مشاوره WWW.MIGANA.ir

۱- شناخت دوران کودکی و نوجوانی

یکی از مهارت‌های مهم رفتار والدین با فرزند، شناخت ویژگی‌های دوران کودکی و نوجوانی است؛ زیرا برخی والدین نمی‌دانند که با فرزندان در دوران کودکی یا نوجوانی چگونه رفتار نمایند. حدیث مشهور نبوی صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ناظر به شناخت مراحل تربیت فرزند و چگونگی رفتار با فرزندان است: «الْوَلَدُ سَبْدٌ سَبْعَ سِنِينَ وَ عَبْدٌ سَبْعَ سِنِينَ وَ وَرِيْزٌ سَبْعَ سِنِينَ»^۱ کودک تا ۷ سال سرور، تا ۷ سال بنده، و تا ۷ سال وزیر است. این روایت که جامع‌ترین روایت درباره تربیت فرزند است، تلفیقی از ویژگی‌های روانشناختی فرزند در مراحل رشد و وظیفه والدین در درک این ویژگی‌ها ارائه نموده است.

در یک پروژه تحقیقاتی توسط دانشگاه کالیفرنیا، آمریکا، ۶۰۰ بزرگسال مورد پیمایش و مطالعه قرار گرفت و این نتیجه حاصل شد، «هرچقدر که، ابراز احساسات عاطفی همچون در آغوش گرفتن، در کودکی آنها بیشتر بوده است، مشاهدات بزرگسالی آنها نشان می‌دهد که اضطراب و استرس به شدت پایین‌تری و همین‌طور سلامت روانی بالاتری داشتند، همچنین بر این موضوع تأکید شد که وجود احساسات عاطفی کمتر باعث می‌شود که بعضی از آنها در بزرگسالی دچار بیماری‌های روانی و ذهنی، خشونت و دارای تعاملات اجتماعی ضعیف باشند و نگاه بدبینانه در ارتباطات خود با دیگران داشته باشند»^۲

بنابراین در دوران کودکی مطلوب است والدین با فرزندان بازی کنند، زیرا بازی با کودک اهمیت زیادی در پرورش شخصیت او دارد. نتایج

۱. حسن بن فضل طبرسی، مکارم/الاخلاق، ص ۲۲۲.

۲. سایت تخصصی و حرفه‌ای روانشناسی گروه کاوش WWW.The KAVOSH GROUP

تحقیقات متعدد نشان می‌دهد کودکانی که از همراهی پدر در بازی و تفریح و سرگرمی برخوردار بوده‌اند، علاوه بر داشتن روابط عمیق‌تری با دوستان، دارای خودکنترلی و مهارت بیشتر در بیان هیجان خود و تشخیص احساسات بوده‌اند.^۱

همچنین یکی از ویژگی‌های دوران نوجوانی، بلوغ است. اکثر والدین تا زمانی که فرزندان، چه دختر و چه پسر به سن بلوغ نرسیده‌اند، با مشکل خاصی مواجه نمی‌شوند، اما زمانی که فرزندان وارد دوران بلوغ می‌شود، مشکلات شان آغاز می‌شود. اکثر والدین به این دلیل که برای رفتار صحیح با فرزندان در سن بلوغ آموزش ندیده‌اند، سعی دارند با فرزندان با همان حال و هوای کودکی رفتار کنند، و حال اینکه فرزندان در این سن، سعی در پیدا کردن شخصیت و هویت خود دارند و می‌خواهند تصمیمات زندگیشان را خودشان بگیرند، به همین دلیل سرکشی و مخالفت مکرر آنان با پدر و مادرشان در دوران بلوغ به چشم می‌خورد. والدین باید بدانند که نوجوانان در سن بلوغ گرایش به استقلال دارند و دست به هر کاری می‌زنند تا این حس را به دیگران منتقل کنند، همین امر ممکن است سبب دور شدن نوجوانان از والدینشان شود. والدین در این شرایط باید به فرزند خود در حد معقول اجازه دهند که احساس استقلال کند.

۲- احترام والدین به یکدیگر

ارتباط والدین با یکدیگر، صمیمیت و احترامی که بر این رابطه حکم فرماست، اصلی‌ترین محور تأمین‌کننده سلامت روانی فرزند بویژه

۱. پایگاه خبری تحلیلی روانشناسی و مشاوره WWW.MIGANA.ir

در دوران کودکی است. ستیزها و برخوردهای خشن والدین نسبت به یکدیگر در حضور فرزندان (در هر سطحی)، نتایج مخربی بر فرزندان دارد. در تحقیقات متعدد، تأثیر عدم تفاهم و دعوای والدین در گوشه‌گیری، افسردگی، پرخاشگری و عدم اعتماد به نفس فرزندان بویژه کودکان ثابت شده است.^۱ اختلافات دائمی و دعوای والدین در حضور فرزندان، سطح سازگاری آنها را در ارتباطات اجتماعی کاهش می‌دهد و روحیه قدرشناسی را در فرزند تضعیف می‌کند. این مسئله به خودی خود تأثیرات ناسالمی بر ابعاد مختلف رشد و تکامل فرزندان به‌ویژه رشد شخصیتی دارد. ضمن آنکه روابط والدین با یکدیگر، به عنوان کلاس درسی است که مهارت‌های ارتباطی و مهارت‌های رفتاری با همسر را به او آموزش می‌دهد.

۳- تفاهم والدین در شیوه رفتار و تربیت فرزند

بی‌تردید آن اندازه که هماهنگی و تفاهم والدین در تنبیه، تشویق و تربیت اهمیت دارد؛ نحوه تنبیه و تشویق چه باشد، اهمیت ندارد. آسیبی که فرزندان از ناهماهنگی والدین می‌بینند معمولاً بیشتر از آسیبی است که ممکن است از روش غلط تربیتی یکی از والدین ببینند. به خاطر فوایدی که هماهنگی والدین برای تربیت فرزند و ارتباطش با والدین دارد، بهتر است والدین درباره شیوه صحیح تربیت فرزند به تفاهم برسند؛ زیرا عدم تفاهم والدین بر سر موضوعات و شیوه‌های تربیتی فرزند، اقتدار آنها را در برابر فرزند، خدشه‌دار می‌کند و فرزند نسبت به حقانیت و منطقی

۱. ابوالقاسم رئیسی، «نقش خانواده در پیشگیری از بزهکاری نوجوانان»، فصلنامه دانش انتظامی، ش ۱، ص ۱۰۶.

بودن توصیه‌های پدر و مادر دچار تردید می‌شود.

۴- صبر والدین در رفتار با فرزند

سعه صدر یکی از مهمترین ارزش‌های اخلاقی است که والدین باید به آن آراسته باشند. در بعضی موارد نظیر بازی‌ها و شیطنت‌های فرزند در صورتی که به خود و دیگران آسیب نمی‌زند، دعوای خواهر و برادر، یادگیری درسی فرزندان، داشتن فرزندان معلول جسمی و ذهنی، فرزندان که به نوعی دچار اختلال رفتاری و روانی شده‌اند، لازم است والدین، سعه صدر بیشتری داشته باشند. اگر والدین بدانند که در بسیاری از چالش‌های ایجاد شده توسط فرزندان نظیر بازی‌ها، کنجکاو‌ی‌ها و حتی دعوای فرزندان با یکدیگر، درس زندگی وجود دارد، سعه صدر بیشتری از خود نشان خواهند داد. در زمان نبی مکرم اسلام صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تعدادی از مادران به حضرت مراجعه کرده و از شیطنت فرزندان خود به ایشان شکایت می‌کردند. حضرت به این مادران فرمودند: «عَرَامَةُ الصَّبِيِّ فِي صِغَرِهِ زِيَادَةٌ فِي عَقْلِهِ فِي كِبَرِهِ»؛ شیطنت و لجاج و ستیزه‌جوئی کودک، در دوران خردسالی او، نمایان‌گر فزونی عقل و اندیشه او در بزرگسالی است.

همچنین امام موسی کاظم عَلَيْهِ السَّلَام فرمودند: «تُسْتَحَبُّ عَرَامَةُ الْغُلَامِ فِي صِغَرِهِ لِيَكُونَ حَلِيمًا فِي كِبَرِهِ»؛^۲ چه خوب است که فرزند در خردسالی بازیگوش و پرتلاطم باشد؛ این رفتار نشانه حلم و خویش‌داری او در بزرگسالی است. صبر والدین در برابر اقتضات سنی فرزندان، ضمن آنکه موجب پرهیز از خشونت می‌شود، توانمندی فرزندان را در حل مسائل آینده به

۱. ابوالقاسم پاینده، نهج‌الفصاحه، ص ۵۶۴.

۲. محمدباقر مجلسی، بحارالانوار، ج ۵۷، ص ۳۶۱.

دنبال خواهد داشت. به عنوان مثال در چالش‌ها و دعوای بین خواهر و برادر، آنها دفاع از خود را یاد می‌گیرند و قدرت حل مسئله را پیدا می‌کنند.

۵- حفظ اقتدار در ارتباط با فرزند

تحقیقات زیادی درباره سبک‌های فرزندپروری صورت گرفته و بین سه سبک «سهل گیرانه»، «مستبدانه» و «اقتدارگرا»، بهترین و موفق‌ترین سبک «اقتدارگرا» معرفی شده است. سبکی که تاثیر آن در ایجاد ویژگی‌های مثبت در فرزند ثابت شده است و در میان روش‌های فرزندپروری مطرح شده. در روانشناسی، فرزندپروری «مقتدرانه» نزدیک‌ترین روش تربیتی به روش «اسلام» است؛ زیرا والدین مقتدر با فرزندان خود با رفتار صمیمی و با ابراز محبت به آنان، رابطه خود را با آنها مستحکم می‌کنند و از جهت کنترل رفتاری، محدودیت‌های واضح و مناسب با سن فرزندان وضع می‌کنند.^۱ والدین مقتدر، هرچند در تعاملات خود با فرزندان گرم هستند؛ با این حال هنگامی که موقعیت اقتضا می‌کند از بازخواست و تنبیه هم به صورت ملایم استفاده می‌کنند. آنها در زمان اشتباهات فرزندان به آنها اجازه می‌دهند دلایل خود را ارائه دهند و در این خصوص قضاوت زود هنگام نمی‌کنند. در این خانواده‌ها، فرزندان بدون نگرانی راجع به مسایل خود با والدین گفتگو می‌کنند و والدین به جای نصیحت و سرزنش فرزندان از طریق گفتگو به اصلاح رفتار آنان می‌پردازند. در خانواده‌هایی که والدین، مقتدر هستند معمولاً افراط و تفریط وجود

۱. اعظم پرچم، مریم‌السادات فاتحی‌زاده و اله‌یاری حمیده، «مقایسه سبک‌های فرزندپروری با مریند با سبک فرزندپروری مسئولانه در اسلام» نشریه: پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، از ص ۱۱۵ تا ص ۱۳۸.

ندارد، یعنی نه در محبت کردن افراط می‌کنند و نه در اعمال قوانین. این نوع خانواده‌ها پشتیبان عاطفی قوی‌ای برای کودک به حساب می‌آیند. این والدین از این که فرزندانشان برخی از مسائل را بهتر از آنان بشناسند، احساس رضایت می‌کنند؛ درباره مسائل فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی با فرزندانشان گفتگو می‌کنند. وقتی فرزندان نمرات خوبی می‌گیرند و موفقیتی به دست می‌آورند به آنان پاداش و آزادی بیشتری می‌دهند و اگر نمرات پایین بگیرند با تشویق آنان به فعالیت بیشتر، آنها را کمک می‌کنند و آزادی آنان را محدودتر می‌کنند.^۱

۶. برقراری ارتباط منطقی با فرزندان جوان

جوان، بخش عمده‌ای از بحران‌ها و مشکلات نوجوانی و بلوغ را پشت سر گذاشته و آماده مقابله با یک‌سری از مشکلات ویژه جوانی است که ممکن است در این دوران نیز با خانواده خود در هر کدام از حوزه‌های تصمیم‌گیری دچار یک‌سری از مشکلات شود. بسیاری از خانواده‌ها در حل مشکلات جوان، قهر، طرد کردن، کنترل بیش از حد که از دوران کودکی او استفاده می‌کردند، بکار می‌برند؛ در حالی که در این سنین استفاده از دلیل و استدلال کارساز است. در این سن، جوان از صحبت و بحث درباره هدف‌های زندگی با والدین خود، لذت می‌برد و به توصیه‌ها و نصایح والدین بهتر گوش می‌دهد. باید توجه داشت که نصیحت هر فردی در حضور دیگران، به مثابه سرزنش برای نصیحت‌شونده است و به شخصیت او لطمه می‌زند. خیرخواهی و نصیحت والدین به فرزند در هر سنی باید در خفا انجام شود و حتی در حضور خواهر و برادر نباشد. امام

۱. تقی ابوطالبی احمدی، «رابطه سبک فرزندپروری با سلامت روانی دانش آموزان» فصلنامه خانواده و پژوهش، ص ۷۱-۸۹.

حسن عسکری علیه السلام می‌فرماید: «مَنْ وَعَظَ أَخَاهُ سِرًّا فَقَدْ زَانَهُ وَ مَنْ وَعَظَهُ عَلَانِيَةً فَقَدْ شَانَهُ»؛^۱ هر کس برادر (دینی) خود را پنهانی نصیحت کند، او را آراسته و اگر آشکارا نصیحتش نماید ارزش او را کاسته است.

۷. احترام به فرزندان

یکی از خواهش‌های طبیعی نوجوانان، این است که مانند بزرگسالان به شخصیت‌شان احترام شود. نوجوانان انتظار دارند که پدران و مادران و هم‌چنین بستگان با آنان، مانند بزرگسالان برخورد نمایند.^۲ رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «أَكْرِمُوا أَوْلَادَكُمْ وَ أَحْسِنُوا أَدَبَهُمْ يُغْفَرُ لَكُمْ»؛^۳ فرزندان خود را احترام نمایید و آنان را نیکو تربیت کنید. خداوند شما را خواهد آمرزید. امام رضا علیه السلام نیز می‌فرماید: «أَجْمِلْ مُعَاشِرَتَكَ مَعَ الصَّغِيرِ وَ الْكَبِيرِ»؛^۴ برخورد و معاشرت خود را با کوچک و بزرگ، زیبا گردان.

مرحوم آقا بزرگ تهرانی می‌گوید: من خود شاهد بودم که میرزای شیرازی چگونه با فرزند نوجوان خود با کمال ادب رفتار می‌کرد. يك بار که در خدمت ایشان بودم، پیش خدمت میرزا آمد و برای فرزند آقا اجازه ورود گرفت و میرزا اجازه داد. در این هنگام فرزند خردسال ایشان داخل شد و پس از سلام ایستاد. میرزا اجازه نشستن داد و فرزند در نهایت ادب به صورت دو زانو نشست و چشم خویش را به زمین دوخت. میرزای شیرازی به پرسش از حال و درس کودک خویش پرداخت و در طی

۱. ابن شعبه حرانی، تحف العقول ص ۴۸۹

۲. محمدتقی فلسفی، جوان از نظر عقل و احساسات، ج ۱، ص ۴۳۵.

۳. حسن بن فضل طبرسی، مکارم الأخلاق، ص ۲۲۳.

۴. محمدباقر مجلسی، بحار الأنوار، ج ۷۳، ص ۱۶۷

گفت‌وگو، فرزندش را جز با کلمه آقا خطاب نمی‌کرد. پس از مدتی فرزند اجازه رفتن خواست. پدر اجازه داد و به احترام او کمی از جای خود برخاست.^۱

۸. نظارت بر رفتار فرزند

یکی از مهارت‌های مهم نظارت والدین، پیشگیری از افزایش انحرافات و نظارت بیشتر بر رفتار آنهاست. متأسفانه، در خانواده‌های امروزی، خانواده‌ها صرفاً نقش حمایتی پیدا کرده و نقش‌های هدایتی و نظارتی خود را کمتر ایفا می‌کنند. همین امر، موجب بروز آسیب‌هایی در خانواده مانند عادی‌شدن روابط دختر و پسر و افزایش آمار اعتیاد جوانان مجرد شده است.

عروس امام خمینی می‌گوید: «امام بعد از سن تکلیف بچه‌ها، بیشتر دقتشان در تعلیم و تربیت آنها بود. همیشه از ما می‌پرسیدند: آیا شما می‌دانید بچه‌تان کی از خانه بیرون می‌رود و کی می‌آید؟ با چه کسانی رفت و آمد می‌کند و یا چه صحبت‌هایی می‌کند؟»^۲

متأسفانه، امروزه برخی پدر و مادرها به بهانه این‌که فرزندان‌شان بزرگ شده‌اند، مراقب آنان نیستند. اینان پدر و مادرانی هستند که تا وقتی فرزندشان مرتکب جرمی نگردیده، نمی‌دانند او کجا است و چه کار می‌کند! این در حالی است که امروزه فرزندان ما، بیشتر از هر زمانی نیاز به مراقبت دارند؛ زیرا زمینه ناهنجاری‌ها افزایش یافته و تهاجم فرهنگی، جوانان ما را تهدید می‌نماید.

1. <https://hawzah.net/fa/LifeStyle/View/49553>

۲. میررضا ستوده، پایه‌پای آفتاب، ج ۱، ص ۱۹۱.

۹. تقویت باورهای دینی

تقویت باورهای دینی فرزندان از اهمیت فراوانی برخوردار است. باورهای دینی، تعهد جوانان و نوجوانان را به دین بیشتر می‌کند. امام علی علیه السلام دربارهٔ بازدارندگی دین از انجام کارهای ناشایست می‌فرماید: «الَّذِينَ يُعْصِمُونَ»^۱؛ دین، از لغزش باز می‌دارد.

با توجه به پژوهش‌های انجام‌شده بسیاری از صاحب‌نظران معتقدند که گروه‌های مذهبی، کمتر دچار بحران‌هایی مانند بحران هویت می‌شوند؛ زیرا دین، میل کمال‌جویی و خیرخواهی افراد را اشباع می‌کند و این امر، به کاهش بسیاری از انحراف‌های اجتماعی و اخلاقی منجر می‌گردد.

به دلیل تاثیرگذاری اعتقادات در رفتار انسان است که امروزه دشمنان قبل از هر چیز عقاید جوانان را نشانه رفته است، این امر در قالب فیلم، کتاب و شبکه‌های مجازی... نمود پیدا می‌کند، چنانچه سازندگان بازی‌های رایانه‌ای در بازی‌هایی با سبک آخرالزمان دینی، اغلب مقرر حضور دشمنان نابودکننده جهان را، مسجد و یا محل‌هایی که نمادهایی اسلامی در آن به کار رفته، انتخاب می‌کنند و فرد منجی (عمدتاً سربازانی از ارتش آمریکا و انگلیس به عنوان پلیس صلح جهانی) پس از مبارزه با اهریمنان یا تروریست‌ها (اغلب مسلمان هستند)، پس از نجات دنیا، جشن پیروزی را در مکان‌هایی با طرح و شکل کلیسا می‌گیرد. چنین بازی‌هایی «این مفهوم را به ذهن کاربر منتقل می‌کند که مسیحیان، عامل آرامش صلح و مودت و اسلام، عامل خشونت و .. است.»^۲ شاید بر این اساس باشد که درقرآن

۱. عبدالواحد تمیمی آمدی، *غرر الحکم و درر الحکم*، ص ۸۶

۲. ن.ک. به: ابراهیم برزگر، محسن لعل‌علیزاده، «جنگ نرم، بازی‌های رایانه‌ای اسلام

ستیز و پدافند غیرعامل»، نشریه: مطالعات قدرت نرم، ص ۱۱۰.

و روایات مسایل عقایدی مورد توجه قرار گرفته است، زیرا عقاید زیرساخت مسایل دیگر اعم از اخلاق و احکام است. از این رو است که لقمان فرزندش را به توحیدباوری فرا خواند: ﴿وَإِذْ قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ وَهُوَ يَعِظُهُ يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ﴾^۱ (به خاطر بیاور) هنگامی را که لقمان به فرزندش - در حالی که او را موعظه می‌کرد- گفت: «پسرم! چیزی را همتای خدا قرار مده که شرک، ظلم بزرگی است.

متأسفانه در عصر حاضر، برخی والدین، به تعلیم آموزه‌های دینی فرزندان خویش اهمیت نمی‌دهند و برای یادگیری مهارت‌های مختلف زندگی مادی برای کودکان و نوجوانان خویش هزینه بسیاری می‌کنند، اما نسبت به نهادهای سازای معارف دینی و معنوی آنان، کم‌توجه یا بی‌تفاوت‌اند.

۱۰. دیگر مهارت‌ها

* وقت‌شناسی برای صحبت با نوجوان

اگر والدین زمانی که نوجوان، حوصله و وقت کافی دارد با او صحبت کنند، بهتر نتیجه می‌گیرند. اگر وقتی نوجوان خود را برای رفتن به میهمانی دوستش آماده می‌کند، به او بگویند می‌خواهم با تو صحبت کنم، نتیجه دلخواه حاصل نخواهد شد. علاوه بر آن، تا زمانی که احساس می‌کنید که نوجوان مشتاق شنیدن صحبت‌های شماست، موضوعات مختلف و رویدادهای زندگی‌تان را برای او مطرح کنید.

* نظر نوجوان را بی‌ارزش ندانید

شاید نوجوان حرفی بزند که به نظر والدین احمقانه و کودکانه باشد. اگر این امر را مستقیماً به او بگویید، ناراحت می‌شود و کمتر صحبت می‌کند.

۱ لقمان: آیه ۱۳ ر ک: تفسیر نمونه، ج ۱۷، ص ۳۸.

در برخی موارد که نظر او را قبول ندارید، آن را مطرح نکنید؛ زیرا نوجوان در این مقطع به تایید نیاز دارد.

* شنونده فعال بودن

گوش کردن به صحبت‌های نوجوان بیش از صحبت کردن اهمیت دارد. زیرا نوجوان احساس می‌کند او را درک می‌کنید. بکوشید حداقل روزی ۲۰ دقیقه شنونده صحبت‌های او باشید. با روی باز روبه‌روی او بنشینید، در چشم‌هایش نگاه کنید و صحبت‌هایش را تکرار کنید. برای مثال فرزندان می‌گویند: من، امروز تکالیف زیادی دارم در جواب بگویید: پس امروز حسابی سرت شلوغ‌ه؟ او می‌گوید: امروز معلمم جلوی همه دانش‌آموزان با من دعوا کرد. در جواب بگویید: پس امروز از این که معلمت باهات دعوا کرد، ناراحت شدی؟ گوش کردن فعالانه چیزی فراتر از کلمات است. شما غم، شادی، رنجش یا ناراحتی فرزندان را باید از پس کلمات و تعابیر او با تمام وجود حس کنید تا بتوانید خود را در موقعیت او قرار دهید. به او فرصت دهید صحبت کند. با عجله حرفش را قطع نکنید.

بررسی عوامل و زمینه‌های گسست نسل‌ها

حجت‌الاسلام والمسلمین محمد سبحانی‌نیا*

اشاره

یکی از آسیب‌های جامعه ما، اختلافات بین نسل‌ها در زمینه‌های مختلف است که سرچشمهٔ پیدایش مشکلاتی می‌شود که هم می‌توان به عنوان آسیب اجتماعی از آن یاد کرد و هم به صورت مسائل و بحران‌های خانوادگی به آن توجه داشت. در برخورد نسل‌ها با یکدیگر سه وضعیت تصور می‌شود: پیوند نسل‌ها، تفاوت نسل‌ها و تقابل نسل‌ها. حالت پیوند میان نسل‌ها زمانی است که حوزهٔ ارزش‌ها، هنجارها و رفتارهای دو نسل با هم منطبق باشد؛ در این حالت، همدلی میان نسل سالخورده و جوان و احترام متقابل همراه با انتقال تجربه از نسل قبل به نسل بعد و زندگی مسالمت‌آمیز دیده می‌شود. تفاوت نسل‌ها هنگام یکسانی ارزش‌ها با همدیگر است؛ اما با تفاوت در حوزهٔ رفتاری آنها. زمانی که نه در حوزهٔ هنجارها و نه حوزهٔ رفتاری توافقی وجود نداشته باشد، دچار گسست یا

* عضو هیئت علمی دانشگاه کاشان.

انقطاع نسل می‌شویم. این نوشتار می‌کوشد به اختصار به گسست نسل‌ها بپردازد.

معنای نسل

واژه «نسل»، «در جمعیت‌شناسی به گروهی از افراد اطلاق می‌شود که مرحله‌ای از حیات را با یکدیگر آماده کرده یا پایان داده باشند. گروهی که در یک زمان فارغ‌التحصیل می‌شوند، گروهی که در زمان بالنسبه نزدیک به هم به دنیا آمده، یا ازدواج کرده‌اند»^۱. برخی نسل را گروهی از افراد می‌دانند که در فاصله زمانی معین به دنیا آمده‌اند.^۲

تفاوت نسل‌ها

تفاوت بین نسل‌ها امری طبیعی است؛ به گونه‌ای که با وجود نداشتن تفاوت بین نسل امروز و نسل گذشته در طول سال‌های متمادی زندگی، جوامع انسانی توسعه پیدا نمی‌کرد و جامعه تبدیل به مردابی راکد می‌شد. نسل امروز نسل ماهواره، اینترنت، موبایل و نسل انقلاب ارتباطات است. نسل امروز به مدد کامپیوتر و موتور جستجوگر، دنیا را زیر انگشتانش درآورده است. لازمه تحول آن است که نسل جدید در منش و بینش، تابلوی نسل قبل نباشد؛ به‌ویژه با توجه به اینکه سرعت تحولات در تمامی عرصه‌های زندگی بشری، با شتاب فزاینده رو به تزاید است؛ از این‌رو تفاوت نسل‌ها بیشتر از گذشته احساس می‌شود. امروزه سرعت رشد اطلاعات و تکنولوژی در خانواده‌ها به اندازه‌ای زیاد شده که حتی دو فرزند با فاصله سنی کم نیز با یکدیگر متفاوت هستند. اگر در گذشته

۱. باقر ساروخانی، درآمدي بر دائرةالمعارف علوم اجتماعي، ص ۱۰۷.

۲. توزال بیکر، نحوه انجام تحقیقات اجتماعي، ص ۱۱۸.

و پیش از عصر ارتباطات، اطلاعات و گردش سریع علمی طول یک نسل میانگین ۲۵ سال بود، امروزه با توجه به شرایط موجود فاصله نسل‌ها به کمتر از پنج سال کاهش پیدا کرده است.^۱

اسلام تنوع میان انسان‌ها را تأیید و آن را در راستای اراده الهی قلمداد کرده است. خداوند درباره وجود تنوع در ابعاد مختلف میان انسان‌ها فرموده است: «وَقَدْ خَلَقَكُمْ أَطْوَارًا»؛^۲ و به تحقیق، خداوند شما را به حالات و هیئت‌های مختلفی آفرید.

در تفاسیر مختلف این آیه نشانه وجود تفاوت و تنوع بین انسان‌ها در ابعاد و سطوح مختلف ارزیابی شده است.^۳

گسست و فاصله نسل‌ها

دورشدن تدریجی دو یا سه نسل پیاپی با یکدیگر از حیث عاطفی، فکری و ارزشی وضعیت جدیدی را ایجاد می‌کند که در اصطلاح «گسست نسل‌ها» نامیده می‌شود. غالباً در این وضعیت نوجوانان و جوانان می‌کشند آخرین پیوندهای وابستگی خود از والدین را با نسل بالغ بگسلند و بیشتر در این راه به گردن‌کشی و طغیان‌گری می‌پردازند.^۴

منظور از فاصله نسلی، تفاوت‌های عمیق هنجاری و رفتاری است که میان نسل اول (پدربزرگ و مادربزرگ)، نسل دوم (والدین) و نسل سوم (نوه‌ها) پدید می‌آید. در این رویکرد رابطه نسل‌ها با یکدیگر بر مبنای احساس بی‌نیازی و استقلال کامل است که در عمل منجر به فاصله‌گرفتن

۱. سایت انتخاب، کد خبر: ۱۰۹۳۲۴، ۱۴ اردیبهشت ۱۳۹۲.

۲. نوح: آیه ۱۴.

۳. ناصر مکارم شیرازی و دیگران، تفسیر نمونه، ج ۲۵، ص ۷۱.

۴. پنجامین اسپاک، پرورش فرزند در عصر دشوار، ص ۲۵۹.

از یکدیگر می‌شود و به مرزبندی و جدایی کامل از هم می‌انجامد. شکاف نسلی از آن‌رو نگران‌کننده است که با بحران هویت پیوندی وثیق و عمیق یافته است. درباره شکاف و گسست نسلی در ایران سه دیدگاه وجود دارد:

۱. دیدگاهی که از وجود «شکاف نسلی بزرگ» در ایران حمایت می‌کند.
 ۲. دیدگاهی که «شکاف بزرگ» را «توهم» دانسته، آن را ناشی از فریب افکار عمومی از سوی رسانه‌های عمومی می‌داند.
 ۳. دیدگاه بین دو دیدگاه پیشین که اعتقاد به وجود «گسست و تفاوت انتخابی» میان نسل‌ها دارد.^۱
- به نظر می‌رسد شکاف میان نسل‌ها هنوز در کشور ما ایجاد نشده؛ اما همچنان کشمکش بین نسلی وجود دارد و هرچه جلوتر می‌رویم، احساس نگرانی در این باره ایجاد می‌شود؛ به گونه‌ای که در صورت مدیریت نکردن صحیح، این کشمکش می‌تواند منجر به شکافی عمیق و بحران شود.

زمینه‌های پیدایش گسست نسل‌ها

افزون بر مشکلات و چالش‌های موجود برای نسل جوان، بسترها و زمینه‌هایی می‌توانند سبب پیدایش گسست نسل‌ها شوند. برخی از این بسترها و زمینه‌ها عبارت‌اند از:

۱. به‌روز نبودن اطلاعات والدین

یکی از واقعیت‌های انکارنشدنی این است که کودکان و نوجوانان نسل امروز دسترسی بیشتری به حجم انبوهی از اطلاعات مترام دارند؛ در

۱. سعید معیدفر، شکاف نسلی یا گسست فرهنگی، ص ۵۵ - ۸۰.

سال‌های اخیر تعداد کاربران اینترنتی کشور به ۴۲ میلیون نفر رسیده است. نکته مهم مورد توجه خانواده‌ها این است که امروزه جوانان و نوجوانان، در دسترسی به اطلاعات از سایر قشرها پیشی گرفته‌اند. بخشی از جدایی به وجود آمده میان نسل‌ها به دلیل تخصص جوانان است که سبب پدیده فن‌سالاری شده است؛ بدین معنا که بزرگسالان در مقابل جوان‌ها اطلاعات اندکی دارند. در واقع تکنولوژی جایگزین تجربه شده است؛ اما بعضی والدین نسبت به اینگونه مسائل غفلت کرده یا با احتیاط حرکت می‌کنند که این مهم، زمینه‌ساز گسست نسلی است.

نسل جدید بنا به ماهیت جوان‌بودن و پرنرژی‌بودن، توان کاستن از شتاب خود را ندارد؛ بنابراین برای کاهش این فاصله چاره‌ای جز این نیست که نسل قدیم تلاش کند خود را با شرایط کنونی تطبیق دهد؛ یعنی بر سرعت خود بیفزاید. این در واقع همان چیزی است که در بعضی افراد نسل گذشته می‌بینیم و از چنین افرادی با اصطلاحاتی چون «داشتن فکر باز»، «متجددبودن»، «درک کردن نسل جوان» و «به‌روزمودن طرز تفکر»، یاد می‌کنیم.

خانواده‌ها در صورت برخورداری از دانش استفاده از فن‌آوری‌های نوین ارتباطی و به‌روزرسانی خود، افزون بر گشودن راه گفتگوی «دو طرفه» با آگاه‌سازی و هشدارهای لازم به فرزندان خود، آنان را در مقابل بزرگراه‌های اطلاعاتی و فضاهای سایبری واکسینه می‌کنند. رسالت تربیت والدین اقتضا می‌کند نسبت به مقتضیات زمان آگاه باشند؛ به گونه‌ای که بتوانند پیشامدهای آینده را نیز پیش‌بینی و درمان کنند. امام صادق علیه السلام

می‌فرماید: «العالمُ بِزَمَانِهِ لَا تَهْجُمُ عَلَيْهِ اللَّوَايسُ»؛^۱ عالم آگاه به زمان، مسائل پیچیده بر او شبیخون نمی‌زند. امام علی علیه السلام این مطلب را این‌گونه بیان نموده است: «أَعْرِفُ النَّاسَ بِالزَّمَانِ مَنْ لَمْ يَتَعَجَّبْ مِنْ أَحْدَاثِهِ»؛^۲ آگاه‌ترین مردم به زمانه کسی است که از پیش آمده‌های روزگار تعجب نکند. در ادامه می‌فرماید: «مَنْ عَرَفَ الْأَيَّامَ لَمْ يُغْفَلْ عَنِ الْإِسْتِغْدَادِ»؛^۳ آن‌که وضع روزگار را بشناسد، از آمادگی غافل نمی‌شود. بلکه بالاتر از همه اینها باید نسل را برای روزگاران بعد تربیت کرد.

۲. کاهش ارتباط کلامی

ارتباط کلامی عامل پیونددهنده درونی دو نسل به یکدیگر است. کم‌شدن ارتباط کلامی میان دو نسل، به تدریج جدایی آن دو را به همراه خواهد داشت. با ورود وسایل و تکنولوژی‌های جدید به خانه‌ها، والدین و فرزندان با وجود نزدیکی فیزیکی و بودن زیر یک سقف، گاه فاصله عاطفی و معنوی زیادی را از یکدیگر تجربه می‌کنند و افراد خانواده کمترین مراودات و گفتگوی همدلانه را با همدیگر دارند. به گفته بعضی مسئولان، متأسفانه در وضعیت کنونی، فضای مجازی سبب فاصله کلامی بین خانواده‌ها شده است؛ در چند سال گذشته ارتباط کلامی روزانه خانواده دوساعت بوده؛ ولی در حال حاضر به هفده دقیقه رسیده است.^۴ اختصاص دادن زمانی برای گفتگوهای دورهمی درباره مسائل مختلف در ساعات مشخصی از روز، از این فاصله نسلی جلوگیری می‌کند.

۱. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۱، ص ۲۷.

۲. عبدالواحد آمدی، غررالحکم، ج ۲، ص ۴۴۹.

۳. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۸، ص ۲۳.

۴. سایت مشرق، کد خبر ۶۳۶۳۶۰، ۶ مهر ۱۳۹۵.

نسل دیروز نمی‌تواند هم‌گام نسل امروز باشد که اگر چنین بود، بشر هرگز به جلو پیش نمی‌رفت؛ اما باید بکوشد هم‌کلام نسل امروز باشد که اگر نباشد، جز سکوت ناشی از احترام و سرپیچی پنهانی در برابر نصایح چیزی تجربه نخواهد کرد. یکی از عوامل سبب فاصله‌گرفتن کلامی بین خانواده‌ها، اشتغال فراوان والدین یا چندشغل بودن پدر است که پدران برای جبران کمبودهای زندگی باید تا پاسی از شب را در خارج از خانه به سر ببرند و مادران نیز برای کمک به مخارج خانواده به سراغ شغل‌های بیرون از خانه می‌روند که سبب ارتباط کمتر والدین با فرزندان و کاهش ظرفیت‌های روحی و روانی مناسب با فرزندان و مشکلات آنان می‌شود.

۳. ناتوانی در انتقال ارزش‌ها

گرچه برخی افراد در پی القای بی‌اعتقادی نسل جوان به دین و ارزش‌های دینی‌اند؛ اما مطالعات بیانگر آن است که بیشتر جوانان کشور به ارزش‌های اسلامی و انسانی باور دارند؛ اما عده‌ای از آنان در هنجارهای اجتماعی و در شیوه تحقق ارزش‌ها با والدین خود دچار اختلاف نظرند که این مسئله، امری طبیعی به شمار می‌رود. برای مثال در حال حاضر به بهانه تغییر تفکرات نسل جدید، شاهد مادر چادری و دختر مانتویی و چادری‌های بدحجاب هستیم. در واقع این سؤال طرح می‌شود که چرا مادری چادری نتوانسته دختر خود را مجاب به استفاده از پوشش کامل یا حجاب برتر نماید؟ هرچند عوامل مختلفی در به‌وجود آمدن این پدیده ایفای نقش می‌کنند؛ اما به‌یقین یکی از مهم‌ترین دلایل، ناتوانی والدین در آموزش حجاب به فرزندان است؛ زیرا خانواده اولین نهادی است که می‌تواند راه فهم درست هر موضوعی از جمله پوشش را

آموزش دهد. متأسفانه در مواردی والدین به جای تبیین و توضیح چرایی انتخاب حجاب برتر، از قدرت استفاده کرده و آنها را مجبور به استفاده از چادر می‌نمایند. این جبر سبب می‌شود دختر نزد والدین محجبه و در جمع دوستان و جامعه چادری بدحجاب باشد!

از آنجا که ارزش‌های اجتماعی برخاسته از مکتب اسلام، ریشه در فطرت سالم انسان‌ها دارد و از مبانی عمیق عقلانی برخوردار است، به نظر می‌رسد با استفاده از زبان منطقی و همدلی نه تعصب و تحکم، می‌توان آنها را به نسل جدید منتقل کرد. نداشتن برنامه و استراتژی برای تربیت سبب پایه‌ریزی اختلاف نسل‌ها می‌شود. بعضی خانواده‌ها با سلب مسئولیت از خود، امور تربیت فرزند را به مراکز یا مراکز مانند مهد کودک و مراجع رسمی دیگر واگذار نموده‌اند؛ در حالی که هیچ نهادی جایگزین خانواده نمی‌شود. آموزش صحیح خانواده در دوران کودکی از روی عطف و مهربانی سبب درونی شدن ارزش‌های دینی‌ای همچون حجاب خواهد شد. امام علی علیه السلام درباره تربیت‌پذیر بودن کودک و نوجوان می‌فرماید: «إِنَّمَا قَلْبُ الْحَدِثِ كَالْأَرْضِ الْخَالِيَةِ مَا أَلْقَى فِيهَا مِنْ شَيْءٍ قَبِلَتْهُ»^۱ قلب نونهال مانند زمین خالی است که هر تخمی در آن افشاندن شود، می‌پذیرد.

۴. اختلال در فرآیند الگوسازی

در گذشته نهادهای سنتی، متولی اصلی انتقال فرهنگی بودند که از خانواده شروع می‌شد و در نهاد آموزش رسمی مثل مدرسه ادامه پیدا می‌کرد؛ اما امروزه جامعه‌پذیری فرزندان توسط نهادهای مکمل خانواده صورت می‌گیرد. مادری که ساعات پرانرژی خود را به دلایل زیادی در خارج از

۱. نهج البلاغه، نامه ۳۱.

خانه می‌گذراند، چه توقعی باید از فرزندش داشته باشد که زبان او را بفهمد و در آینده سرمایه اجتماعی او در خانواده و جامعه باشد؟ امروزه در مواردی خانه به استراحتگاهی برای اعضای آن بدل شده، نه محلی برای تولید معنا، معرفت و هویت. وقتی والدین شاغل تا پاسی از شب خارج از خانه هستند، حتی اعضای خانواده بر سر سفره غذا دور هم جمع نمی‌شوند، رابطه عاطفی شکل نمی‌گیرد. به این ترتیب، گرایش به زندگی مجردی در کودک شکل می‌گیرد و وقتی به سن جوانی رسید، به این بهانه که می‌خواهم مستقل باشم، سراغ زندگی مجردی می‌رود. شایسته است نقش خانواده با طرح دوستی با فرزندان پررنگ‌تر شود؛ به گونه‌ای که به راحتی فرزندان مشکلات و نیازهای خود را با آنان در میان بگذارند. همچنین اعتقادات فرزندان از کودکی و نوجوانی تقویت شود تا در معرض استفاده ابزاری از سوی جناح‌های سیاسی یا دوستان ناباب قرار نگیرند. اگر فرزندان به جای الگو قرار دادن پدر و مادر خود، شخصیت دیگری را جایگزین نمایند و انطباق رفتاری را با او انجام دهند، بحران در الگوسازی فرزندان با والدین پیش خواهد آمد که خود این عامل، تقویت‌کننده گسست نسل‌ها محسوب می‌شود. برای دختر امروز باید الگوسازی کرد؛ الگویی که با زبانی نرم و امروزی برایش بیان شود تا باورپذیر باشد؛ باید برای او از «دختر شینا»ها^۱ گفت تا با عمق

۱. دختر شینا روایت زندگی دختری به نام «قدم‌خیر محمدی کنعان» است که پدر و مادرش به دلیل حفظ اعتقاداتشان او را به کلاس‌های مختلط مدارس قبل از انقلاب نفرستادند. دختری که چون مدرسه نرفت، بی‌سواد بود؛ اما باور و ایمان باثباتی داشت. دختری که آن قدر می‌ایستد و می‌افتد و دوباره برمی‌خیزد تا جنگ را تحقیر کند و به همه نشان دهد جهاد واقعی زن، تلاش برای تربیت درست فرزندان و حمایت از همسر در راه مبارزه با دشمنان دین و کشورش است.

جان‌ش بپذیرد روزی دخترانی در این سرزمین شجاعانه در کنار خانواده ایستادند تا ذره‌ای از این خاک به دست دشمن نیفتد؛ باید از زنان جوانی گفت که امروزه با وجود سن کم از بچه‌های کوچکی مراقبت می‌کنند که پدران‌شان را در دفاع از حرم از دست داده‌اند.

۵. عدم پذیرش تغییرات اجتماعی

مهم‌ترین مشکل در مسائل میان‌نسلی، فقدان پذیرش اختلاف و بی‌توجهی به نظر طرف مقابل است. هنگامی که فرد یا نسلی، تنها دیدگاه ویژه مورد تأیید او و هم‌قطارانش را بپسندد و از پذیرش نظر مخالف سر باز زند، زمینه‌های جدایی میان افراد فراهم می‌آید. البته تحمل تفاوت‌ها به معنی قبول همه رفتارها نیست، بلکه به معنی رفتار با دیگران به همان شیوه‌ای است که آنان دوست دارند با ایشان رفتار شود.

شاید فاصله سنی میان دو نسل چندان به چشم نیاید؛ اما باید این واقعیت را پذیرفت که اوضاع دگرگون شده است. حل مشکل بدون فهم و پذیرش این مسئله تقریباً امکان‌ناپذیر است. اگر جوانان دریابند پیران و سالمندان در شرایط و دوران متفاوتی با خودشان رشد کرده و تربیت شده‌اند، توقع نخواهند داشت مثل خودشان بیندیشند یا عمل کنند، آن هم صددرصد و بی‌کم‌وکاست! اگر سالمندان و نسل کهن نیز توجه کنند با تغییر زمان و شرایط و نیازها و ارتباطات، بسیاری از سلیقه‌ها و رفتارها عوض شده و ذهنیات و معلومات نسل نو مثل گذشته نیست، انتظارشان از نوجوانان و جوانان کمتر و عینی‌تر خواهد شد. روایات اسلامی درباره تربیت اولاد منطبق با آداب روزگار خودشان ناظر بر پذیرش تفاوت نسلی در برخی سطوح است. همان‌گونه که امام علی علیه السلام می‌فرماید:

«لَا تَقْسِرُوا أَوْلَادَكُمْ عَلَى آدَابِكُمْ، فَإِنَّهُمْ مَخْلُوقُونَ لِزَمَانٍ غَيْرِ زَمَانِكُمْ»^۱ آداب و رسوم خود را به فرزندان‌تان تحمیل نکنید؛ زیرا آنان برای زمانی غیر از زمان شما آفریده شده‌اند.

۶. عدم درک متقابل

یکی از مهم‌ترین دلایل شکاف بین نسل‌ها، عدم درک متقابل است. جوانان و بزرگسالان از توانایی نداشتن برقراری ارتباط شکایت دارند و هر کدام دیگری را متهم می‌کنند. مسن‌ترها از بی‌توجهی‌ها و نادیده‌گرفتن‌های نسل جوان شکایت می‌کنند و جوان‌ترها حوصله‌گله و شکایت‌های مسن‌ترها را ندارند. در بسیاری از خانواده‌های امروزی، والدین و فرزندان ساعت‌های متمادی کنار یکدیگر می‌نشینند، بدون آنکه حرفی برای گفتن داشته باشند. به نظر کارشناسان، پدر و مادرها به این دلیل نمی‌توانند با فرزندان نوجوان خود روابط صمیمانه برقرار کنند که آنان را با زمان جوانی و نوجوانی خود مقایسه می‌کنند و انتظار دارند مانند فرزندان آن زمان رفتار کنند؛ حال آنکه خودشان نیز در آن ایام با والدین خود در تضاد بودند و همین مشکل را داشتند.

«در کشوری مانند کره جنوبی با وجود اینکه فاصله میان نسل‌ها زیاد است، نسل گذشته که سنتی‌تر هستند، در تمامی برنامه‌ها و جشن‌هایی که نسل جدید دارند، شرکت می‌کنند؛ هر چند با آن ارتباط برقرار نکنند. دلیل این امر را هم تلاش برای نزدیکی به نسل جدید عنوان می‌کنند و نسل جدید هم با توجه به اینکه شتابان رو به جلو حرکت می‌کند، نسل قدیم را فراموش نمی‌کند و همچنان مفهوم احترام به نسل بزرگ‌تر

۱. عبدالحمید ابن هبة الله ابن ابی‌الحدید، شرح نهج‌البلاغه، ج ۲۰، ص ۲۶۷.

برجسته است. این نشان می‌دهد که نسل‌های متفاوت تلاش می‌کنند تا به یک تفاهم برسند؛ اتفاقی که در ایران نمی‌افتد و نسل‌ها حاضر به تعامل و گفتگو با هم نیستند؛ در نتیجه شکاف نسل به انقطاع نزدیک می‌شود.^۱ برخورد مناسب و سازنده با یک نوجوان و جوان، در گرو رعایت سه اصل مهم جلب اعتماد، فاصله‌زدایی و ذهنیت‌شناسی است که در ادامه به این سه مورد می‌پردازیم.

الف) اعتمادسازی

جلب اعتماد از ابتدایی‌ترین ابزار والدین فهیم و فرهیخته‌ای است که برای درک فرزند نوجوان و جوان خویش به کار می‌گیرند. جوان و نوجوان باید ما را بپذیرند و تا زمانی که ما را به دیده قبول ننگرند و احساس نکنند آنها را درک می‌کنیم، چیزی از ما نمی‌پذیرند.

ب) همدلی

با احساس همدلی، جوان و نوجوان احساس می‌کند نه تنها بین او و طرف مقابل هیچ فاصله و شکاف طبقاتی وجود ندارد، بلکه رابطه‌ای کاملاً صمیمی و همدلانه وجود دارد.

ای بسا هندو و ترک هم‌زبان ای بسا دو ترک، چون بیگانگان پس زبان محرمی، خود، دیگر است همدلی از هم‌زبانی بهتر است

ج) شناخت انتظارات والدین

مهم‌ترین دلیل شکاف بین نسل‌ها، ناآگاهی فرزندان از انتظارات والدین است. وقتی فرزند نمی‌داند پدرش چه انتظاری از او دارد، پس نسبت به

۱. خبرگزاری ایرنا، کد خبر ۸۲۶۳۵۲۱۸، ۱۳۹۶/۵/۲۷.

انجام آن خود را متعهد نمی‌داند. در گذشته والدین مرتب گوشزد می‌کردند در کدام مکان چه رفتاری داشته باشیم و ما را با ارزش‌ها و هنجارها آشنا می‌کردند. نسل جدید نباید نسل بالغ را به جاهل بودن، عقب‌ماندگی و سنتی بودن متهم کند، بلکه باید هنر شنیدنش را تقویت کند؛ چراکه نسل بالغ بر اساس تجربیات خود حرف‌های زیادی برای نسل جدید دارد.

بررسی ترویج پوشش نامناسب از طریق فضای مجازی

زهرا رضائیان*

اشاره

جوامع انسانی از ابتدای تاریخ سبک زندگی ویژه خود را دارا بوده و الگوهای رفتاری متناسب با شاخص‌های فرهنگی خود را داشته‌اند. جامعه اسلامی نیز سبک زندگی ویژه‌اش را دارد که می‌توان از آموزه‌های اسلام به دست آورد. حجاب یکی از شاخصه‌های سبک زندگی اسلامی است که در فضای مجازی به آن حمله می‌شود. امروزه گسترش تکنولوژی و در ادامه آن ارتباطات غیرحضوری، سبب گسترش تعامل افراد در بستر مجازی شده است. محتوای ارائه‌شده در فضای مجازی از سوی کشورهای صاحب‌امتیاز، با اندیشه تأمین خوراک فکری و زیربنای باورهای تمام کاربران فضای مجازی سراسر جهان، ذائقه مخاطب را تغییر می‌دهد؛ زیرا با تغییر نگرش‌ها و سبک زندگی بانوان - در جایگاه مسئولان اصلی پرورش نسل آینده - می‌توانند هویت ایرانی، اسلامی را به راحتی دستخوش تغییر کنند.

* کارشناس ارشد علوم قرآن و حدیث.

الف) جایگاه و اهمیت پوشش

بر اساس گواهی متون تاریخی، حجاب زنان در بیشتر ملت‌ها و آیین‌های جهان رواج داشته است. هرچند در طول تاریخ فرازونشیب‌های زیادی را طی کرده، اما کامل از بین نرفته است.^۱ اسلام با معرفی لباس و پوشاک به عنوان پوشش و وجوب آن به ویژه برای زنان آن را تعدیل کرده است؛ همچنین با تشریح قانون پوشش، اشتیاق زنان به حجاب را مستحکم کرد تا گوهر هستی زن حفظ شود؛ از این‌رو دشمنان در جنگ نرم می‌کوشند با حجاب‌زدایی زمینه تغییر ارزش‌های دینی را فراهم نموده و افراد و جامعه را در گرداب فساد گرفتار کنند. امروزه این امر در فضای مجازی بیشتر نمود پیدا کرده است.

ب) اهداف حجاب‌زدایی

پس از سیطره غرب که به مدد نوگرایی و تحول آن دیار پس از رنسانس به وجود آمده بود، تمدنی شکل گرفت که با انگیزه گسترش، به جهانی فراتر از حصار موقعیت جغرافیایی خاصی می‌اندیشید؛ از این‌رو برای آسان‌کردن روند سیطره خود، یکسان‌سازی فرهنگی و تخریب فرهنگ ملت‌ها امری زیربنایی در دستور کار قرار گرفت و کوشیده شد بدین‌وسیله زمینه تسلط سیاسی امنیتی فراهم شود. با تضعیف و تخریب فرهنگ ملت‌ها، فرهنگ وارداتی بی‌بندوباری و بی‌عفتی جوامع غربی بر جوامع شرقی - به ویژه اسلامی - تحمیل شد تا کشورها به بازار فروش محصولات غربی تبدیل شوند.

شاید بتوان انقلاب صنعتی و اختراع ماشین بخار در سال ۱۷۱۲ میلادی

۱. براون و اشنايدر، پوشاک اقوام مختلف، ص ۲۰.

را اولین جرقه مبارزه با حجاب دانست؛ چراکه سرمایه‌داران و صاحبان کارخانجات برای تأمین نیروی انسانی ارزان مورد نیاز، به فکر جذب زنان به بازار کار افتادند؛ از این رو تبلیغات گسترده‌ای به نام «آزادی زن» به راه انداختند تا بتوانند آنان را اجیر و اسیر دنیای سرمایه‌داری جدید کنند. پس از آن با افزایش تولید و کم شدن تقاضا بر اثر اشباع بازار، زنان به ابزاری در راستای مصرف بیشتر و سوق دادن جامعه به سوی تجمل‌گرایی بدل شدند. به این ترتیب زن در عصر تجدد و مدرنیته، به نام «آزادی» به بدترین شیوه در اسارت منافع سرمایه‌داران طمع و هوس‌باز قرار گرفت.^۱

حرمت‌زدایی از حجاب در ایران، پروژه‌ای است که بهائیت با کشف حجاب شروع کرد و سپس با اجبار و سرکوب برای کشف حجاب، به رضاخان دیکته شد. پهلوی‌ها ۵۴ سال کوشیدند تا ریشه‌های عفاف، حجاب و حیا را بسوزانند و نسل جوان را گرفتار و سرگرم خود کنند.^۲ این بار با رشد و پیشرفت تکنولوژی نوع مبارزه با حجاب و بهره‌وری از زنان به ویژه در کشورهای اسلامی رنگ‌وبوی دیگری به خود گرفته است. امروزه غرب می‌کوشد با راه‌اندازی شبکه‌های اجتماعی و به‌کارگیری شیوه‌های جنگ نرم، با تهییج و تحریک افراد عادی و ترغیب برخی مراجع فکری، با پیام‌های به‌ظاهر جذاب اما فریبنده، حقایق فرهنگ اسلامی و باورهای الهی را انکار و ارزش‌های مادی و دنیوی متکی بر ماتریالیسم را به ارزش‌هایی جهانی تبدیل کند؛ به گونه‌ای که همگان این

۱. ر.ک به: محمد ملک‌زاده، «بدحجابی و بی‌عفتی حربه دشمن برای فتنه‌انگیزی؛ فتنه فرهنگی از استعمار کهن تا فرانوا»، فصلنامه فرهنگ پویا، ش ۱۸، ص ۷۷.

۲. دختران خیابان انقلاب (خبر)، نشریه پیام زن، ش ۳۱۱، ص ۹.

فرهنگ را فرهنگی معتبر و عام بپذیرند و میراث فرهنگی و دینی و داشته‌های بومی خود را برای آن کنار بگذارند.

ج) شیوه‌های حجاب‌زدایی در فضای مجازی

۱. فرهنگ‌سازی

از جمله راهکارهای حجاب‌زدایی، فرهنگ‌سازی رفتارهای منجر به بی‌حجابی است. دشمنان غربی با استفاده از امکانات فضای مجازی درصددند پس از شناسایی روحیات افراد جامعه با گسترش رقابت‌جویی، عرفی‌سازی، اشاعه فرهنگ تأییدگیری و ... غیرمستقیم میل به بی‌حجابی را بین افراد به وجود آورند؛ چراکه «بعد از اینکه تمایل برای انجام رفتاری در درون فرد به وجود آمد، با توجه به شرایط محیطی، آن رفتار شکل می‌گیرد و به مرور تثبیت و در وجود فرد نهادینه و به فرهنگ تبدیل می‌شود».^۱

رقابت‌جویی

یکی از راهکارهای مؤثر در فرهنگ‌سازی، گسترش چشم و هم‌چشمی بین افراد است. دشمنان مدام در فضای مجازی با روش‌های غیرمستقیم (تبلیغات، مدگرایی و ...)، افراد را به رقابت در بی‌حجابی و جلوه‌گری هرچه بیشتر سوق می‌دهند و اینگونه القا می‌کنند که در صورت بی‌حجابی، از فخر و محبوبیت بیشتری بین دیگران برخوردار خواهند شد. بر این اساس «برخی از خانم‌ها، بدون ارزیابی اینکه بدحجاب‌ها چه هدف و منظوری از این کارشان دارند، فقط برای تقلید و برتری‌جویی از

۱. سیداحمد جلیلی‌راد، «تأثیر فضای مجازی بر فرهنگ حجاب و عفاف در ایران اسلامی، چهارمین همایش ملی مشاوره و سلامت روان»، ص ۳.

آنها پیروی می‌کنند».^۱ همچنین برخی از افراد خودکم‌بین، بی‌حجابی را راهکاری برای برانگیزی حس تحسین و توجه دیگران می‌دانند که از راه آن می‌توانند با خودنمایی به احساس خوشایند ارزشمند بودن دست یابند. «حدود شصت درصد از کسانی که بدحجاب هستند، دچار نارسایی یا ناهنجاری رفتاری‌اند و می‌خواهند جلب توجه کنند».^۲

عرفی‌سازی

عرفی‌سازی بی‌حجابی یکی دیگر از راهکارهای حجاب‌زدایی است. با ارائه و ترویج تصاویر بی‌حجاب در شبکه‌های اجتماعی ممکن است «این تصور اشتباه در کاربران ناآگاه شکل گیرد که تمام جامعه اینگونه‌اند و بدحجابی یک رفتار عمومی و عرفی است».^۳ نیز تصور شود که استفاده از پوشش نامناسب، برای هم‌رنگی با دیگران مانعی ندارد.

اشاعه فرهنگ تأییدگیری

در فضای مجازی با اشاعه فرهنگ تأییدگیری، معیارهای ارزشی خوب و درست‌بودن هرگونه اندیشه و رفتاری دستخوش تغییر می‌شود؛ زیرا ویژگی‌های فضای مجازی سبب می‌شود «غالب کاربران قدرت منطق و باورهای اخلاقی و مذهبی خود را نادیده گرفته و تعداد لایک‌ها (Like) و دنبال‌کننده‌های (Follower) هر موضوع و محتوا را ملاک صحت و پسندیده بودن آن برشمرند، غافل از اینکه لایکی که از هوس برخیزد،

۱. مصاحبه با دکتر مجید ابهری، «شبکه‌های اجتماعی و ترویج بدحجابی»، خبرگزاری فارس، ۱۱ مرداد ۱۳۹۵.

۲. همان.

۳. جواد محبی، «کشف حجاب در شبکه‌های اجتماعی»، شبکه اطلاع‌رسانی راه دانا، ۲۵ دی ۱۳۹۴.

مبنای عقلی و اخلاقی ندارد.^۱ با توجه به آنکه در بیشتر صفحات مجازی مشاهده می‌کنیم کلیپ‌ها و تصاویر بی‌حجاب افراد شمار تأییدهای بسیاری دارند؛ شاید این بینش در نوجوان شکل گیرد که بی‌حجابی برای تأییدگیری (لایک) امری پسندیده است و بدین‌وسیله فرهنگ بی‌حجابی رواج پیدا می‌کند.

۲. الگوسازی

دشمنان در جنگ نرم به وسیله فضای مجازی، بیش از هر روشی در حجاب‌زدایی بر الگوسازی تمرکز کرده‌اند؛ چراکه الگوها به طور غیرمستقیم سبب تغییر بینش، ارزش‌ها، ایده‌ها و هنجارهای جوانان و نوجوانان می‌شوند و در تمامی رفتارهای زندگی آنها تأثیرگذار هستند. الگوهای واجد شرایط فرهنگی و اخلاقی می‌توانند با پشتوانه تبلیغات، تأثیرات عمیقی در نسل جوان برجا نهند. متأسفانه ارائه‌نکردن الگوهای اسلامی سبب شده فرهنگ مادی غرب برای تغییر گروه‌های مرجع نوجوان و جوانان با الگوهای کاذب برای توسعه بی‌حجابی سرمایه‌گذاری وسیع رسانه‌ای نماید.^۲

«تأثیر برخی از الگوها بر روی نوجوانان و جوانان چنان است که در برخی از موارد از حالت هم‌زادپنداری گذشته و به جنون تشابه رسیده‌اند.»^۳ در این تشابه‌سازی آنچه بیش از هر چیز دستخوش تغییر

۱. نوید کمالی، «گرم‌شدن هوا و شروع فصل بدحجابی در شبکه‌های اجتماعی»، خبرگزاری ظهور ۱۲، ۱۰ اردیبهشت ۱۳۹۴.
۲. هنگامه خسروانی، «پیامدهای رسانه و ناتو فرهنگی بر حجاب»، فصلنامه دانش انتظامی خراسان شمالی، س ۱، ش ۲، ص ۳۶.
۳. سیدعلی اصغر موسوی، فاطمه علیها السلام مادر تمام خوبی‌ها، ص ۴۱.

می‌شود، ظاهر نوجوانان است.

تبلیغات یکی دیگر از ترفندهای جنگ نرم در الگوسازی است که بارها از آن استفاده می‌شود. در سایت‌ها و شبکه‌های اجتماعی، کاربران همیشه شاهد کلیپ‌ها، بنرها و پست‌های بی‌شماری برای تبلیغ انواع کالاها توسط زنان و دختران بی‌حجاب فراوان هستند؛ حتی کالاهایی که ارتباطی به نیازهای دختران و زنان ندارند. «قابل تأکید است مانکن‌های مردانه و نشر آن در فضای مجازی شاید یک مدل برای تبلیغ لباس باشد؛ اما پشت صحنه اجرای این مدل‌ها، حقیقتی به عنوان کشف حجاب پنهان شده است».^۱

«نظرسنجی‌ها بیانگر آن است که حدود بیست درصد خانم‌ها و ده درصد آقایان سبک پوشش خود را با مشاهده تصاویر مربوط به پوشش دیگر اعضای شبکه‌های اجتماعی انتخاب می‌کنند».^۲

۳. القای مخالفت حجاب با مدرنیته

با توجه به اهداف جنگ نرم، دشمنان در فضای مجازی برای حجاب‌زدایی با استفاده از کالاهای فرهنگی - هنری از جمله عکس‌نوشت، کاریکاتور، کلیپ و نیز راه‌اندازی کمپین‌های ضدحجاب، پوشش را نماد تحجر، سنت‌گرایی، بی‌تمدنی، بی‌کلاسی و در مقابل مدرنیته نشان می‌دهند. همچنین آن را مانع پیشرفت، ورزش و کار می‌دانند و بی‌حجابی را راه تجدد، پیشرفت و موفقیت در نظر می‌گیرند.

۱. همان، ص ۴۰.

۲. جواد محبی، «کشف حجاب در شبکه‌های اجتماعی»، شبکه اطلاع‌رسانی راه دانا؛

۲۵ دی ۱۳۹۴.

برای مثال در یکی از کانال‌ها «زنان چادری و باحجاب را بیشتر افرادی عقب‌مانده، بی‌سواد، غیرمنطقی همراه با تقلیدهای کورکورانه و در واقع افرادی بی‌کلاس نشان می‌دهند و در مقابل افراد بی‌حجاب، افرادی تحصیل‌کرده و قابل احترام هستند. همچنین در کاریکاتورهایی زن چادری با چهره‌ای عبوس، زشت، بی‌ادب و بی‌فرهنگ جلوه داده می‌شود که به قوانین اجتماعی احترام نمی‌گذارد؛ اما در مقابل کاریکاتورها، خانمی که با لباسی بسیار نامناسب طراحی شده است، نسبت به حقوق دیگران احترام می‌گذارد و قوانین را مراعات می‌کند و طوری به مخاطب این حس را القا می‌کند که تمام بانوان محجبه، افراد بیمار و بی‌شخصیت جامعه هستند؛ اما افرادی که برهنگی بیشتری دارند، کلاس و تشخیص بیشتری دارند»^۱.

بدین‌گونه در جنگ نرم در پی آن هستند تا غیرمستقیم به افراد جامعه به‌ویژه پسران القا کنند که حجاب سبب بی‌کلاسی، سنت‌گرایی و عقب‌ماندگی زنان است و اگر زنان از حجاب درآیند، متمدن خواهند شد. با توجه به این موارد می‌بینیم در جامعه دختران نوجوان و جوان و مادران محجبه، توسط برخی از پسران مسخره می‌شوند؛ نیز در معیارهای ازدواج برای گزینش همسر کمتر به حجاب توجه می‌شود. در صورتی که هر ساله جنبش‌هایی مثل جنبش زنان پوشاننده سر، خواهان لباس عفیف، جنبش سی‌روزه حجاب رمضان، جنبش احیای شأنیت زن و مادری و ... برای اشاعه حجاب در کشورهای غربی شکل می‌گیرد. بررسی آمار

۱. «القای کانال‌های ضددینی برای مبارزه با حجاب»، پایگاه اطلاع‌رسانی خبرنگار، ۲۰ شهریور ۱۳۹۵.

دختران و زنان تازه‌مسلمان در کشورهای اروپایی (از جمله بسیاری از خوانندگان، مدل‌ها و بازیگران و...)، نشان‌دهنده این است که حجاب در همهٔ زمان‌ها نو است؛ از سویی هر ساله دختران و زنان محجبه به موفقیت‌ها و پیشرفت‌های مهم ورزشی، علمی و... دست می‌یابند؛ بنابراین نمی‌توان گفت حجاب محدودیت‌ساز است. برای نمونه «در ایالت ماساچوست آمریکا پوشیدن ساپورت و شلوارهای تنگ برای دانش‌آموزان ممنوع شد؛ چراکه مسئولین این مدارس معتقدند پوشیدن لباس‌های تنگ و تحریک‌کننده مانع پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان می‌شود. آنها برای مقابله با افت تحصیلی دست به این اقدام زده‌اند»^۱.

۴. حیازدایی

از دیگر روش‌های حجاب‌زدایی، گسترش بی‌رویه تصاویر و ویدئوهای برهنه و بی‌حجاب در شبکه‌های اجتماعی برای افزایش تأثیرپذیری از بی‌حجابی، کم‌رنگ کردن ارزش پوشش در ذهن افراد و در نتیجه ترویج حیازدایی است. به عبارتی «متخصصان عملیات روانی برای کند و متوقف کردن رفتار (رعایت پوشش اسلامی) مخاطبان، پشتوانه احساسی — عاطفی آنها را نشانه می‌روند و شور و احساس حاکم بر رفتار ایشان را به تدریج کم‌رنگ می‌کنند. برای نمونه در حال حاضر فیس‌بوک و عوامل پنهان سازمان‌های اطلاعاتی آمریکا غیرمستقیم اعضای مسلمان آن را تشویق می‌کنند عکس‌های بی‌حجاب در پروفایل خود بگذارند تا از این طریق احساسات افراد مذهبی در خصوص حجاب را از بین ببرند و بتوانند به

۱. «حجاب و عفاف (مانکن‌های تبلیغاتی اینترنت فراتر از آفساید)»، شیعه نیوز، اسفند

مرور زمان به استعمار فرانو خود در کشورهای مسلمان جامه عمل
پوشانند.^۱

همچنین «باتوجه به نظریه ماریپیچ سکوت الیزابت نوئل نئومان،^۲ کاربران فضای مجازی هر کدام به دیگری نگاه می‌کنند و می‌بینند دوستان، همکاران و حتی برخی بازیگران داخلی که گاهی هم با پوشش‌های مناسب در اجتماع و رسانه ظاهر می‌شوند، در شبکه‌های مجازی به گونه دیگری عکس‌های کاربری خود را در معرض دید بقیه قرار می‌دهند؛ پس قبح این قضیه از بعد اجتماعی به تدریج از بین می‌رود و این خودبه‌خود به شکل‌گیری یک ماریپیچ بزرگ سکوت نسبت به پوشش کمک می‌کند.»^۳

۵. تضعیف باورها

یکی دیگر از شیوه‌های حجاب‌زدایی در جنگ نرم، متزلزل‌کردن اعتقاد و باور دینی افراد نسبت به اصل پوشش است. «صنعت ابتذال از همان ابتدای فناوری دیجیتال تمام تلاش خود را برای انحراف نسل جوان به

۱. حمیدرضا لشکریان و مرتضی روشنی، «تغییر رفتار و عملیات روانی در شبکه اجتماعی مجازی فیس‌بوک (با تکیه بر عوامل و منابع پنهان)»، فصلنامه پژوهش‌های حفاظتی امنیتی دانشگاه جامع امام حسین علیه‌السلام، س ۱، ش ۴، ص ۱۳۳-۱۳۴.

۲. این نظریه اذعان می‌دارد در یک فضا (حقیقی یا مجازی)، اگر عقیده‌ای خاص و رو به گسترش - به طور مثال پوشش - توسط بیشتر افراد یک جامعه مقبول واقع شود و کم‌کم مخالفت با آن موضوع توسط اقلیت جامعه دشوار شود، ماریپیچ سکوت در آن جامعه از میان همین اقلیت شکل می‌گیرد و هر که می‌خواهد بداند نظر دیگری در آن موضوع چیست، تا اگر با عقیده خودش در تضاد بود، سکوت اختیار کند.

۳. فرزانه شریفی، «بی‌حجابی مجازی، دستاورد تروریسم فرهنگی غرب»، سایت پلیس فتا، ۱۳ اسفند ۱۳۹۱.

کارگرفته است تا به سودآوری بیشتری برسد. توسط دشمنان در اتاق‌های چت، تالارهای گفتمان مجازی و ... موضوعات اعتقادی و پرسش‌های مردم درباره پوشش رصد می‌شود و در مقابل طی برنامه‌ریزی‌هایی موضوعات انحراف‌دهنده و شبهات به گفتگو گذاشته می‌شود تا مقاصد مبتذل برآورده گردد.^۱ موضوعاتی که می‌تواند زیربنای ارزش‌ها و باورهای افراد را دچار تزلزل جدی کند و از آنجایی که در سطح جامعه کمتر محملی برای پاسخ‌گویی به سؤالات و شبهات اعتقادی وجود دارد، این سؤالات بی‌پاسخ، زمینه را برای کنار گذاشتن اعتقادات و شکستن هنجارها بیش از پیش فراهم می‌آورد.^۲

۶. معرفی حجاب در جایگاه عامل محدودیت‌سازی

دشمنان در فضای مجازی با استدلال‌های بی‌اساس، حجاب را نوعی اجبار و مانع در برابر آزادی نشان می‌دهند و خود را حامی افراد برای رهایی از سلطه حجاب معرفی می‌کنند. «با توجه به مقاله‌ای که در سال ۱۳۹۴ در وال استریت ژورنال چاپ شد، دولت آمریکا قصد دارد با ایجاد ادعای نابرابری زن و مرد در ایران، با خلق روش‌هایی برای تشویق بی‌حجابی، آرامش را از جامعه سلب و بنیان ایرانی را سست کند.»^۳ آنان به گمان خود با طرح این ادعاها در کمپین‌ها و صفحات مجازی خود درصددند تا احساسات و عواطف افراد را تحریک کنند و با ترفندهایی تعهد آنان را نسبت به باورها و اعتقادات درونی بزدایند؛ از جمله این

۱. سیدعلی اصغر موسوی، فاطمه علیها السلام مادر تمام خوبی‌ها، ص ۴۱.

۲. سیداحمد جلیلی راد، «تأثیر فضای مجازی بر فرهنگ حجاب و عفاف در ایران

اسلامی، چهارمین همایش ملی مشاوره و سلامت روان»، ص ۵.

۳. دختران خیابان انقلاب (خبر)، نشریه پیام زن، ش ۳۱۱، ص ۹.

کمپین‌ها می‌توان به طرح‌های شکست‌خورده آزادی‌های یواشکی^۱ و چهارشنبه‌های سفید^۲ اشاره کرد.

-
۱. کمپین «آزادی‌های یواشکی» در سال ۹۳ با همراهی شبکه اجتماعی فیس‌بوک با مسیح علی‌نژاد آغاز شد. (زهرا چیدری، روزنامه جوان، ۲۷ خرداد ۱۳۹۶).
 ۲. پس از شکست کمپین آزادی‌های یواشکی، در طرح چهارشنبه‌های سفید با انتشار نمائندگان‌هایی در فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی از زنان دعوت می‌شد چهارشنبه‌ها بدون استفاده از حجاب و با نماد شال سفید در معابر عمومی احضار شوند. (همان)

بررسی مهم‌ترین عوامل قبح‌زدایی طلاق در جامعه معاصر

دکتر راضیه علی‌اکبری*

اشاره

خانواده تا زمانی که مستحکم است، می‌تواند به اعضای خود احساس خوشبختی دهد و همه را به سوی موفقیت جهت‌دهی کند؛ اما متأسفانه این کوچک‌ترین نهاد اجتماعی، برخی اوقات دچار ضعف شده، عواملی چند سبب فروپاشی آن می‌شوند. طلاق تا چند سال قبل امری به‌شدت مذموم بود و خانواده‌ها از انجام آن هراس داشتند؛ به‌اندازه‌ای که هر سختی‌ای را تحمل می‌کردند؛ اما نمی‌توانستند یا بهتر بگوییم، نمی‌خواستند نام طلاق را بیاورند. اگر زنی حرفی از جدایی می‌زد، خانواده‌اش جمله معروفی به او می‌گفتند: «با لباس عروس رفته‌ای و فقط با کفن برخواهی گشت».

در گذشته طلاق معمولاً وقتی اتفاق می‌افتاد که استحکام رابطه زناشویی از بین می‌رفت و میان زوجین ناسازگاری و تنش وجود داشت؛^۱ اما امروزه مشاهده می‌شود این مبعوض‌ترین حلال الهی، با پیش آمدن

* دانش‌آموخته دکترای کلام اسلامی و مدرس حوزه و دانشگاه.

۱. علی محمد اسماعیلی، جنگ نرم در همین نزدیکی، ص ۵۳.

کوچک‌ترین مسئله‌ای، به‌آسانی انجام می‌شود و روزبه‌روز هم در حال افزایش است. حال این سؤال طرح می‌شود که امروزه چه عواملی سبب قبح‌زدایی از طلاق شده است؟ در این نوشتار به بررسی مهم‌ترین عوامل قبح‌زدایی طلاق در جامعه معاصر می‌پردازیم.

۱. کاهش معنویت

معنویت یکی از مؤلفه‌های مهم خانواده است. بر اساس آموزه‌های دینی، خانه باید محل تربیت و علم‌آموزی و کانون نماز، قرآن و حکمت‌آموزی باشد. بدین دلیل اسلام بر خواندن نماز در خانه تأکید دارد: ﴿وَأَجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ﴾^۱؛ خانه‌های خود را رو به قبله قرار دهید و نماز را بر پا دارید و مؤمنان را بشارت ده.

آنچه امروزه خانواده‌های غربی را به شدت آسیب‌پذیر نموده، دوری از معنویت است. بیل مایزر - روزنامه‌نگار و محقق آمریکایی - می‌گوید: «مردم در سراسر جهان، از مادی‌گرایی و ماتریالیسم خسته شده‌اند و به سرعت به سوی معنویت بازمی‌گردند و این بازگشت، چندی است که آغاز شده است. دین و پیروی محض از اصول آن، بار دیگر مورد توجه قرار گرفته است».^۲

در خانواده‌ای بدون حاکمیت معنویت، حرمت الهی شکسته می‌شود و طلاق که مبعوض‌ترین مسئله است، قبحی ندارد و زن و شوهر به راحتی جدا می‌شوند.

۱. یونس: آیه ۸۷.

۲. فضای مجازی و رسانه‌ها

استفاده از فضای مجازی، فرصت‌ها و تهدیدهای بی‌شماری به وجود آورده است؛ گرچه فضای مجازی به‌ویژه شبکه‌های اجتماعی ابزاری بر توسعه و پیشرفت محسوب می‌شود و در صورت استفاده صحیح و مفید، آثار و برکات ارزشمندی دارد. اما چنانچه از آن استفاده ناصحیح به عمل آید، تهدیدها و آسیب‌های متعددی به دنبال دارد که از جمله ایجاد تزلزل در بنیان خانواده است. بر این اساس امروزه فضای مجازی غیرمستقیم و در واقع در نقش شتاب‌دهنده گرایش به طلاق عمل می‌کند. افزایش فردگرایی به واسطه حضور شبکه‌های اجتماعی در جامعه ایران، افزایش روابط خارج از شرع با نامحرم و تسهیل آن، افزایش مصرف‌گرایی و تجمل‌گرایی و همچنین رواج سبک زندگی غیرایرانی و غیراسلامی، افزایش گرایش به اعتیاد و مواردی از این قبیل، ارمغان فضای مجازی برای خانواده ایرانی است و در بسیاری از موارد زوجین را به نقطه طلاق رسانده است.

رسانه‌های جمعی با پخش برنامه‌هایی در زمینه طلاق، در بیشتر موارد سبب قبح‌زدایی از آن می‌شود؛ برای مثال در برخی فیلم‌ها، زنان مطلقه را قهرمانی به تصویر می‌کشند که خودش یک‌تنه از پس تمام مشکلات برمی‌آید و به عنوان نقش اول فیلم، محبوب بینندگان قرار می‌گیرد؛ اینها تأثیر الگوسازی برای خانواده‌ها به دنبال دارد و برای خانم‌هایی که زمینه طلاق دارند، ایجاد انگیزه می‌کند که طلاق، امری قبیح نیست و مسئله‌ای فراگیر در جامعه است!

همچنین به‌تازگی برنامه‌های رسانه‌ها به کاهش فضای گفتگو و در نتیجه ایجاد فاصله عاطفی و هیجانی و نیز فاصله شناختی میان اعضای

خانواده‌ها شده است. این روند به افزایش فردگرایی و کاهش جمع‌گرایی می‌انجامد که خود عامل مهمی در فروپاشی خانواده‌هاست.^۱ از سوی دیگر ارتباط‌های اینترنتی به راحتی به طلاق منجر می‌شود. امروزه اتفاق‌هایی که در این باره به وقوع می‌پیوندد، کم نیست؛ برای مثال آشناکردن همسر با اینترنت و فضای مجازی سبب شد مرد در سن ۳۳ سالگی درخواست طلاق کند. ماجرا از زمانی شروع شد که او اینترنت تلفن همراه خانمش را فعال کرد. او به مشاور دادگاه خانواده گفت: روزی همسرم مشغول پختن غذا بود و خیلی اتفاقی گوشی‌اش را برداشتم و وارد فضای چت شدم. فهرست را که باز کردم، اسم چند مرد غریبه را دیدم. نفس در سینه‌ام حبس شده بود. یکی یکی همه را باز کردم و خواندم. چیزی را که می‌دیدم، باورم نمی‌شد. او با چند مرد از شهرستان‌های مختلف، رابطه اینترنتی برقرار کرده و با یکی از آنها قرار گذاشته بود که به تهران بیاید تا با هم به سینما بروند. با قیافه بهت‌زده و رنگ‌پریده از همسرم خواستم در این باره توضیح دهد. ابتدا انکار کرد؛ اما وقتی گفتم قرار است با یکی از آنان به سینما بروی، گریه کرد و گفت: «همه چیز، از ایمیل و چت شروع گردیده و کار به قرار گذاشتن کشیده شده». بعد از این اتفاق، تصمیم گرفتم همسرم را طلاق دهم.^۲

۳. ماهواره

ماهواره گرچه از مصادیق رسانه و فضای مجازی است؛ اما به دلیل تأثیرگذاری بیشتر این پدیده در طلاق، آن را جداگانه بررسی می‌نماییم. امروزه شبکه‌های ماهواره‌ای با تأثیرگذاری بر افکار مخاطبان خود،

۱. ر. پورحسین، رسانه‌های جمعی و مشکلات خانوادگی؛ تقویت نظام خانوادگی و آسیب‌شناسی آن، ج ۲، ص ۳۷.

2. <http://jamejamonline.ir/online/2811857274846653879>.

به‌آسانی نوع دیدگاه و سلاقی و حتی توقعات آنها را متحول می‌کنند. این واقعیت را نباید نادیده گرفت که ارزش‌های غیراخلاقی به‌راحتی از این طریق در قالب قواعد و هنجارها و نمادها قابل عملی‌شدن در محیط خانواده است.^۱

ماهواره با پخش برنامه‌ها و آگهی‌ها، ناهنجاری متفاوتی چون: فرهنگ برهنگی، مصرف‌گرایی، تجمل‌پرستی، ترویج بی‌مبالاتی اخلاقی، فردگرایی و آزادی را به نمایش می‌گذارد و رفته‌رفته فرهنگ وقار، عفت و گذشت در زندگی خانوادگی به فراموشی سپرده می‌شود. هنجارها و ارزش‌هایی که در فرد درونی شده، به تدریج از ارزش‌گذاری‌های جدید ماهواره‌ای متأثر شده و افراد برای عقب‌نماندن از ارزش‌های پیشرفته جوامع غربی، ارزش‌های دیگری مغایر با ارزش‌های اسلامی را با خود همراه می‌کنند.^۲ از طرفی تضعیف ارزش‌های مورد تأکید اسلام، سبب تضعیف پیوندهای عاطفی میان اعضای خانواده می‌شود و در نهایت طلاق افزایش می‌یابد. از سوی دیگر، با نمایش برنامه‌هایی درباره افزایش طلاق، این مسئله را عادی‌سازی می‌کند تا قبح طلاق از بین برود.

۴. آزادی روابط جنسی

پیش از این انحصار کارکرد تأمین نیاز جنسی به نهاد خانواده، همواره از پشتوانه‌های اصلی ثبات و استحکام نهاد خانواده بود؛ اما امروزه با شکسته‌شدن این انحصار در جامعه، به طور طبیعی باید در انتظار کاهش تعهد افراد به حفظ خانواده و در نتیجه قبح‌زدایی از طلاق بود. برخی جامعه‌شناسان باور دارند نگرش عمومی گذشته به فعالیت جنسی، به

۱. دیوید اولسون، رسانه‌ها و نماد: صورت‌های بیان، ارتباط و آموزش، ص ۸۴.

۲. مرتضی منادی، جامعه‌شناسی خانواده، ص ۷۰.

عنوان عملی تنها برای تولید مثل، به نگرشی جدید تغییر یافته و این یکی از عواملی است که با افزایش بی‌بندوباری جنسی در قالب روابط خارج از چارچوب ازدواج، به عادی‌سازی طلاق انجامیده است؛^۱ زیرا آزادی ارتباطات جنسی خارج از روابط زناشویی به شیوه‌های گوناگون، جذابیت جنسی هر یک از زن و شوهر را برای دیگری تقلیل می‌دهد و زشتی امر طلاق را که با همبستگی جنسی طرفین، نسبت معکوس دارد، می‌شکند.^۲ همچنین اختلاط ناسالم زن و مرد در فعالیت‌های اجتماعی، از دیگر زمینه‌هایی است که در قبح‌زدایی از طلاق، نقش محوری دارد و در کنار ضعف کنترل درونی و بیرونی افراد و امکان برقراری روابط آزاد، با توجه به وجود محرک‌های قوی و پُر‌جاذبه‌ای که دو جنس به طور طبیعی برای ورود به دنیای یکدیگر دارند، در مرحله اول به ضعف انگیزه تشکیل خانواده و در مرحله بعد به ضعف انگیزه حفظ آن و در نتیجه، زوال تدریجی موقعیت خانواده در سطح کلان و بروز تنش، اختلاف، سوء معاشرت، خیانت، طلاق و تجدید فرآیندهای مکرر در سطح خرد خواهد انجامید.

۵. افزایش سطح توقعات

زن و مرد در گذشته زندگی را با سادگی و صمیمیت آغاز می‌کردند و در طول زندگی مشترک، با فرازونشیب‌های روزگار می‌ساختند و پایبند خانواده بودند؛ اما در جامعه امروز، شاهد روی آوردن به زندگی تجملاتی و ایجاد مصرف‌زدگی بین خانواده‌ها و در نتیجه افزایش طلاق هستیم. در

۱. حسین بستان، اسلام و جامعه‌شناسی خانواده، ص ۲۴۱.

۲. محمدتقی مصباح یزدی، جامعه و تاریخ، ص ۳۲۶.

این مسئله هم مشاهده می‌کنیم که بیشترین تلاش دشمن، در تغییر روحیه زنان و متوقع نمودن آنها بوده است؛ زیرا آنان هسته اصلی خانواده را شکل می‌دهند و بر نوع نگرش همسر و فرزندان بسیار اثرگذار می‌باشند. همچنین همین مسئله خود از دلایل اصلی روی آوردن به اشتغال بیرون از منزل است. به هر حال این مسئله به خودی خود، سبب به وجود آمدن انحراف‌های فراوانی در زندگی فردی و اجتماعی افراد می‌شود.

امروزه افزایش توقعات غیرواقعی زوجین از یکدیگر، بر روابط عاطفی آنان مؤثر است و عامل بسیاری از ناسازگاری‌هاست. این توقعات که ممکن است در زمینه‌هایی چون مالی و عاطفی باشد، غالباً ناشی از نازپروردگی، چشم‌وهم‌چشمی‌ها، نگاه کردن به زندگی دیگران و کوچک به حساب آوردن همسر است و حاصل آن جز ناکامی و پریشانی نیست. مردی به قصد خودکشی، خودش را حلق‌آویز کرد. وقتی به هوش آمد، گفت: «من شاگرد راننده‌ام و سه سال است که ازدواج کرده‌ام. زخم توقعات خارج از حد دارد و چون نمی‌توانم توقعاتش را برآورده کنم، مرتباً مرا سرزنش می‌کند. سرزنش‌های او بالأخره مرا به ستوه آورد و تصمیم به خودکشی گرفتم».^۱

همچنین زنی جوان با مراجعه به دادگاه خانواده، به دلیل اینکه شوهرش به درخواست وی مبنی بر خرید یک آی‌پد سر باز زده، دادخواست نفقه خود را به قاضی تسلیم کرد. وی در مقابل قاضی پرونده در این باره گفت: «از قبل به شوهرم گفته بودم باید وسایل مورد نیازم را تهیه کند؛ وگرنه از طریق دادگاه دادخواست نفقه داده و مجبور می‌شود ماهانه مبلغی را به

۱. ابراهیم امینی، آیین همسر‌داری، ص ۴۴ - ۴۵.

من پرداخت کند؛ ولی او نپذیرفت و تصور کرد شوخی می‌کنم». وی با اشاره به اینکه دارای یک فرزند هستیم و پنج سال از زندگی مشترکمان می‌گذرد، افزود: «برای نخستین بار از شوهرم خواستم برایم آی‌پد بخرد؛ ولی او قبول نکرد و بیشترین مسئله‌ای که باعث شد من دادخواست نفقه بدهم، همین امر است؛ زیرا وقتی حاضر نیست بعد از پنج سال خواسته‌های مرا فراهم کند، باید زور بالای سرش باشد». شوهر وی نیز که در دادگاه حضور داشت، با بیان اینکه عاشق زندگی و همسرش است، افزود: «این درخواست همسرم، باعث می‌شود که زمینه‌های مشکلات دیگر و حتی طلاق فراهم شود. بنابراین می‌خواهم از خواسته‌اش بگذرد و در مقابل من نیز قول می‌دهم که بهترین تبلت را برایش خریداری کنم».^۱

۶. ترویج سبک زندگی غربی

امروزه غرب با استفاده از رسانه‌های جهانی، به فرهنگ ایرانی حمله کرده و سبک زندگی غربی را الگوی جامعه اسلامی قرار داده است. غرب مدرن، عالم جدیدی است که نوعی سبک زندگی را با مبانی فکری هستی‌شناسی و انسان‌شناسی خود در محوریت سکولاریست، اومانیست، فمینیست و لیبرالیست پدید آورده تا مبانی اسلامی را به نابودی کشانده، آنها را تحت سیطره خویش درآورد.

از این رو جامعه ایران اخیراً در جریان تحولات فرهنگی و اجتماعی وسیعی قرار گرفته که این تحولات، به‌ویژه در ازهم‌پاشیدگی خانواده مؤثر بوده است. یکی از عوامل قبح‌زدایی از طلاق در جامعه امروزی،

۱. روزنامه دنیای اقتصاد، ش ۳۰۸۷، تاریخ ۱۳۹۲/۹/۲۱، ص ۲۵.

شیوع افکار اومانیزیسم (Humanism) است؛ اندیشه‌ای که هسته مرکزی جامعه را آزادی و حقیقت‌انسانی می‌داند و منافع و لذت‌های بشری را به جای اصول مذهبی و الهیات استوار می‌گرداند.^۱ مفهوم اومانیزم در مشرب سکولاریسم، حاکمیت امیال است و پیامد سوء آن، سقوط انسانیت در منجلاب اخلاقی و نابودی ارزش‌های معنوی است.^۲

بنابراین عمده تفکر غربی، تلاش برای دستیابی به لذت و پرداختن به تن و زندگی زمینی است و این سبک در حال ترویج است که سعادت نیز جز از طریق لذت‌جویی امکان‌پذیر نیست و عقل و منطق نیز باید در خدمت حیوانیت بشر و ارضای نیازهای حیوانی او باشد.^۳ در این آسیب نیز تفکرات سکولاریستی غرب غلبه دارد و سبک زندگی انسان دستیابی به مزایا و ظواهر این جهان است؛ چراکه طبق مبانی غربی، غیر از این جهان واقعیت دیگری وجود ندارد تا انسان آن را هدف خود قرار دهد.^۴ موضوع دفاع از آزادی زنان، اندیشه دیگری است که غرب طرح کرده و ازدواج را به «بردگی» تشبیه می‌کند؛^۵ زیرا قانون اطاعت‌پذیری زن از شوهر، با همه اصول جهان مدرن و نیز با همه تجربه‌هایی که این اصول به‌کندی و با رنج و مرارت فراوان از دل آنها برآمده، عمیقاً در تضاد است. فمینیسم با این اندیشه‌ها همواره نقش سنتی زن به عنوان همسر و مادر را مورد تحقیر قرار می‌دهد^۶ و طرحی که برای به‌کمال‌رسیدن زن دارد، این است که نقش

۱. مریم صانع‌پور، *مبانی معرفتی اومانیزم*، ص ۱۰۰.

۲. آنتونی آربلاستر، *ظهور و سقوط لیبرالیسم غرب*، ص ۲۰۶.

۳. عبدالله نصری، *سیمای انسان کامل از دیدگاه مکاتب*، ص ۱۵۸ و ۳۲۸.

۴. عبدالرسول بیات و دیگران، *فرهنگ واژه‌ها*، ص ۴۳.

۵. جان استوارت میل، *انقیاد زنان*، ص ۱۲۶.

۶. ویلیام گاردنر، *جنگ علیه خانواده*، ص ۶۰.

سستی خود، یعنی مادری و همسری را رها کند و تنها به دنبال کار اقتصادی و تحصیلات باشد؛ چون کار در خانه و همسرداری، زن را مانند یک بیچه نگه می‌دارد و او را از محیط بیرون جدا می‌کند.^۱ به همین دلیل همواره زنان را برای کسب استقلال و برابری، تشویق به طلاق می‌کنند^۲ و با حمایت از خانواده‌های تک‌والد، برای رهایی زنان از نقش مادری و همسری، برای قبض‌زدایی از طلاق اقدام می‌کنند.^۳

در وضعیتی که برابری جنسی ارزشی عمومی پذیرفته و ترویج می‌شود، احساس بی‌عدالتی درباره تقسیم کار خانگی، رضایت شخصی زنان را از زندگی زناشویی کاهش داده، سبب می‌شود آنان بیش از مردان به طلاق بیندیشند.

۷. بی‌نیازی اقتصادی زنان

از آنچه گذشت می‌توان نتیجه گرفت که امروزه بحران فروپاشی خانواده، مسئله‌ای است که اندیشمندان اجتماعی نگرانی خود را از آن کتمان نمی‌کنند.^۴ اندیشه‌های فمینیسم، به‌ویژه در موضوع برابری زن و مرد و در نتیجه اشتغال و استقلال زنان، سبب شده غالب زنان به دلیل مسائل شغلی یا هیچ‌گاه تن به ازدواج ندهند یا در صورت ازدواج، به دلیل استحاله نقش‌ها در خانواده و از بین رفتن کارکردهای اصلی آن، غالباً طلاق بگیرند. در دوره‌های گذشته، یکی از مهم‌ترین دلایل نگهداری زنان در جایگاه همسر، کسب امنیت مالی از شوهر بود؛ اما افزایش بی‌سابقه ورود زنان

۱. پاسنو دایان، فمینیسم و مذهب، ج ۱، ص ۳۸.

۲. استفان باسکرویل، بحران خانواده در صنعتی به نام طلاق، ص ۴۶.

۳. مریم فرهمند، واگردهای فمینیستی در ازدواج، ص ۱۰۵.

۴. آنتونی گیدنز، جامعه‌شناسی، ص ۴۴۶.

به بازار کار در دهه‌های اخیر، به بی‌نیازی اقتصادی آنان منجر شده است و این امر، چشم‌انداز طلاق را برای زنان ناراضی از وضعیت زناشویی خود، نویدبخش کرده است. از این‌رو طبق پژوهش‌های انجام‌شده، درخواست طلاق از سوی زنان شاغل، بسیار بیشتر از درخواست طلاق از سوی زنان غیرشاغل است؛^۱ زیرا وقتی زن در بیرون از خانه به فعالیتی اشتغال دارد و چندان متکی به مرد نیست، می‌تواند معاش خود را تأمین کند و به همین دلیل از طلاق بیمی به دل راه نمی‌دهد و در منازعات خانوادگی، تا آنجا که بخواهد، به پیش می‌تازد و به تدریج قبح طلاق هم از بین می‌رود.^۲

۱. حسین بستان، اسلام و جامعه‌شناسی خانواده، ص ۲۴۰.

۲. محمدتقی مصباح یزدی، جامعه و تاریخ، ص ۳۲۶.

شیوه‌های مطلوب استفاده از فضای مجازی

حجت‌الاسلام والمسلمین محمدعلی محسن زاده*

اشاره

همگام با افزایش پیشرفت‌ها، فضای مجازی به متن خانواده‌ها نفوذ کرده و در حوزه‌های مختلف آموزش، بهداشت، تجارت و خدمات اداری - کاری، با رویکرد مثبت دولت‌ها و آحاد جامعه روبرو شده است. امکانات فضای مجازی مشوق این حقیقت بوده که ساکنان روستاها و نقاط محروم نیز از یک منظر و شهرها و کلان‌شهرها از منظری دیگر خواهان جدی آن باشند. این عزم ملی دوسویه «دولت» - «ملت»، سبب افزایش سریع نفوذ فضای مجازی در جوامع مختلف شده است. در کشور ایران نیز مطابق آمار مرکز مدیریت توسعه ملی اینترنت، کاربران به بیش از ۵۵ میلیون نفر رسیده‌اند.^۱

* عضو هیئت علمی دانشگاه باقرالعلوم علیه السلام.

۱. خبرگزاری مهر به نقل از «متما»، تاریخ دسترسی: ۱۳۹۴/۴/۲۳: در پایان سال ۱۳۹۳ شمسی، ۵۵ میلیون و ۵۶۴ هزار و ۸۲۰ نفر (از جمعیت ۷۵ میلیونی) در ایران کاربر اینترنت هستند که معادل ۷۳/۹۴٪ جمعیت کشور است.

آنچه در این نوشتار آمده، تلاشی است برای بررسی شیوه‌های مطلوب استفاده از این فضا با تأکید بر رفع آسیب‌ها که با رویکرد قرآن و سنت انجام شده است.

تقابل رسانه‌های سنتی با رسانه‌های نوین

رسانه‌های سنتی به دلیل ماهیت خود یک‌سویه، جمع‌گرا و تک‌بعدی هستند؛ بنابراین در انتقال پیام با محدودیت‌هایی مواجهند؛ همان‌طور که کاربرانشان با محدودیت‌هایی در گزینش و جستجو در متن پیام‌ها روبرو هستند. در مقابل رسانه‌های مدرن، به دلیل ماهیت دیجیتالی و امکانات ارائه‌شده در ابزارها دارای چندسویگی، تنوع در بسترها، گزینش‌پذیری و جهانی شدن هستند. از آنجا که ساختار «انتشار خطی»، رسانه‌های سنتی را حذف کرده و به انتشار محتوای غیرخطی روی آورده‌اند، افزون بر افزایش هم‌گرایی میان خود، رسانه‌های سنتی را به شدت به چالش کشانیده‌اند. با ادغام کارکردهای ابزارهای کهن در ابزارهای نوپدید، مفاهیم جدیدی در سواد رسانه‌ای رقم زده شده و سن کاربران این دستگاه پایین‌تر آمده و با استفاده از پیشرفت‌های شگرف، این ابزارها از محصولاتی لوکس و گران‌قیمت به محصولاتی ضروری با ساده‌ترین خدمات و ارتباطات بدل کرده است.

۱. استفاده‌های روشمند از فضای مجازی

الف) تعیین هدف

پیش‌تر باید به دقت مشخص شود دنبال چه هدفی هستیم؟ برای مثال می‌خواهیم «مروری بر اخبار ایران و جهان» داشته باشیم یا «ثبت‌نام در

آزمون ورودی دانشگاه» مدنظر است یا به دنبال «گردآوری اطلاعات علمی در موضوع خاصی» هستیم. برای خودداری از تخطی از هدف، می‌توان جریمه‌ای تعیین کرد که به عنوان اهرم فشار برای اصلاح رفتار به کار گرفته شود. استفاده از «نذر» برای دستیابی به این مهم، پیشنهادی اثربخش است. سیره بزرگان نیز چنین بوده است؛ برای مثال در زندگی‌نامه آیت‌الله العظمی بروجردی «ره» می‌خوانیم: «نذر کرده بودند در صورتی که نتوانند خشم خود را کنترل کنند، یک سال روزه بگیرند. روزی به یکی از شاگردانش که در مباحثه علمی حرف‌های بی‌ربط به موضوع می‌زد، تندی کرده بود؛ یک سال تمام (به جز روزهای حرام) روزه گرفته بود».^۱

ب) فرهنگ‌سازی برای ارتقای سواد رسانه‌ای

برای رسیدن به این هدف و فراهم آوردن محیطی سالم و پویا، حمایت از تولید محتوای سالم، مفید و ایمن با مشارکت جدی کاربران بر اساس شاخص‌های اسلامی- ایرانی و تلاش برای ایمن‌کردن فضای مجازی برای همه اقشار جامعه ضروری است.

ج) استفاده بهینه از فرصت‌های انتخاب‌گری

گسترش رسانه‌ها و حتی منتقل شدن آن به محیط‌هایی از نوع خانوادگی، اجتماعی، اقتصادی و تجاری برداشت‌های تازه‌ای از رابطه اخلاقیات را با آن طرح کرده و بدین‌وسیله نگرانی‌های فراوانی به وجود آمده است. از سوی دیگر یکی از ویژگی‌های فضای مجازی، فرصت انتخاب‌گری است؛^۲ به این معنا که این فضا امکاناتی را در اختیار مخاطبان قرار

۱. حمید کرمی‌پور، خاطرات آیت‌الله ابوالقاسم خزعلی، ص ۶۲.

۲. منوچهر محسنی، جامعه‌شناسی انحرافات اجتماعی، ص ۲۷۸.

می‌دهد تا با توجه به طبقات مختلف اجتماعی بتوانند در این فضا از محدودیت‌ها و موقعیت‌های خود تا حد زیادی عبور و قدرت انتخاب‌گری داشته باشند.

د) بسترسازی برای مشارکت بینه کاربران

بسترسازی برای مشارکت فعال کاربران در ارتقای سلامت، ایمنی در فضای مجازی برای گسترش قدرت نرم جمهوری اسلامی، استفاده از آن در دیپلماسی فعال بین‌المللی و معرفی فرهنگ بومی کشور به زبان‌های روز دنیا که همگی می‌تواند یکی دیگر از استفاده‌های مطلوب و نظام‌مند از فضای مجازی باشد.

ه) فعالیت‌های دانش‌بنیان

استفاده از این فضا در جایگاه موتور محرک اقتصادی و آسان‌کردن فعالیت‌های دانش‌بنیان، تلاش برای تجهیز کشور به فن‌آوری‌های روزآمد دنیا در حوزه‌های مرتبط، به‌ویژه برای کاهش هزینه‌ها و اتلاف منابع و افزایش بهره‌وری. از این‌رو در استفاده از فضای مجازی اهداف ذیل در اولویت می‌باشند: گسترش ارتباطات علمی اندیشمندان کشور با یکدیگر و با اندیشمندان بین‌المللی در فرآیند سیاست‌گذاری، مدیریت خردمندان و مدیریت فضای مجازی کشور برای ارتقای هوشمندی در روبرویی با تحولات پرشتاب این عرصه. بنابراین لزوم استفاده از فرصت‌های فضای مجازی و به‌کار بستن آن برای توسعه کشور و مدیریت مخاطرات ناشی از آن و یکپارچه‌سازی و هماهنگی بخش‌های مختلف نظام در جهت سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی و مدیریت هم‌گرای فضای مجازی، منجر به صدور حکم مقام معظم رهبری مبنی بر تشکیل شورای عالی فضای

مجازی در ۱۷ اسفند سال ۱۳۹۰ شد.^۱

و) مدیریت زمان

گشت‌وگذار در رسانه‌ها بدون تعیین هدف، منجر به ظهور آسیبی رفتاری در کاربران «وب» شد که آن را وب‌سرفینگ^۲ (وبگردی پوچ) می‌نامند. در پوچ‌گردی کاربر نمی‌داند دنبال چه چیزی است و خط سیرش بازدید از سایت‌های مختلف با قانون «هر چه پیش آید، خوش آید» تنظیم شده است.

اگر از پیش سقف حضور را تعیین و بدان وفادار بمانیم، سبب خودکنترلی هوشمندانه‌ای با فضای مجازی خواهیم شد. گفتنی است تعیین سقف زمانی باید هم به صورت موردی و هم سقف روزانه انجام گیرد. درباره برنامه‌ریزی در روایتی زیبا از امام علی علیه السلام آمده است: «إِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِعَبْدٍ خَيْرًا أَلْهَمَهُ الْإِقْتِصَادَ وَحُسْنَ التَّدْبِيرِ وَجَنَّبَهُ سُوءَ التَّدْبِيرِ وَ الْإِسْرَافِ»^۳ هر گاه خداوند بر بنده‌ای خوبی بخواهد، میان‌روی و چاره‌اندیشی نیکو را به او الهام کند و او را از بد اندیشی و اسراف بدور دارد.

با توجه به فراوانی آیات و روایات در مذمت اسراف و گناه کبیره بودن آن، شایسته است گرفتار این گناه بزرگ نشویم. امام علی علیه السلام می‌فرماید: «أَدْلُ شَيْءٍ عَلَى غَرَاةِ الْعَقْلِ حُسْنُ التَّدْبِيرِ»^۴ بزرگ‌ترین دلیل خردمندی، نیک عاقبت‌نگری است.

1. <http://farsi.khamenei.ir/message-content?id=19225>

2. web surfing

۳. عبدالواحد آمدی، غرر الحکم، ص ۲۹۲.

۴. همان، ص ۲۰۲.

باید توجه داشت برای مدیریت زمان اعضای خانواده، والدین به امر طراحی برنامه‌های خانوادگی برای پرکردن خلأ نیازهای عاطفی و ارتباطات فردی خانواده با ایجاد سرگرمی‌های لازم و تعاملات خانوادگی مانند سفر و ... اقدام کنند.

ز) اخلاق در فضای مجازی

امروزه در فن‌آوری اطلاعات اشخاص با هویت‌های مجازی در فضای الکترونیکی ظاهر می‌شوند؛ هویتی که کاربردهای خاص خود را در محیط الکترونیک دارد و می‌تواند کارآمدی خاص داشته باشد. برخی باور دارند تنها به این دلیل که در فضای مجازی انسان‌ها مستقیم با هم روبرو نیستند، پایبندی به اخلاق موضوعیت ندارد؛ اما در واقع «این عالم، مثل عالم مقابل آن که از آن به عالم حقیقی تعبیر می‌کنیم، به همان اندازه و شاید بیش از آن، هم در عالم احکام باید نبایدها و احکام تکلیفی، حقوقی و الزامی و هم در عالم شاید و نشایدها و ارزش‌ها پرسش تولید کرده است».^۱ «در زندگی حقیقی آن گروهی که اخلاق را رعایت می‌کنند، افرادی جاافتاده، باتربیت و آداب‌دان نامیده می‌شوند. چنین کسانی می‌دانند در هر مکانی چه نوع رفتاری انجام دهند و آداب اخلاقی نسل به نسل و سینه به سینه بین افراد جامعه منتقل می‌شود؛ اما فضای مجازی اجتماع جدیدی است که مصادیق آداب اخلاقی سابقه‌ای روشن در سنت ندارد و نسل به نسل منتقل نشده است».^۲

۱. علی‌اکبر رشاد، برگرفته از وبلاگ شخصی «منطق فهم دین»، با موضوع: چند پرسش فلسفی در مورد سایبرنتیک و فضای مجازی.

۲. «ناگفته‌های منشور اخلاقی فضای مجازی: گفتگو با عزیز نجف‌پور»، ۲ مهر ۱۳۹۳،

به دلیل تأثیرات سوء اجتماعی، به برخی از این موارد در جهان غرب توجه بیشتری شده، برای پیشگیری از آنها کدهایی اخلاقی ویژه فضای مجازی طراحی شده‌اند که بیانگر الزامات اخلاقی شهروندان محیط مجازی‌اند؛ اما با توجه به رویکرد سکولاری مبانی این دستورالعمل‌ها، با رویکرد دینی متفاوت خواهد بود. چنانچه نگاه ما به هستی و انسان الهی باشد، تدبیر امور ما مبتنی بر یافته‌های الهی خواهد بود.

۲. چالش‌ها در فضای مجازی

الف) انحرافات رسانه‌ای

«رسانه‌ها نقش مهمی در بروز انحرافات اجتماعی دارند. نقش تلویزیون در این زمینه بسیار بااهمیت است. رسانه‌های دیداری نه فقط اخبار را به خانه‌ها می‌برند، بلکه از طریق اطلاعات تصویری می‌توانند به دست‌کاری در احساس و عقیده ما دست بزنند»^۱.

ب) محدودیت نداشتن تعرض

در فضای مجازی از هر نقطه‌ای می‌توان به حریم‌ها تعرض کرد و این امر مستلزم قرب مکانی نیست. دشواری‌ها و خطرهای حریم‌شکنی در عالم واقعی و عینی نیز در کار نیست تا مانع فرد ناقض شود. در این محیط چرخش اطلاعات جهانی می‌شود؛ بدین گونه که: گهگاه کاربران بدون توجه به نکات امنیتی، در فضای مجازی گام برمی‌دارند و ناخواسته در دام برخی آسیب‌های امنیتی یا قانونی می‌افتند. بدیهی است مطابق قانون، جهل و بی‌اطلاعی از قوانین، موجب سلب مسئولیت فرد در قبال وظایف قانونی خود نخواهد بود و بهانه ارتکاب جرم یا خطای ناشی از جهل به

۱. منوچهر محسنی، جامعه‌شناسی انحرافات اجتماعی، ص ۲۷۱.

قانون، رافع مسئولیت‌های او نیست و امکان تعقیب فرد مرتکب اعمال مجرمانه در فضای مجازی همواره وجود دارد. از طرفی «پیوندهای متعدد و مضاعف با شبکه‌ها، خطرات تخلف یا تجاوز به حقوق خصوصی را افزایش داده است. جامعه اطلاعاتی به حداقلی از امنیت نیاز دارد. با حذف صندوق نسوز و قراردادن پول در آن نمی‌توان از سرقت سارقین از بانک‌ها جلوگیری کرد. سارقین بانک‌های کنونی کسانی هستند به شکل خلافکارانه در شبکه‌های انفورماتیکی بانک‌ها نفوذ می‌کنند، موجودی‌های حساب‌های بانکی مشتریان را بررسی کنند و آن را به نفع حساب‌های دیگری که معمولاً در خارج از آن کشور قرار دارد، انتقال دهند. آنان می‌توانند با استفاده از ویروس‌ها اطلاعات بانک‌ها را مورد تخریب قرار دهند یا با تهدید به تخریب آن مبادرت به اخاذی نمایند». پس اطلاع کامل از «قانون جرایم رایانه‌ای»، «قانون مطبوعات» و «قانون مجازات اسلامی» در کنار «مصادیق محتوای مجرمانه در فضای مجازی» برای همه کاربران لازم است که برای مثال کتب و وبگاه‌های «دادستانی کشور» و «پلیس فتا» قابل دسترسی است.

ج) دزدی رایانه‌ای

«مجرمان حرفه‌ای ممکن است قطعات چیپ‌های ریزپردازنده را از یک میز بارگذاری شده یا حتی با به‌زور بازکردن ماشین‌های پول نقدکن (Cashier) در خارج از دیوارهای یک مرکز خرید سرقت کنند».^۱ سارقی که توانسته بود قفل (رمز عبور) سامانه‌های لوح فشرده خرده‌فروشی

۱. نجمه کاراندیش و سیدآرمین ابریشمی اسکویی، «فن‌آوری‌های جدید و چالش‌های پیش‌روی استفاده از آنها در عصر واقعیت مجازی»، ماهنامه اطلاع‌یابی و اطلاع‌رسانی، شماره ۱۷، ص ۳۲.

ایترنتی بین‌المللی را بشکنند و سیصد هزار شماره کارت اعتباری مشتریان را دزدیده بود. هنگامی که مأموران اجرایی شرکت از تقاضای باج سر باز زدند، او آنها را به تدریج روی ایترنت برای دیگران گذاشت و فروخت تا غیرقانونی کارت خود را شارژ کند تا اینکه تمام و متوقف شد.^۱

(د) خشونت

مشاهده صحنه‌های خشونت در رسانه‌ها و به‌ویژه تلویزیون و سینما در مواردی، گروه‌هایی از متخصصین رشته‌های مختلف علمی را به ابراز نگرانی در سایت‌های ایترنتی واداشته است.

(ه) هزینه‌نگاری^۲ و هزینه‌گردی

«از اتهامات ایترنت، تسهیل دسترسی به صفحه‌های مغایر با شئون اخلاقی است. هرچند در مقابله با این مسئله در برخی از کشورها، کنترل بر دسترسی به برخی از این سایت‌ها را توصیه و عمل کرده‌اند؛ اما همگان بر این نکته توافق نظر ندارند».^۳ از جمله رفتارهای نگران‌کننده در فضای مجازی، محتوای «مستهجن» است. مراد از این محتوا آن است که: «به ارائه عملیات جنسی یا برهنگی اقدام می‌کند؛ محتوای «مستهجن» به محتوای شامل موارد شهوت‌انگیز اطلاق می‌شود».^۴ به اعتقاد مشهور فقها «هر شخصی که مرتکب فعل حرامی شود یا واجبی را ترک نماید، مستحق مجازات تعزیری است».^۵

۱. همان، ص ۳۲ - ۳۳.

2. pornography

۳. منوچهر محسنی، جامعه‌شناسی انحرافات اجتماعی، ص ۲۷۸.

۴. حسینعلی بای و بابک پورقهرمانی، «بررسی فقهی و حقوقی هزینه‌نگاری در فضای مجازی»، فصلنامه حقوق اسلامی، شماره ۲۳، ص ۹۸.

۵. جعفر بن حسن حلی؛ شرائع الاسلام؛ ج ۴، چ ۲، ص ۹۴۸.

درباره حرمت پورنوگرافی که عبارت است از هرزه‌نگاری، می‌توان به امور چندی از قبیل حرمت اشاعه فحشا، حرمت افشای سر و اعانه بر اثم استدلال کرد.

اشاعه فحشا

قرآن درباره افراد قاصد اشاعه منکرات می‌فرماید: ﴿إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ﴾؛^۱ آنان که دوست می‌دارند میان اهل ایمان کار منکری اشاعه و شهرت یابد، آنها را در دنیا و آخرت عذابی دردناک خواهد بود.

در روایتی نیز آمده است: «وَمَنْ سَمِعَ فَاحِشَةً فَأَفْشَاهَا كَانَ كَمَنْ أَتَاهَا»؛^۲ شخصی که امر منکری را در مورد شخصی بشنود و آن را فاش کند، همانند مرتکب آن خواهد بود.

نمایش دادن تصاویر عربان یا نمایش اعمال جنسی از مصادیق بارز عمل حرام است؛ بنابراین طبق مبنای مشهور فقها در باب تعزیرات متخذ از قاعده «التَّعْزِيرُ لِكُلِّ فِعْلٍ مُحَرَّمٍ»، می‌توان برای مرتکب این عمل مجازات تعزیر قرار داد.^۳

۳. احکام شرعی

الف) مخالفت با قوانین دولت اسلامی

مطابق آرای مراجع معظم تقلید، مخالفت با قوانین دولت اسلامی «حرام» است. بنابراین اقدامات ذیل شرعاً ممنوع است:

– کلاه‌برداری؛

۱. نور: آیه ۱۹.

۲. محمد بن حسن حر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۱۲، ص ۲۹۶.

۳. حسن بن یوسف حلی، قواعد الاحکام، ص ۹۴۸ و ص ۵۴۸.

- سرقت دارایی‌های مادی و معنوی؛
- استفاده از فیلترشکن برای مشاهده سایت‌های اینترنتی یا استفاده از نرم‌افزارهای فیلترشده.

در این بخش تنها یک استفتای مرتبط با این موضوع از آیت‌الله خامنه‌ای (مد ظله العالی) ارائه می‌شود.

س ۹۸۷: مخالفت با قوانین و مقررات راهنمایی رانندگی و به‌طور کلی همه قوانین دولتی چه حکمی دارد؟ و آیا موارد ترک عمل به قوانین از موارد امر به معروف و نهی از منکر محسوب می‌شوند؟

ج) مخالفت با قوانین و مقررات و دستورات دولت اسلامی که به‌طور مستقیم توسط مجلس شورای اسلامی وضع شده و مورد تأیید شورای نگهبان قرار گرفته‌اند یا با استناد به اجازه قانونی نهادهای مربوطه وضع شده‌اند، برای هیچ‌کس جایز نیست و در صورت تحقق مخالفت توسط فردی در این خصوص، بر دیگران تذکر و راهنمایی و نهی از منکر لازم است (با وجود شرایط نهی از منکر).^۱

ب) هتک حرمت مسلمانان

نشر برخی اخبار، تصاویر، فیلم‌ها، صوت‌ها، شایعات و ... سبب هتک احترام مسلمان است که در آموزه‌های دینی، حرمتش از حرمت کعبه بالاتر اعلام شده است. امام صادق علیه السلام فرمود: «الْمُؤْمِنُ أَكْبَرُ حُرْمَةً مِّنَ الْكَعْبَةِ»^۲؛ احترام مؤمن از احترام کعبه بالاتر است.

از این رو حفظ حرمت مسلمان اختصاصی به فضای حقیقی یا مجازی ندارد و در هر دو حالت، گناه کبیره است.

۱. سیدعلی خامنه‌ای، اجوبه الاستفتائات، سؤال ۱۹۸۷.

۲. محمد بن علی ابن بابویه (شیخ صدوق)، الخصال ج ۱، ص ۲۷، ح ۹۵.

ج) حکم شرعی مشاهده محتوای مبتذل

* دیدن فیلم مبتذل:

نگاه به فیلم مبتذل که بیشتر زنان غیرمسلمان در آن بازی می‌کنند، در صورتی که سبب تحریک انسان نشود، چه حکمی دارد؟

جواب: همه مراجع (به جز آیات عظام تبریزی و سیستانی): با توجه به اینکه دیدن اینگونه فیلم‌ها، شهوت‌برانگیز و مقدمه ارتکاب گناه است، نگاه به آنها حرام است.^۱

آیت‌الله تبریزی: نگاه به فیلم‌هایی که موجب تحریک شهوت بر حرام یا ترویج فساد در جامعه باشد، جایز نیست.^۲

آیت‌الله سیستانی: نگاه کردن با شهوت و خوف وقوع در حرام، حرام است و همچنین بنابر احتیاط واجب اگر بدون شهوت و خوف وقوع در حرام باشد.^۳

* دیدن عکس‌های مبتذل به صورت ناخودآگاه

گاهی در کنار برخی از مقالات، عکس‌های مبتذل دیده می‌شود که ناگزیر از دیدن آنها هستیم، راهنمایی شما چیست؟
آیات عظام امام، تبریزی، خامنه‌ای، سیستانی، فاضل و وحید: اگر به طور

۱. سیدعلی خامنه‌ای، اجوبه الاستفتائات، س ۱۱۸۷؛ صافی، جامع الاحکام، ج ۲، ص ۱۷۱۷؛ فاضل، جامع المسائل، ج ۱، س ۱۷۲۹ و ۱۷۳۱؛ استفتا از دفتر: نوری، امام، بهجت، وحید.

۲. تبریزی، استفتائات، س ۱۶۰۳ و ۱۶۰۵.

اتفاقی چشم‌تان به آن بیفتد، اشکال ندارد؛ ولی نگاه به آن با قصد لذت حرام است و بنابر احتیاط واجب، بدون قصد لذت و ترس افتادن به گناه، جایز نیست.^۱

آیات عظام بهجت، صافی، مکارم و نوری: اگر به طور اتفاقی چشم‌تان به آن بیفتد، اشکال ندارد؛ ولی نگاه عمدی به آن (هر چند بدون قصد لذت) جایز نیست.^۲

۴. راهکارهای غلبه بر هرزه‌گردی

الف) خداباوری

اولین عامل ممانعت نفس از هرگونه گناهی، «توجه به مبدأ» یعنی خداوند و توجه به ویژگی‌های او است؛ از جمله «مالک، عالم، بصیر، مقتدر، قاضی روز جزا». باید انسان همواره دقت داشته باشد که خدا فراموشی، انسان را به ورطه هولناک دوری از چتر حمایتی خداوند خواهد کشاند: «و مانند آنان نباشید که به کلی خدا را فراموش کردند، خدا هم (حظاً روحانی و بهره ابدی) نفوس آنها را از یادشان برد، آنان به حقیقت بدکاران عالمند».^۳

ب) پناه‌بردن به خداوند از شر شیطان

شیطان دشمن قسم خورده انسان‌هاست: ﴿قَالَ فَبِعِزَّتِكَ لَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ﴾^۴

۱. صافی، جامع الاحکام، ج ۲، ص ۱۷۰۷؛ خامنه‌ای، اجوبه الاستفتائات، س ۱۳۱۴؛ فاضل، جامع المسائل، ج ۱، ص ۱۷۳۱؛ استفتا از دفتر: وحید.
۲. سیدمجتبی حسینی، رساله دانشجویی، ص ۲۰۵ و ۲۰۶.
۳. حشر: آیه ۱۹.
۴. ص: آیه ۸۲.

و از هر راهی برای فریفتن انسان استفاده خواهد کرد: ﴿قَالَ فَبِمَا أَغْوَيْتَنِي لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ﴾؛^۱ شیطان به خداوند تبارک و تعالی گفت: به سبب آنکه مرا اغوا کردی، من هم البته می‌نشینم سر راه اولاد آدم و جلوگیری می‌کنم که در صراط مستقیم تو قدم نگذارند.

﴿ثُمَّ لَا تَبِيبُهُمْ مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَ مِنْ خَلْفِهِمْ وَ عَنْ أَيْمَانِهِمْ وَ عَنْ شَمَائِلِهِمْ وَ لَا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ﴾؛^۲ آنگاه از پیش روی و از پشت سر و طرف راست و چپ آنان در می‌آیم (و هر یک از قوای عامله و ادراکی آنها را به میل باطل می‌کشم)، و بیشتر آنان را شکرگزار نعمت نخواهی یافت.

ج) یاد مرگ

توجه به فناپذیری حیات دنیا و لحظه مرگ، سبب درک عمیقی از وظایف انسان در قبال حیات اخروی است.

امام صادق علیه السلام فرمود: «ذُكِرَ الْمَوْتِ يُمِيتُ الشَّهَوَاتِ فِي السَّنَسِ وَيَقْطَعُ مَنَابِتِ الْعُقَلَةِ وَ يَقْوَى الْقَلْبَ بِمَوَاعِدِ اللَّهِ تَعَالَى وَ يُرِقُّ الطَّبَعُ وَ يَكْسِرُ أَعْلَامَ الْهَوَى وَ يُطْفِئُ نَارَ الْحِرْصِ وَ يُحَقِّقُ الدُّنْيَا وَ ...»^۳ یاد مرگ خواهش‌های نفس را می‌میراند، رویش‌گاه‌های غفلت را ریشه‌کن می‌کند، دل را با وعده‌های خدا نیرو می‌بخشد، طبع را نازک می‌سازد، پرچم‌های هوس را درهم می‌شکند، آتش حرص را خاموش می‌سازد، دنیا را در نظر کوچک می‌کند و

۱. اعراف: آیه ۱۶.

۲. همان: آیه ۱۷.

۳. منسوب به امام صادق علیه السلام، مصباح الشریعة، ص ۱۷۱.

نقش ماهواره در بحران هویت جوانان

دکتر علی کاظمی*

اشاره

شکل‌گیری هویت در نوجوانی، با مفهوم جستجوی قالب‌ها برای دستیابی به معنای خود و زندگی گره خورده است.^۱ هویت در نسل‌های گذشته بر اساس الگوبرداری از منابع هویت‌ساز سنتی شکل می‌گرفت و افراد، بحران‌های کمی را تجربه می‌کردند؛ «اما امروزه جهانی شدن به‌عنوان فرآیندی پویا، با نفوذ به مرزهای فرهنگی منجر به هجوم ایدئولوژی و ارزش‌های غربی در سراسر جهان شده است تا با گسترش همگون‌سازی فرهنگی، آسیب‌های جبران‌ناشدنی بر فرهنگ‌ها وارد کند».^۲

از موضوعات مهم منجر به نگرانی جامعه و بسیاری از خانواده‌ها، دسترسی آسان به تولیدات ماهواره‌ای کشورهای مختلف از طریق اینترنت

* پژوهشگر علوم ارتباطات.

1. N.O, "The meaningful identity: A longitudinal look at the interplay between identity and meaning in life in adolescence.", (2016):1926 (With change).

2. N.A, "Globalisation as a challenge to Islamic cultural identity.", (2008):45 (With change).

است؛ از این رو برخی نوجوانان به سبب انفعال در برابر القائات ماهواره، دچار تزلزل و بحران هویت شده‌اند. بنابراین طرح پژوهش‌های روشن‌گرانه درباره چگونگی عملکرد ماهواره برای ایجاد بحران در هویت دینی، فردی و اجتماعی نوجوانان جزء ضروری‌ترین مباحث است.

۱. امپریالیسم^۱ رسانه‌ای

دیدگاه «امپریالیسم فرهنگی»^۲ یا «امپریالیسم رسانه‌ای» نشان‌دهنده نوعی نفوذ اجتماعی است که به وسیله آن کشوری اساس تصویرها، ارزش‌ها، دانسته‌ها و هنجارها و همچنین روش زندگی خود را به کشورهای دیگر تحمیل می‌کند.^۳ شیلر «کارکرد امپریالیسم را دست‌کاری در مغزها می‌داند»^۴ که در آن ماهواره در جایگاه ابزار امپراتوری فرهنگی با ترویج و تبلیغ ارزش‌های غربی می‌کوشد ارزش‌ها و هنجارهای ملی جوامع را تخریب کرده و با کاستن از احساس تعهد افراد نسبت به مؤلفه‌های هویتی، آنها را با بحران (خودباختگی) روبرو کند تا با استیلای تمدن غرب در کشورها به اهداف سیاسی و اقتصادی امپریالیسم جامه عمل بپوشاند.

۱. از جهانی شدن و امپریالیسم در حوزه فرهنگی می‌توان برداشت هماهنگی داشت.

2. Cultural Imperialism.

۳. هربرت شیلر، وسایل ارتباط جمعی و امپراتوری آمریکا، ص ۳۰.

۴. شهروز شریعتی و احسان رازانی، «رسانه‌های ماهواره‌ای و ازخودبیگانگی فرهنگی»، فصلنامه رسانه و خانواده، ش ۱، ص ۱۷۱.

۲. نقش ماهواره در بحران هویت

الف) هویت دینی^۱

هویت دینی نشان‌دهنده احساس تعهد به دین و جامعه دینی است که از مهم‌ترین دست‌آوردهای آن پاسخ‌دادن به پرسش‌های بنیادی، جهت‌بخشیدن به زندگی، وحدت اعتقادی و معنابخشیدن به جهان است.^۲

«با توجه به آمارها تلویزیون جزء رسانه‌هایی است که بیشترین سهم را در اوقات فراغت افراد دارد ... بر اساس تحقیقات، عناصر رسانه‌های جمعی مانند ماهواره، فیلم و ... بر هویت دینی تأثیر منفی می‌گذارند»؛^۳ بی‌تردید دین برنامه کامل زندگی انسان بوده و هویت دینی نقش مؤثری در جهت‌دهی به دیگر گونه‌های هویت دارد و این ماهواره است که با استفاده از فنون مختلف رسانه‌ای از جمله مهارزدایی، اقناع و کاشت، تخریب هویت دینی نوجوان را مدنظر قرار می‌دهد تا با ایجاد تردید در مؤلفه‌های آن بتواند فرآیند دستیابی به تعهد (کسب هویت) را به چالش بکشاند. در ادامه شیوه تأثیرگذاری ماهواره بر «مؤلفه‌های هویت دینی»^۴ تبیین می‌شود.

1. Religious identity.

۲. محمدرضا شرفی، *جوان و بحران هویت*، ص ۹۲ - ۱۰۲.

3.M.s,"The role of satellite in changing Islamic lifestyle and Religious identity",(2016):13.

۴. نک به: علیرضا قصری، «مؤلفه‌های هویت دینی»، فصلنامه فرهنگ و ارتباطات، دوره ۲، ش ۳، ص ۱۶۸؛ رامین چابکی درزابی، «جایگاه هویت دینی در سیاست‌های حوزه جوان رسانه ملی»، فصلنامه مطالعات جوان و رسانه، مهر ۱۳۹۲.

۱. مؤلفه اعتقادی

با توجه به اهمیت اعتقادات در شکل‌گیری شخصیت، هویت و کنش‌های فرد، شبکه‌های ماهواره‌ای به‌ویژه معاند فارسی‌زبان، با طرح پرسش‌های شبهه‌زا دربارهٔ اصول اعتقادی اسلام، در پی شکاف‌کنی و تضعیف بنیان‌های اعتقادی نوجوانان هستند. «این شبهات بسته به دین و مذهب و گرایش هر شبکه متفاوت بوده و در رابطه با اسلام، آیات و حقایق قرآن، پیامبر اسلام ﷺ، غدیر و جانشینی، امامت و مقام ائمه اطهار علیهم‌السلام، زیارت، عزاداری، شفاعت، واقعهٔ عاشورا، شهادت حضرت زهرا علیها‌السلام و مهدویت مطرح شده است»^۱.

شبکه‌های ماهواره‌ای افزون بر ایجاد تشکیک، پوچ و خرافه جلوه‌دادن باورهای اسلامی، مذاهب نوظهور و فرقه‌های شیطان‌پرستی را در جایگاه رهیافتی برای سعادت معرفی می‌کنند و برای آشنایی و آمادگی ذهن نوجوان برای پذیرش این فرقی ضاله، به تبلیغ نمادهای آن بر روی گردن‌آویز، طرح لباس، معماری خانه یا انتقال عقاید، آیین‌ها^۲ و مناسک می‌پردازند. همچنین در بسیاری از سریال‌ها برای سست‌کردن اعتقادات نوجوان با بهره از توجیه‌های محتوایی، به تخریب باورها و ساخت عقاید متضاد با آموزه‌های اسلام در ذهن مخاطب می‌پردازند.

۲. مؤلفهٔ ایمانی

ایمان یعنی شدت تعلق، عمق دل‌بستگی و میزان اعتماد و اتکا به محتوای

۱. نک به: جمعی از نویسندگان، جنگ نرم، نفوذ و سواد رسانه‌ای، ص ۱۰۰-۱۰۵.

۲. نقل شده از خبرگزاری فارس در شبکه‌های فارسی‌زبان، ۱۱ تیر ۱۳۹۱.

نظری یک آیین^۱ که دربرگیرنده دو وجه تجربه^۲ و علقه دینی است. شبکه‌های ماهواره‌ای برای ایجاد تزلزل در دل‌بستگی، کاهش حس اعتماد و تعلق خاطر به دین اسلام، احساسات درونی نوجوان را در معرض حمله قرار می‌دهند. آنها با استفاده از تحلیل‌های به ظاهر منطقی‌محور و مجاب‌کننده در میزگردها، زیر متن داستانی فیلم‌ها و دیالوگ‌های خاص به پوشالی و بی‌ثمر جلوه‌دادن مفهوم توکل، توسل، انتظار، دعا، نذر، زیر سؤال‌بردن ارزش‌های جهاد و شهادت و تبیین نیل به خوشبختی با رعایت ایدئولوژی ماتریالیستی (ماده‌گرا) می‌پردازند.

در بسیاری از سریال‌ها نیز با خشن، خبیث و جنایتکار نشان‌دادن مسلمانان، در پی ابهام‌افکنی در احساس افتخار، علاقه و رضایت نوجوان نسبت به اسلام هستند.

۳. مؤلفه شرعی

منظور از این مؤلفه، تقید به واجبات شرعی و اجتناب از تحریم‌های شرعی است. شبکه‌های ماهواره‌ای برای تضعیف تعهدات نوجوانان نسبت به احکام و ایجاد تردید در علت رعایت آنها، از فنون رسانه‌ای متفاوتی از جمله کاشت مفاهیم مخالف با رعایت و جوب شرعی و مهارزدایی از تحریم‌های شرعی استفاده می‌کنند تا بتوانند به گونه‌ای که مخاطب متوجه مقصودشان نشود، گریز از شرعیات را توجیه نمایند. «به‌عنوان مصداق جهت ترویج مشروب، بارها با نمایش، نخست برای

۱. علیرضا شجاعی‌زند، «مدلی برای سنجش دین‌داری در ایران». جامعه‌شناسی ایران، دوره ۶، ش ۱، ص ۵۸.

۲. فرهاد نصرتی‌نژاد و همکاران، «مطالعه رابطه میزان و نوع استفاده از شبکه‌های ماهواره‌ای فارسی‌زبان با میزان پایبندی دینی...»، شورای فرهنگی اجتماعی زنان و خانواده، سال ۱۶، ش ۶۳، ص ۲۲.

حساسیت‌زدایی می‌کوشند؛ سپس با نمایش کاربرد در آشپزی، بهبود بیماری‌های روانی و جسمی و نیز رقابت در کادودادن برندهای مختلف، مصرف آن را توجیه می‌کنند تا زمینه عدم بازدارندگی را در فرد فراهم کنند. جهت کاشت مصرف مشروب نیز در سبک زندگی نوجوانان - در سریال «خاطرات تلخ» - با قبح‌شکنی مصرف در مقابل والدین و آموزش روش‌های متنوع مصرف، هر دو طرف را برای پذیرش آن مجاب‌کنند.^۱ همچنین «جهت ترویج کسب درآمدهای نامشروع، درآمدهای ناشی از ربا، قاچاق کالا، مواد مخدر، قمار و حتی دزدی را در بسیاری از این سریال‌ها موجه جلوه می‌دهند».^۲

۴. مؤلفه عبادی

اعمال و رفتار فرد دین‌دار در زندگی خود به دلیل دین‌داربودن در این بخش می‌گنجد که عبادات فردی، جمعی یا آیین‌های مذهبی (مراسم جشن و عزای اهل بیت علیهم‌السلام، نماز جماعت، مناسک حج و ...) را دربر می‌گیرد.^۳

در سریال‌های ماهواره‌ای تلاش می‌شود شیوه‌ای تلفیقی یا «التقاطی»، برای سبک زندگی اسلامی معرفی شود. این سبک زندگی دربرگیرنده ویژگی‌هایی همچون برخورداری حداقلی از ظواهر دینی مانند نماز و رویکرد افراطی در مناسک شادی منسوب به دین (مانند عید فطر) است.^۴

۱. با تغییر و تلخیص از: جنگ نرم، نفوذ و سواد رسانه‌ای، ص ۱۱۵ - ۱۲۰.

۲. جمعی از نویسندگان، تحلیل و بررسی سریال‌های ماهواره‌ای فارسی‌زبان، ص ۳۲ - ۳۳.

۳. مهدی طهماسبی، چگونگی انتقال مفاهیم دینی به جوانان، ص ۸۰.

۴. جمعی از نویسندگان، جنگ نرم، نفوذ و سواد رسانه‌ای، ص ۹۰.

از سوی دیگر در بسیاری از برنامه‌ها، سریال‌ها و ... برای اهداف سکولاریسم، تنها به قائل شدن جنبه فردی و اخلاقی بر دین تأکید می‌شود تا حضور در مراسم مذهبی و عبادات جمعی نفی شود.

۵. مؤلفه اخلاقی

پیامبر اسلام صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ می‌فرمایند: «همانا من مبعوث شدم تا مکارم اخلاقی را کامل کنم». ^۱ بنابراین یکی از مسائل اصلی اسلام، رعایت اخلاقیات یعنی عمل به خوی نیک و دوری از اعمال ناپسند است؛ از این‌رو شبکه‌های ماهواره‌ای برای بی‌اعتبار کردن ارزش‌های اخلاقی در تلاش هستند تا تشخیص فردی نوجوان از خوب و بد را دچار تزلزل نمایند؛ بدین‌گونه که در بسیاری از سریال‌ها برای اقناع مخاطب و عادی‌سازی اعمال زشتی چون دروغ‌گویی، خیانت و ... از دیالوگ‌هایی - مانند «دروغ‌گفتن یک امر کاملاً طبیعی»! ^۲ - و بازخوردهای حمایت‌گرانه دیگر بازیگران در دفاع از کنش قبیح شخصیت استفاده می‌گردد تا به مخاطب القا شود هرگونه اقدامی برای دستیابی به امیال ناپسند روا است.

۶. مؤلفه بی‌آمدی

این بعد دربرگیرنده اعمالی است که از عقاید، احساسات و اعمال مذهبی ریشه می‌گیرد و از ثمرات و نتایج ایمان در زندگی و کنش‌های بشر است. ^۳ برخی از نشانه‌های این بعد عبارتند از: بهره‌مندی از معلومات دینی، ابراز هویت دینی، ظاهر دینی (عمل به دستورات دینی درباره حجاب، وضع

۱. فضل بن حسن طبرسی، مجمع‌البیان، ج ۲۹، ص ۹۷.

۲. ابراهیم شفیعی سروسستانی، زن؛ نظام سلطه و رسانه‌ها، ص ۳۸.

۳. سیدمحمد مهدی‌زاده، «رهیافتی انتقادی به فرهنگ و جامعه نو»، رسانه، ش ۱، ص ۴۳.

لباس و ...)، معاشرت دینی (رعایت احکام مربوط به شروط، ازدواج و ...).

با توجه به یادگیری رفتار آدمی از راه مشاهده رفتار دیگران، شبکه‌های ماهواره‌ای سعی می‌کنند با الگودهی به مخاطبان، رفتار دینی آنها را تغییر دهند و بدین منظور از راهبردهای بسیاری بهره می‌گیرند که در ادامه خلاصه‌وار به برخی از آنها اشاره می‌شود.

اول: با تحریف دین، متحجر جلوه‌دادن افراد دین‌دار، بی‌اهمیتی کسب اطلاعات درباره دین و مشغول‌کردن نوجوان به مشاهده برنامه‌های سرگرم‌کننده و تفریحی، مانع ابراز هویت دینی نوجوان در اجتماعات می‌شوند.

دوم: شبکه‌های ماهواره‌ای برای ارزش‌زدایی و نادیده‌انگاری هنجارهای مذهبی نوجوان - به‌ویژه در زمینه پوشش - با برنامه‌سازی‌های بسیار در قالب تحلیل، مسابقه، میزگرد، طنز و خبر، با شبهه‌افکنی در اصل پوشش، تخریب، تحقیر و تمسخر شخصیتی افراد باحجاب و ترسیم مانعیت پوشش در پیشرفت، می‌کوشند با تضعیف جایگاه حجاب در نگرش مخاطب، هنجار عملی وی را تغییر دهند.

سوم: برای تغییر هنجار ذهنی و مذهبی نوجوان به نمایش، عادی‌سازی و تکرار ضدهنجارهای غربی می‌پردازند. برای مصداق با طبیعی نشان‌دادن هوس‌خواهی، فرازناشویی، روابط مثلی، همجنس‌گرایی، ازدواج با حیوانات و... در پی تغییر نگرش نوجوانان به مسئله ازدواج هستند.

۱. علیرضا شجاعی‌زند، «مدلی برای سنجش دین‌داری در ایران»، جامعه‌شناسی ایران، ش ۱، ص ۶۱-۶۳.

همان‌گونه که تبیین شد ماهواره با ترویج ایدئولوژی‌های لیبرالیستی و ایجاد تشکیک در جهان‌بینی مذهبی نوجوان، سبب بروز بحران در هویت دینی فرد می‌شود. تحقیقات بسیاری مؤید این امر هستند؛ از جمله «چهار برنامه خبری، مذهبی، سیاسی و تفریحی بر هویت دینی افراد اثر معکوس (هرچند محدود) دارند»^۱.

با بروز بحران هویت بین افکار و کنش‌های بی‌اساس القاشده از سوی برنامه‌های ماهواره‌ای و درون‌شدهای مذهبی نوجوان، درگیری و تنش ایجاد می‌شود. در چنین شرایطی فرد «درصد است تا حقیقت دین را بیابد؛ اما خود را پایبند به آن نمی‌داند و نمی‌تواند تصویری روشن و منسجم از عقاید خود ارائه کند. از این‌رو ممکن است اعتقادات مذهبی را با اشتیاق دنبال کند اما مدتی بعد آن را کنار بگذارد»^۲.

ب) هویت خانوادگی^۳

هویت خانوادگی احساسی ذهنی متداوم در طول زمان به ارزش‌های اعضا و معیار تمایز ویژگی‌های یک خانواده با دیگر خانواده‌ها است.^۴ خانواده در بحث هویت از دو جنبه برای نوجوان اهمیت دارد؛ نخست بعد مرجعیت و سندیت؛ بدین معنا که رفتار کلامی و عملی والدین برای فرزند نوعی اعتبار را داراست و چنانچه در رفتار ظاهری چنین واقعیتی

۱. رضا اسماعیلی و همکاران، «دیدگاه دانشجویان درباره تأثیرسریال‌های شبکه‌های ماهواره‌ای»، مطالعات ماهواره و رسانه‌های جدید، ش ۶، ص ۱۳.

۲. طیبه ماهروزاده، «جهانی‌شدن و هویت‌یابی دینی نوجوانان»، تربیت اسلامی، س ۸، ش ۱۶، ص ۱۴۶.

3. Family identity.

4. E.A. "Family identity: A framework of identity."

را بروز ندهد، در باطنش به آن باور دارد؛^۱ زیرا فرد در دوران کودکی از طریق همسان‌سازی خود با نقش‌های دیگران (والدین) و تلاش برای درونی کردن ویژگی‌های آنان، مفهوم خود را شکل می‌دهد. جنبه دوم فراوانی ارتباط‌های نوجوان و والدین در نهاد خانواده است که می‌تواند آنان را به یکدیگر نزدیک‌تر و در مواردی دورتر کند.^۲ از آنجا که «تشبیه هویت فرآیندی طولانی است و خانواده به‌عنوان نخستین کانون رشد و منبع هویت‌ساز، نقش تأثیرگذاری در آن دارد»،^۳ ماهواره در وهله اول خانواده و هویت خانوادگی فرد را با دو راهبرد کارکردزدایی از بعد مرجعیت و سندیت خانواده و نیز کاهش ارتباط نوجوان با آنها، مورد تردید قرار می‌دهد که در ذیل به آن اشاره می‌شود. تبیین‌شدنی است که سواد رسانه‌ای، آموزه‌های تربیتی و عملکرد نوجوان و والدین در تأثیرپذیری مؤثر است.

۱. عدم پذیرش مرجعیت و سندیت

با توجه به ویژگی‌های دوران نوجوانی از جمله وابسته‌نبودن به خانواده و اثبات استقلال، تمایل به تجربه‌های جدید و ...، ماهواره برای کارکردزدایی و نفی اعتبار مرجعیت والدین در شکل‌گیری هویت فرزندان دو روش کارآمد به‌کار می‌گیرد؛ نخست با انتخاب سلبریتی‌ها و افراد مختلف در بسیاری از برنامه‌ها (به‌ویژه فیلم‌ها)، نوجوان را در معرض الگوهای بی‌شمار قرار می‌دهد تا فرد طبق علایق و تفکرات خود با یکی از آنها همسان‌سازی کرده و نگرش و کنش خود را براساس عملکرد الگو

۱. محمدرضا شرفی، *جوان و بحران هویت*، ص ۶۳.

۲. همان.

تغییر دهد؛ زیرا بنابر دیدگاه مدل‌سازی،^۱ فرد در زمان تماشای فیلم ناخودآگاه با بازیگران هم‌ذات‌پنداری می‌کند. به تعبیر دیگر «چهره‌های پرآوازه در مقام داوران سلیقه و ارزش و تفکر، درصددند تا جایگزین خانواده شوند و سرمشق تازه‌ای برای هویت‌یابی و الگوهای هماهنگ سبک زندگی، مد و رفتار ایجاد کنند».^۲

دوم ماهواره برای القای صحت‌نداشتن درون‌شده‌های هویتی دوران کودکی - که برگرفته از کنش‌های والدین است - و نیز توجه‌نکردن به تذکرات و کنترل‌های خانواده می‌کوشد به گونه‌ی زیرپوستی در بسیاری از سریال‌ها و برنامه‌ها به فرد القا کند نگرش والدین سنتی‌اش مانع پیشرفت او خواهد شد.

قرارگیری نوجوانان در معرض الگوهای فرابخانوادگی و سنتی قلمداد کردن والدین، سبب می‌شود فرد نسبت به «شباهت‌ها و مشترکاتی نظیر نگرش‌ها، تفکرات، احساسات، به‌ویژه جشن‌ها و مراسم خانوادگی که منابعی برای پیوند و هویت هستند»^۳ دچار تردید شده و نوعی حس تعلق‌نداشتن به ارزش‌های خانواده و منحصر به فرد نبودن والدینش در او

۱. طبق نظریه «مدل‌سازی»، روش‌های رفتاری بازیگران، در موقعیت‌های متفاوت برای مخاطبان به صورت الگو عمل می‌کند و افراد تأثیرپذیر تلاش می‌کنند در موقعیت‌های همسان با موقعی، که در تلویزیون دیده‌اند، رفتارهایی شبیه به رفتارهای بازیگران از خود بروز دهند. (ملوین دفلور و دنیس اورت‌ای، شناخت ارتباطات جمعی، ص ۶۳۸).

۲. کلنر، ۱۹۹۵، نقل‌شده: سیدمحمد مهدی‌زاده، امید کریمی، «تحلیل دریافت مخاطبان جوان شهر مریوان از سریال‌های عامه‌پسند ماهواره‌ای»، تحقیقات فرهنگی ایران، دوره ششم، ش ۴، ص ۱۰۸.

۳. با تغییر از: بهزاد دوران، «هویت خانوادگی و تعامل در فضای سایبرنتیک»، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دوره ۱۲، ش ۴۴، ص ۹۹.

شکل گیرد و انگیزه بازسازی درون‌شدهایش را براساس مدل‌سازی با الگوهای ماهواره‌ای افزایش دهد.

۲. کاهش ارتباط و فردگرایی

تضاد رفتار، گفتار و نگرش‌های نوجوان (بیشتر از جنبه‌ ظاهر) - به سبب تقلید از الگوهای ماهواره‌ای - با عقاید والدین، عامل بروز تنش در خانواده است. از طرفی در این وضعیت برخی از خانواده‌ها به جای برقراری ارتباط صمیمی و اتخاذ راهکارهای تربیتی مناسب، با تکذیب، تحقیر، بی‌توجهی و محدودیت خواهان تغییر رفتاری فرزندشان هستند. در مقابل نوجوان نیز برحسب القائات ماهواره‌ای چنین می‌پندارد که خانواده‌اش به سبب سنت‌گرایی مفرط وی را درک نمی‌کنند؛ بنابراین ناسازگاری و لجاجت را در پیش می‌گیرد.

در نتیجه زمینه برای کاهش هرچه بیشتر ارتباط و افزایش تماشای ماهواره فراهم می‌شود که فردگرایی نوجوان و ازدست‌رفتن فرصت مشورت با والدین برای انتخاب الگوها و طولانی‌تر شدن دوره بحران هویت را دربر دارد. در مقابل در بسیاری از برنامه‌ها برای القای حس ارزشمندی، اطمینان (در انتخاب شبکه و برنامه) و «حس مالکیت به مخاطب از روش‌هایی مثل تعامل، نظرخواهی، تصمیم‌گیری در مورد بخش‌های برنامه»^۱ و ... استفاده می‌شود که عامل وابستگی و احساس تعلق بیشتر نوجوان به برنامه‌ها می‌شود؛ حتی شاید برخی از نوجوانان، برنامه‌ها یا شبکه‌های ماهواره‌ای را به جای والد مدرن خود قلمداد کنند؛ زیرا افزایش

۱. نک به: فرزانه نزاکنی، «گفتمان شبکه‌های ماهواره‌های فارسی‌زبان از انقلاب

اسلامی»، مطالعات ماهواره و رسانه‌های جدید، ش ۶، ص ۳۱.

ارتباط، تکریم منزلت و مشورت با نوجوان از راه‌های افزایش هویت خانوادگی است.

نوجوان قرار گرفته در وضعیت وقفه، با توجه به عدم ثبیت هویت، پیوسته در کاوش و تصمیم‌گیری برای انتخاب قالب خاصی برای معنادهی به خود است؛ از این‌رو والدین و دیگر متریان می‌توانند با ارتباط مؤثر، درک، تفاهم و قراردهی نوجوان- به‌طور غیرمستقیم- در معرض الگوهای مناسب او را از الگوپرداری‌های ویرانگر باز دارند و دوران تعلیق را کوتاه‌تر کنند؛ زیرا براساس نتایج تحقیق‌های بسیاری «عملکرد سازگارانه خانواده (انسجام، ارتباطات مثبت و ...) بر شکل‌گیری هویت یکپارچه نوجوان مؤثر است»^۱.

ج) هویت فرهنگی^۲

اریکسون، هویت فرهنگی را پایبندی به آداب‌ورسوم، سنت‌ها و ارزش‌های گذشته، رایج و نوین جامعه می‌داند؛ به‌گونه‌ای که سبب غرور ملی شود، ضمن اینکه فرد از استقلال برخوردار باشد.^۳ به عبارت دیگر گذشته تاریخی، حماسه اجدادی، سرزمین نیاکان، زبان مادری، باورها و سنت‌های طایفه‌ای، مفاخر ملی، اسوه‌های دینی ... هنر و ادبیات موروثی هویت فرهنگی جامعه را شکل می‌دهد.^۴

انسجام هویت فرهنگی، دلبستگی نوجوان به عناصر هویت‌ساز،

1. Schwartz, J, "Family functioning, identity and...",(2005):395.

2. Cultural identity.

3. E.F. "Conceptions of school culture: An overview."(1987):12.

۴. محمود روح‌الامینی، زمینه فرهنگ‌شناسی، ص ۱۱۰ - ۱۱۱.

مسئولیت‌پذیری نسبت به صیانت، اشاعه و تعهد در انتقال مؤلفه‌های آن به نسل آینده را دربر دارد و نیز مانع نفوذ یا استحاله فرهنگ ملی توسط بیگانگان می‌شود. از این‌رو سیاست‌گذاران شبکه‌های ماهواره‌ای در راستای اهداف امپریالیسم، با بهره از ویژگی‌های روان‌شناسی و اجتماعی مخاطبان به گسترش فرهنگ آمریکایی می‌پردازند. در این فرآیند راهبردهای بسیاری را به کار می‌گیرند که به چند مورد تأثیرگذار بر نوجوانان بسنده می‌شود:

۱. جلب رضایت

بر اساس دیدگاه استفاده و رضامندی، مخاطبان کم‌وبیش فعالانه به دنبال محتوایی با فراهم‌کردن بیشترین رضایت هستند که میزان این رضایت بستگی به نیازها و علایق فرد دارد.^۱ اما موضوع مهم چگونگی کسب اعتماد و رضایت نوجوان توسط ماهواره‌هاست.

بر اساس دیدگاه تئوری انتخاب (ویلیام گلسر، ۲۰۰۸) هر انسانی دنیای مطلوبی^۲ (کیفی) از خواسته‌ها اعم از اشیا، باورها، ایده‌ها، شغل و ... دارد که جزء آرمان‌هایش است.^۳ با توجه به ویژگی‌های مشترک دوران نوجوانی تصاویری مثل ظاهر زیبا، خانه مستقل، ماشین لوکس، شغل، تحصیلات، آزادی و ... در دنیای کیفی فرد جای دارند که در آرزوی

۱. سون ویندال و دیگران، کاربرد نظریه‌های ارتباطات، ص ۲۷۴.

۲. دنیای کیفی، تصاویر ذهنی و ایده‌آل‌ها و باورها و اشیاء و اماکن و حتی توقعاتی که ما از روابط، اتفاقات، اشیا و افراد در ذهن خود داریم و می‌سازیم (<http://medical-world.ir>).

۳. نک به: ویلیام گلسر، تئوری انتخاب، ص ۹۳.

عینیت‌بخشیدن به آنهاست.

شبکه‌های ماهواره‌ای برای جلب اعتماد و همراه‌کردن نوجوان با اتخاذ شیوه‌های روان‌شناسانه، نخست در پی دفاع از حق فرد برای دستیابی به هر نوع خواسته‌ای - حتی کاذب و آسیب‌زا - برمی‌آیند تا اعتماد نوجوان را جلب کنند؛ سپس عناصر دنیای مطلوب نوجوانان را در زندگی بازیگران فیلم‌ها عینیت می‌بخشند تا نوجوان از طریق همانندسازی با آنها دستیابی به خواسته‌های خود را تجربه کند.

۲. انتساب عقب‌ماندگی برای برتری جویی

شبکه‌های ماهواره‌ای برای ایجاد دلزدگی و تردید، فرهنگ کشور نوجوان را واپس‌گرا و فرهنگ غرب را پیشتاز و مدرن معرفی می‌کنند و جوامع را برای پیشرفته‌شدن نیازمند پیروی از فرهنگ غرب (آمریکایی) می‌دانند. برای نمونه در بسیاری از برنامه‌ها از جمله «جنگ سالی‌تاک، تمسخر افراد، برنامه‌ها، فیلم‌ها و سنت‌های بومی جوامع صورت می‌گیرد»^۱. بدین ترتیب نوجوان متأثر اقلان، احساس سرخوردگی و عقب‌ماندگی به فرهنگ خود پیدا می‌کند. «این خودکم‌بینی و نیازمندی سبب می‌شود برای جبران عقب‌ماندگی‌پنداری، دست‌نیاز به‌سوی امپریالیست‌ها دراز کند و فرهنگ سفارشی آنان را بپذیرد»^۲.

۱. فرزانه نزاکتی، «گفتمان شبکه‌های ماهواره‌ای فارسی‌زبان از انقلاب اسلامی»،

مطالعات ماهواره و رسانه‌های جدید، ش ۶، ص ۳۲.

۲. حسینی اصفهانی، ص ۳۶؛ نقل‌شده: کاشانی، «رسانه و راه‌های مقابله با گسترش

الگوهای ضدفرهنگی»، فصلنامه تخصصی مطالعات جوان و رسانه، ش ۲.

۳. ترویج و القای ارزش‌های فرهنگی بیگانه

شبکه‌های ماهواره‌ای به‌ویژه غربی برای اشاعه و انتقال ارزش‌های فرهنگی بیگانه با به‌کارگیری عناصر بصری و شنیداری جذاب به تبلیغ سنت‌ها، هنر، ادبیات و تاریخ‌سازان فرهنگ خود می‌پردازند. آنها در این راستا از روش‌هایی نظیر ساخت سریال‌های حماسه‌ای، بازنمایی اسطوره‌های تاریخی در فیلم‌ها، پخش موسیقی غربی، تکرار آداب و رسوم ملی و کادودادن آثار هنرمندان خود در سریال‌ها یا برنامه‌ها (مانند کتاب‌های مشاهیر) و... برای معرفی پیشینه فرهنگی خود استفاده می‌کنند. این شبکه‌ها هدف اصلی القای ارزش‌های خود را در لایه‌های زیرین محتوای پیام به‌گونه‌ای جای می‌دهند که مخاطب متوجه اهداف پنهان آنها نشود؛ برای مثال یکی از شگردهای «برنامه من و تو + (پلاس) ضمن اجرای نامتعارف دو مجری از جنس مخالف، ارائه گزارش‌های فرهنگی از رویدادهای مهم فرهنگی در سطح شهر لندن بوده که عمده آنها سعی در القای مؤلفه‌های فرهنگ غربی به مخاطب اصرار می‌ورزند».^۱ ترویج فرهنگ‌ها در ماهواره‌ها سبب علاقه برخی از نوجوانان به ارزش‌های کشورهای بیگانه شده و کم‌کم از احساس مسئولیت آنها نسبت به شناخت و معرفت ارزش‌های فرهنگ ملی کاسته می‌شود.

زبان یکی از مهم‌ترین عناصر هویت‌ساز در هویت فرهنگی است؛ زیرا «با انتقال اندوخته‌های اجتماعی و فرهنگی عامل پیوند انسان‌ها با هم می‌شود و افراد در طول تاریخ می‌توانند با استفاده از زبان مشترک به

۱. فرزانه نزاکتی، «گفتمان شبکه‌های ماهواره‌ای فارسی‌زبان از انقلاب اسلامی»،

بازیابی و انتقال هویت خود پردازند»^۱. بنابراین ضرورت صیانت و گسترش آن در هر زمانی امری مهم است. امروزه تماشای سریال و برنامه‌های ماهواره‌ای، برانگیزانندهٔ محبوبیت روزافزون زبان کشورهای بیگانه بین مخاطبان شده است؛ چه اینکه در مکالمات برخی از نوجوانان شاهد به‌کاربردن واژه‌های انگلیسی برای مدرن و باکلاس شدن هستیم. در سال‌های اخیر نیز پخش سریال‌های ترکیه‌ای سبب افزایش علاقه برای یادگیری زبان ترکیه‌ای شده است. «به گزارش روزنامه دیلی صباح چاپ ترکیه، سالانه ۵۰۰ نفر از ساکنان تهران برای آموزش زبان ترکی استانبولی در مؤسسه یونس آم‌ره ثبت‌نام می‌کنند ... بیشترین تعداد متقاضیان با هدف فهم بهتر سریال‌های ترکی خواهان یادگیری هستند»^۲.

۴. جایگزینی ضدارزش‌ها به جای ارزش‌ها

جلب اعتماد، انتساب عقب‌ماندگی و القای ارزش‌های فرهنگی بیگانه عواملی هستند که شبکه‌های ماهواره‌ای - به‌ویژه فارسی‌زبان - آسان‌تر بتوانند ضدارزش‌های غربی را جایگزین ارزش‌های فرهنگی نوجوانان ایرانی نمایند. بررسی آیت‌های برنامه‌ها که با بالاترین کیفیت فنی و فرمی ساخته شده‌اند، به‌خوبی نشان می‌دهد سازندگان در لایه‌های رویین (بیرونی) پیام‌های خود، هدف از ساخت را خلق آثار هنری، تأمین نیازهای سرگرم‌کننده و تفریحی و همچنین کمک برای مدرنیزاسیون

۱. امید بهرامیان و همکاران، «رابطهٔ استفاده از شبکه‌های ماهواره‌ای فارسی‌زبان و پایبندی به هویت فرهنگی»، ص ۱۹۵.

۲. نک به: رضا مهریزی، «ولع جم‌دیدن ایرانی‌ها»، روزنامه شهروند، سه‌شنبه، ۲۲ تیر ۱۳۹۵.

نشان می‌دهند، در حالی که در لایه‌های زیرین (درونی) برنامه‌ها به القای اباحی‌گری، فرهنگ برهنگی، آرایش‌های محرک، آزادی جنسی، خوش‌گذرانی‌های کاذب، ثروت‌پرستی، مصرف‌گرایی، برندگرایی، گذراندن اوقات فراغت به روش غربی و حتی تغییر ذائقه غذایی به طور کاملاً غیرمحسوس می‌پردازند. برخی از مصداق‌های استفاده شده در سریال‌ها و برنامه‌ها عبارتند از: معرفی الگوهای موفق بر اساس مؤلفه‌های زندگی غربی؛^۱ «مجموعه توصیه‌ها و آموزش‌ها» هنجارشکنا به نوجوانان برای جذب و ارتباط با دوست از جنس مخالف؛^۲ قبح‌زدایی از ثروتمندشدن به هر روشی،^۳ رقابت در زمینه ظاهر و زیبایی‌های جنسی (سریال کینگ)،^۴ نمایش، توجیه، ترویج روابط نامشروع، خیانت، بارداری نامشروع و

رضایتمندی از برنامه‌ها، اقعان ضرورت شکل‌گیری نیازمندی‌های کاذب و جذاب، لزوم بازاندیشی ارزش‌ها برای همگام‌شدن با تغییرات جهانی، برترپنداری فرهنگ غرب، هم‌ذات‌پنداری ناخودآگاه و ناآگاهی به تهاجم

۱. برنامه «به زندگی من خوش آمدید».

۲. برنامه «جنگ سالی تاک».

۳. در برنامه ثروتمندان با معرفی افراد ثروتمند به ترویج سبک زندگی اشرافی، قبح‌زدایی از ثروتمندشدن با هر راه و روشی پرداخته می‌شود. نک به: فرزانه نزاکتی، «گفتمان شبکه‌های ماهواره‌ای فارسی‌زبان از انقلاب اسلامی»، فصلنامه مطالعات ماهواره و رسانه‌های جدید، ش ۶، ص ۳۲ - ۳۳.

۴. سیدمحمدرضا خوشرو و فریده پیشوایی، «مروری بر مواجهه شبکه‌های ماهواره‌ای با امر مقدس ازدواج و راهکارهای رسانه‌ای مقابله آن»، فصلنامه تخصصی مطالعات جوان و رسانه، ش ۱۴، ص ۱۲۴ - ۱۲۶.

هنجاری - ارزشی عواملی هستند تا نوجوانان در ابعادی از هویت فرهنگی خود بازنگری کنند و آن را نه تنها بر مبنای درون‌شدهای خود و الگوپذیری از متریان تربیتی شکل ندهند، بلکه با دریافت اطلاعات، تصاویر و باورهای دریافت‌شده از برنامه‌های ماهواره‌ای در جستجوی قالبی برای ساخت آن باشند.

د) پیامدهای بحران هویت

پیامدها بسته به بنیان‌های مذهبی - تربیتی، روابط با خانواده، عملکرد متریان، قرارگیری در معرض گونه‌های متفاوت پیام‌های رسانه‌ها و ویژگی‌های احساسی نوجوان متفاوت خواهد بود. برخی از آنها به این شرح است:

- نوجوان به دلیل قرارگرفتن در معرض تفکرات ماتریالیستی، شاید دچار بی‌تعهدی در دیانت، درک‌نکردن فلسفه زندگی و در نتیجه غفلت یا در مواردی بی‌اعتقادی نسبت به خداوند شود. در قرآن آمده است: ﴿لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنْسَاهُمْ أَنْفُسَهُمْ أُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ﴾^۱؛ همچون کسانی نباشید که خدا را فراموش کردند، پس خدا نیز آنان را به خودفراموشی گرفتار کرد.

- از خودبیگانگی فردی و شکل‌دهی علایق، باورها و ... به تقلید از الگوهای ماهواره‌ای، سبب فقدان شناخت واقعی از خود و ثبات‌نداشتن در برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری برای آینده می‌شود.

نتیجه انتخاب هنجارهای متفاوت با ارزش‌های ایرانی - اسلامی، پذیرش نکردن نوجوان در برخی از گروه‌های اجتماعی و درازمدت انزوای اجتماعی است.

تأثیر بازی‌های رایانه‌ای بر سلامت جسمی و روانی کودکان

سیده طاهره موسوی*

اشاره

بازی مهم‌ترین نیاز کودک است که نقش مهمی در رشد و تربیت او دارد. گسترش روزافزون فن‌آوری سبب شده امروزه بازی‌های رایانه‌ای جایگزین بازی‌های واقعی شوند. گرچه تأثیرات مثبت برخی از بازی‌های رایانه‌ای مناسب، سبب افزایش مهارت‌ها و توانمندی‌های جسم و روان کودکان می‌شود؛ اما نگرانی‌هایی درباره‌ی بازی‌های رایانه‌ای نامناسب وجود دارد؛ چراکه در ساخت آنها با توجه به اهداف تجاری و مقاصد سیاسی، از عناصر تخریب‌کننده سلامت بازی‌کننده استفاده می‌شود. خانواده‌ها باید ضمن شناخت تأثیرات بازی‌ها، ارتقای سطح آگاهی و سواد رسانه‌ای، نسبت به الزام خود و کودکان به رعایت فرهنگ استفاده صحیح از بازی‌های رایانه‌ای اقدام کنند. در این نوشتار تلاش شده بازی و آثار منفی بازی‌های رایانه‌ای بر سلامت روان و جسم کودکان بررسی شود.

* پژوهشگر رسانه و فضای سایبری.

بایستگی بازی کودکان از دیدگاه اسلام

از نظر اسلام بازی در جایگاه یکی از نیازهای طبیعی کودک، زمینه‌ساز تربیت، یادگیری مهارت‌های زندگی و برعهده‌گیری مسئولیت‌های بزرگ در آینده است؛ بنابراین شناخت تأثیرات انواع بازی‌ها بر سلامت و رشد کودک اهمیت فراوانی دارد.

با توجه به تأثیر بازی‌های رزمی و استقامتی در تقویت جسم و روان کودکان، در بسیاری از روایات نیز به آموزش بازی‌هایی همانند تیراندازی، شنا، اسب‌سواری و ... سفارش شده است. پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ می‌فرماید: «عَلِّمُوا أَوْلَادَكُمْ السَّبَاحَةَ وَالزَّمَائَةَ»؛^۱ به فرزندان خود شنا و تیراندازی بیاموزید.

گفتنی است ورزش و ابزار بازی بر اساس شرایط زمانی تغییردانی است و می‌توان برداشت از احادیث را با توجه به نیاز روز گسترش داد. «برای نمونه باید مفهوم اسب‌سواری یا حتی شترسواری را توسعه داد؛ به گونه‌ای که شامل چرخ‌سواری، موتورسواری و تمرین رانندگی هم بشود».^۲

آثار منفی بازی‌های رایانه‌ای

الف) آثار منفی بازی‌های رایانه‌ای بر سلامت روان کودک

بازی‌های رایانه‌ای بر حسب نوع و محتوا منجر به بروز آسیب‌هایی در روان کودکان می‌شوند که در این بخش به آنها پرداخته می‌شود.

۱. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۶، ص ۴۷، ح ۴.

۲. سعید بهشتی و یگانه منطقی، «بررسی نقش بازی در تربیت کودک از دیدگاه قرآن و سنت معصومین»، اندیشه‌های نوین تربیتی، ص ۹۷.

۱. وابستگی

جذابیت بازی‌های رایانه‌ای، نظارت‌نداشتن والدین، تجربه لحظات هیجان‌انگیز، تنهایی و عدم خودنظارتی از جمله افراط‌گری در انجام بازی‌های رایانه‌ای هستند. گرچه بعضی از کودکان در مراحل اولیه بازی‌ها، به‌ویژه در سبک‌های خشونت‌آمیز، شاید به دلیل ترس و استرس از بازی روی‌گردان شوند؛ ولی به مرور زمان نسبت به آن عادت و وابستگی پیدا می‌کنند.^۱

بیشتر کودکان وابسته به بازی، با بی‌توجهی به سپری‌شدن زمان و نادیده‌انگاری نیازهای طبیعی خود (گرسنگی، تشنگی، خواب) به بازی می‌پردازند و فقط هنگام خستگی شدید جسمانی و ذهنی از آن دست برمی‌دارند.

پژوهش‌های بسیاری بر اعتیادآور بودن بازی‌های رایانه‌ای اذعان داشته و هر کدام دلایل متفاوتی را بیان کرده‌اند. مارک گریفیتس^۲ درباره دلیل وابستگی کودکان به بازی‌های رایانه‌ای باور دارد کودکان دارای شخصیت^۳ دهانی (وابسته یا پذیرای اعتماد) یا دارای قوه تخیل ضعیف، برای تجربه لحظات خیال‌پردازانه به بازی‌های رایانه‌ای روی می‌آورند. در کل وابستگی به بازی‌های رایانه‌ای منجر به تشدید اشتغال ذهنی،

۱. مسعود نصرت‌آبادی، «تأثیرات روان‌شناختی بازی‌های رایانه‌ای»، سایت گرداب، ۲۶

مرداد ۱۳۹۱.

۲. پروفیسور دانشگاه ناتینگهام ترنت.

۳. بازی افراطی از عامل‌های درون‌شخصیتی ناشی می‌شود و نه تحریک بیرون که از بازی‌ها ریشه می‌گیرد.

افسردگی، انزوای طلبی، استرس^۱ و بی توجهی به پیامدهای جسمی و روان‌شناختی بازی‌ها می‌شود.^۲

۲. انزوای طلبی

بر اساس پژوهش‌های سلنور^۳ (۱۹۸۴) دربارهٔ کودکان ده تا چهارده‌ساله، انجام بازی لذت خاصی در کودکان ایجاد می‌کند و عامل تداوم بازی، لذت‌بخش‌تر از همنشینی با دیگران است و منجر می‌شود کودک تنهایی خود را فراموش کند و احساس همنشینی با یک دوست در وی ایجاد شود.^۴

فرض گرفتن دوست از بازی‌های رایانه‌ای، عامل افزایش وابستگی کودکان به بازی‌ها و در مقابل کاهش تعامل با خانواده و نیز «بروز احساس تنهایی در گروه خانواده و دوستان می‌شود»؛^۵ چراکه تجربهٔ هیجان‌های مجازی و تجربه‌نکردن آنها در روابط واقعی، احساس انزوای ناشی از تعلق‌نداشتن به گروه را دربردارد که منجر به کناره‌گیری کودک از افراد گروه می‌شود. بنابراین می‌توان گفت «بازی‌های رایانه‌ای، میزان

1. To: Gentile, The effects of violence video. 2004:5-22.

۲. ر.ک به: تجیرو و برسابه، ۲۰۰۲؛ به نقل از داود حاج‌خدادادی و همکاران، «رابطه عملکرد خانواده، هیجان‌خواهی و پرخاش‌گری با اعتیاد به بازی‌های ویدیویی در دانش‌آموزان»، فصلنامه فناوری اطلاعات و ارتباطات در علوم تربیتی، ش ۱، ص ۱۲۵.

3. Selenor.

۴. گانتز بری، اثر بازی‌های ویدیویی و رایانه‌ای بر کودکان، ص ۴۲.

۵. موریسون و گروکمن، ۲۰۰۱؛ به نقل از مهدیان و همکاران، «تأثیر استفاده از بازی‌های رایانه‌ای بر ابعاد رفتاری دانش‌آموزان»، فن‌آوری اطلاعات و ارتباطات در علوم تربیتی، ش ۲، ص ۵۵.

نوع دوستی را کاهش داده و ارزش‌های مبتنی بر همکاری و همیاری را بی‌رنگ می‌سازند.^۱

بر اساس نتایج تحقیق پروفیسور زی‌مباردو^۲ نیز «اشتغال به بازی‌های رایانه‌ای، نیازهای طبیعی و نشاط‌آور برآورده‌شده در محیط‌های اجتماعی را کاهش می‌دهد و به انزوای اجتماعی منتهی می‌شود».^۳

کودکان منزوی و وابسته به بازی‌های رایانه‌ای، در بسیاری از اجتماعات ممکن برای استفاده از تلفن همراه یا تبلت، به جای تعامل با هم‌سن‌وسالان، به بازی رایانه‌ای می‌پردازند.

۳. استرس و اضطراب

هم‌ذات‌پنداری با قهرمان، قرارگیری قهرمان در موقعیت‌های خطرناک و نیاز به واکنش بی‌درنگ، سبب روبرویی کودک به طور پیوسته در طول بازی با فشارهای عصبی، هیجان، جنب‌وجوش، دلهره و دست‌چاچی می‌شود. از سویی پخش‌شدن موسیقی‌های راک در کنار تنش‌های پیش‌گفته، منجر به بالارفتن ضربان قلب و در نهایت اضطراب و استرس می‌شود.

به عبارت دیگر «کودک در طول بازی، تنش‌ها و برانگیختگی‌های جسمانی را تجربه می‌کند. این امر می‌تواند هم با تحریک سیستم عصبی سمپاتیک، به تدریج این سیستم را حساس کرده و آن را آماده واکنش به

۱. Zamani, Effects of addiction to computer 2009, 95-105.

۲. روان‌شناس و استاد دانشگاه استنفورد.

۳. کمال کوهی، «جوانان و رسانه‌های نوین»، مطالعات فرهنگ - ارتباطات، ص ۱۲۰.

محرك‌های محدود سازد و هم خود، باعث ایجاد علامت‌های اضطراب در فرد شود و علایمی مانند عصبی بودن، احساس فشار و لرزش در اندام‌های بدن، ترس ناگهانی، احساس وحشت، اختلال در خواب و خوراک، نگرانی نسبت به آینده و برخی جنبه‌های جسمانی، خطای عملکرد و کارایی بروز کند.^۱

گفتنی است بسیاری از پژوهش‌ها^۲ بر رابطه اضطراب با بازی‌های رایانه‌ای تأکید کرده‌اند و نوع بازی و افزایش مدت زمان بازی را در میزان اضطراب تأثیرگذار دانسته‌اند؛ ولی برخی دیگر اضطراب را تنها با انجام بازی‌های رایانه‌ای مرتبط ندانسته‌اند، بلکه عوامل دیگری همچون «انجام‌دادن وظایف درسی و عوامل خانوادگی»^۳ را نیز در بروز اضطراب تأثیرگذار دانسته‌اند.

۴. افسردگی

«پژوهشگران دریافته‌اند بازی‌های رایانه‌ای منجر به افسردگی کودکان می‌شود».^۴ چراکه بزرگ‌ترین هدف‌گذاری و آرزوی کودکانی که بازی را

۱. مریم قطریفی و همکاران، «بررسی تأثیر بازی‌های رایانه‌ای بر سلامت روانی و عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان دختر و پسر مقطع راهنمایی شهر تهران»، فصلنامه روان‌شناسی و علوم تربیتی، ش ۱، ص ۲-۱۸.

۲. ر.ک به: سیدمحمد شبیری و همکاران، «بازی‌های رایانه‌ای و اثرات آن بر سلامت روانی دانش‌آموزان»، نشریه روان پرستاری، ش ۴.

۳. حسین مهدیان، «تأثیر استفاده از بازی‌های رایانه‌ای بر ابعاد رفتاری دانش‌آموزان»، فن‌آوری اطلاعات و ارتباطات در علوم تربیتی، ص ۵۳.

۴. موریسون و کروگمن؛ به نقل از مهدیان و همکاران، «تأثیر استفاده از بازی‌های رایانه‌ای بر ابعاد رفتاری دانش‌آموزان»، فن‌آوری اطلاعات و ارتباطات در علوم تربیتی، ص ۵۴.

در جایگاه نیاز اصلی در زندگی‌شان در نظر گرفته‌اند، رسیدن به مرحله نهایی و برنده‌شدن است. چنین کودکانی در صورت باخت، دچار ناامیدی شدیدی شده و مدام خود را سرزنش می‌کنند. از دیگرسو در صورت بردن با توجه به فکر نکردن به اهداف دیگری جز بازی، پس از پایان احساس‌های خوشایند و زودگذر ناشی از برنده‌شدن، به‌ناگاه دچار احساس پوچی و بی‌انگیزگی می‌شوند.

از سویی انجام بازی برای زمان طولانی و انفرادی، منجر به کاهش ارتباط کلامی با خانواده شده و سبب می‌شود کودک به مرور زمان به درون‌گرایی و عدم برقراری ارتباط در سایر محیط‌های جمعی نیز عادت کند. تأمین‌نشدن نیاز عاطفی و انزوا، زمینه را برای افسردگی وی فراهم می‌کند.

۵. خشونت‌گرایی

عنصر خشونت یکی از مهم‌ترین محرک‌های جذابیت بازی‌های رایانه‌ای به‌ویژه در انواع ژانرهای اکشن، استراتژیک بی‌درنگ، جنگی و است که آسیب‌های بسیاری بر رفتار و واکنش کودکان دارد؛ چراکه براساس نظریهٔ بوم‌شناختی «نمایش رفتارهای پرخاش‌گرانه در بازی‌های رایانه‌ای منجر به شناخت پرخاش‌گری و عامل مهمی برای بروز خشونت در کودکان می‌گردد»^۱.

برای نمونه پژوهشگران دانشگاه میسوری آمریکا برای تحلیل تأثیر بازی‌های رایانه‌ای خشن بر رفتار بازیکن‌ها، فعالیت مغز ۳۹ نفر را هنگام

۱. ر.ک به: مرتضی منطقی، راهنمای والدین در استفاده فرزندان از فن‌آوری‌های ارتباطی جدید: "بازی‌های ویدیویی - رایانه‌ای"، ص ۱۶۵.

انجام بازی بررسی کردند. آنها با اندازه‌گیری واکنش P300 مغز افراد در زمان دیدن صحنه‌های خشونت‌آمیز، نسبت به کسانی که این صحنه‌ها را نمی‌دیدند و سپس فرصت‌دادن برای تنبیه مخالفی تخیلی، متوجه شدند کسانی که بیشترین کاهش را در واکنش P300 داشتند (بینندگان خشونت)، شدیدترین تنبیه‌ها را اعمال کردند.^۱

بازی‌سازان در سناریوهای بازی‌های رایانه‌ای، با توجیه‌هایی مانند نجات‌دادن خود یا ازبین بردن دشمن، بروز رفتارهای پرخاش‌گرانه در طول بازی را به بهانهٔ دفاع‌کردن طبیعی جلوه می‌دهند و هم‌ذات‌پنداری کودک با کاراکترهای بازی سبب می‌شود باورهای هنجار منع‌کننده پرخاش‌گری در وی تحت تأثیر قرار گرفته و به مرور زمان مهارگر درونی پرخاش‌گری از بین برود.^۲

تکرار بیش از حد برخی از صحنه‌های خشونت‌آمیز مانند کشتن با سلاح گرم، بریدن سر، سلاخی و منجر به ازبین رفتن مفهوم درد و رنج و نهادینه‌شدن خصمانگی و خشونت در ذهن کودک می‌شود و نیز «با توجه به نظریه شرطی‌شدن فعال چون بازیکن به دلیل بروز رفتارهای پرخاش‌گرانه پاداش (امتیاز) دریافت می‌کند، به عبارت دیگر شرطی می‌شود؛ پرخاش‌گری در ذهنش سودمند و به صورت ارزش در نظر گرفته می‌شود و پاداش یا تقویت مثبت به وسیله امتیاز منجر به تحکیم پرخاش‌گری در رفتارهای درونی کودک می‌شود و کودک پرخاش‌گری

۱. همان، ص ۱۷۱.

۲. داود حاج‌خدادادی، «رابطهٔ عملکرد خانواده، هیجان‌خواهی و پرخاش‌گری با اعتیاد به بازی‌های ویدیویی در دانش‌آموزان»، فن‌آوری اطلاعات و ارتباطات در علوم تربیتی، ص ۱۲۰.

را روش مناسبی برای فایق آمدن بر تعارض میان فردی و برطرف کردن احساس ناکامی یا خصومت می‌داند.^۱

ب) آثار منفی بازی‌های رایانه‌ای بر جسم کودکان

۱. سندرم متابولیک

پژوهش‌های بسیاری^۲ نشان می‌دهد انجام بازی‌های رایانه‌ای خشونت‌گرا (انواع ژانرهای اکشن، جنگی / بزن بکش و ...) و اضطراب‌آور منجر به بروز نشانه‌های سندرم متابولیک از قبیل فشار خون بالا، نارسایی‌های قلبی و چاقی می‌شود.

افزون بر محتوای خشونت‌بار بازی‌ها، موسیقی متن آنها - که اغلب راک و تکنو هستند - سبب اثرات فیزیولوژیکی در بازیکنان می‌شود. بر اساس تحقیقات بسیار ضربان قلب، فشار خون و کورتیزل (استرس) هنگام گوش دادن به موسیقی تکنو در مقایسه با موسیقی کلاسیک - افزایش معناداری دارند.^۳

بنابر پژوهش‌های رایینسون^۴ کودکانی دچار چاقی می‌شوند که سبک زندگی کم‌تحرک را پیش گرفته و تمامی اوقات فراغت خود را با استفاده

۱. ر.ک به: مرتضی منطقی، راهنمای والدین در استفاده فرزندان از فن‌آوری‌های ارتباطی جدید، ص ۱۶۶-۱۶۷.

۲. ر.ک به: وینچرا و همکاران، ۲۰۱۱؛ بوشمن و همکاران، ۲۰۱۳؛ آماندا و همکاران، ۲۰۱۶؛ به نقل از: توران غلامی و دیگران، «تأثیر بازی‌های رایانه‌ای بر خلاقیت و رابطه آن با سازگاری روانی دانش‌آموزان»، اندیشه‌های تازه در علوم تربیتی، ش ۷، ص ۶۵.

۳. ر.ک به: احمد علی‌پور و همکاران، بازی‌های رایانه‌ای: فرصت یا تهدید؟، ص ۱۱۱.

4. Robinson.

از رسانه‌هایی چون بازی‌های رایانه‌ای پر می‌کنند. وی برای تبیین این نظریه، فرضیهٔ سیب‌زمینی وارفته^۱ (کنایه از فرد تنبل) را طرح کرد که به موجب آن، زمان گذراندن فعالیت‌هایی با لازمهٔ صرف انرژی بیشتر با فعالیت‌های کم‌حرکی نظیر بازی‌های رایانه‌ای جایگزین می‌شوند. به عبارت بهتر «هنگام کار با رایانه کل حرکت و جنبش بدن، به جابجایی انگشتان دست خلاصه می‌شود و سایر اعضای بدن بی‌حرکت می‌مانند. این بی‌حرکی موجب جمع‌شدن چربی‌ها در بدن و در نهایت چاقی می‌شود».^۲ همچنین افزایش دریافت کالری هنگام بازی از طریق تناول مواد غذایی پر حجم به طور ناخودآگاه و در برخی موارد حذف وعده‌های غذایی، دلیل دیگری برای تبیین چاقی ناشی از انجام بازی‌های رایانه‌ای است.

۲. اختلالات مفصل

ثابت‌نشستن کودک پای کامپیوتر در وضعیتی نامناسب و بدون رعایت آرگونومی یا دردست‌گرفتن غیراصولی تبلت یا موبایل در زمان طولانی منجر به بروز اختلالات مفصلی در ستون فقرات، دست‌ها و بازوها می‌شوند.

افتادن سرشانه‌ها، آرتروز، ایجاد کیست مفصلی در دست از مشکلات مرتبط با آسیب‌های پزشکی بازی با رایانه است. بر اساس چند پژوهش

۱. ر.ک به: همان، ص ۹۷ - ۹۹.

۲. سیف‌الله فضل‌اللهی و منصوره ملکی توانا، «آثار سوء تربیتی بازی‌های رایانه‌ای بر کودکان از دیدگاه مربیان پرورشی ناحیه ۲ استان قم»، اسلام و پژوهش‌های تربیتی، ش ۳، ص ۱۳۳.

در آمریکا و انگلستان بعضی از بازیکنان از دردهای خاصی در ماهیچه و مفصل‌ها رنج می‌بردند و به اختلال حرکتی، کیست یا ازکارافتادگی برخی از مفصل‌ها به دلایل بازی بیش از اندازه، فشار پیوسته دکمه‌ها و اهرم کنترل دستی دچار شده بودند.^۱ همچنین در سال ۲۰۰۲ نوجوانی بعد از هفت ساعت بازی رایانه‌ای پی‌درپی، به بیماری سندرم ارتعاشی دست و بازو مبتلا شده بود.^۲ از دیگر اختلالات بازی رایانه‌ای، ابتلا به سندروم تونل کارپال برای آن گروه از بازیکنان بازی‌هایی است که نیاز بسیاری به موس دارند.^۳

متخصصان دلیل اصلی اختلال و مشکلات ستون فقرات بازیکنان بازی‌های رایانه‌ای را تحرک نداشتن و رعایت نکردن آرگونومی هنگام نشستن طولانی مدت پشت میز رایانه و استفاده نادرست از موبایل می‌دانند. «به گفته نادر معروفی بی‌حرکی طولانی مدت به‌خصوص در سنین پایین و دوران کودکی، به همراه پیش‌زمینه‌های ژنتیکی و سایر عوامل ناشناخته به تغییر شکل‌های ساختاری و انحرافات شدید ستون فقرات به شکل قوز یا انحنای جانبی منجر می‌شود و ممکن است این تغییر شکل‌ها تا بزرگسالی نیز ادامه پیدا کرده و تثبیت شود. به عبارت

۱. گانتز بری، اثر بازی‌های ویدیویی و رایانه‌ای بر کودکان، ص ۱۳۲.

۲. احمد علی‌پور و همکاران، بازی‌های رایانه‌ای: فرصت یا تهدید؟، ص ۱۱۷.

۳. این سندرم زمانی بروز می‌کند که اعصاب اصلی بین دست و ساعد تحت فشار قرار گیرند. این فشار نیز زمانی اتفاق می‌افتد که تونل کارپال یعنی قسمتی از مچ که اعصاب اصلی و تاندون از آنجا می‌گذرد متورم شود. (علی محمد رجبی، «فواید و مضرات بازی‌های رایانه‌ای برای کودکان و نوجوانان»، سایت کودک و اینترنت، ۱ مهر ۱۳۹۶).

دیگر بازی‌های رایانه‌ای سبب شده‌اند فعالیت فیزیکی کودکان محدود شده و در وضعیت ساکن و بی‌تحرک، مغز نسبت به شکل و قامت ستون فقرات بی‌توجه گردد و این بی‌توجهی منجر می‌شود کم‌کم و [درگذر زمان] وضعیت غلط بدن به عنوان وضعیت نرمال در مغز برداشت شود.^۱ درد گردن از دیگر آسیب‌های انجام بازی‌های رایانه‌ای در زمان طولانی است. وقتی فرد هنگام بازی با رایانه «وضعیتی به صورت سر خمیده به طرف جلو دارد، این وضعیت بار اضافی بر گروه عضلات ضدجاذبه گردن ایجاد می‌کند؛ این عضلات در وضعیت کشیده همراه خستگی قرار می‌گیرند و این خود می‌تواند در شروع درد گردن مؤثر باشد ... که جزء سندروم‌های درد مزمن طبقه‌بندی می‌شود ... پژوهش‌ها نشان می‌دهد ناهنجاری سر به جلو و کاهش قوس گردنی سبب کشیدگی در نخاع می‌شود و عوارض عصبی بسیاری را برای شخص به همراه دارد».^۲

۳. اختلالات بینایی

ساعات طولانی بازی کودکان با صفحه نمایش کامپیوتر یا موبایل، سبب فشار بر چشم و بروز عوارضی همانند سندرم بینایی، خطر ابتلا به تنبلی چشم و نزدیک‌بینی می‌شود.

بر اساس دیدگاه متخصصان احتمال بروز سندرم بینایی در افرادی که

۱. بازی‌های کامپیوتری و بی‌تحرکی کودکان را دچار قوز می‌کند. (خبرگزاری فارس،

۲۲ اردیبهشت ۱۳۹۳).

۲. رضا رجیبی و همکاران، «بررسی زاویه درد گردن با زاویه سر در بین دانشجویان

دختر و پسر با تأکید بر مقاطع تحصیلی مختلف»، فصلنامه پژوهشی توانبخشی، ش ۳،

ص ۲۲۰.

روزانه بیش از دو ساعت از رایانه استفاده می‌کنند، وجود دارد؛ اما افرادی که بیش از پنج ساعت در روز از رایانه استفاده می‌کنند، به‌یقین دچار یک یا چند مورد از علائم خواهند شد. از مهم‌ترین علائم سندرم بینایی، سندرم خشکی چشم؛ با نشانه‌هایی مانند سوزش و خارش، اشک‌ریزی کاذب، قرمزی چشم، احساس وجود جسم خارجی در چشم و پلک‌زدن بسیار و غیرارادی؛ خستگی و احساس فشار در چشم و پلک؛ به دلیل خیرگی مدام به صفحه نمایش و تحمل نیازهای بینایی بیشتر از ظرفیت بینایی؛ سردرد؛ به دلیل صرف زمان‌های طولانی برای بازی؛ کدورت بینایی؛ با درهم‌بینی حروف و ارقام و ازدست‌رفتن بینایی طبیعی؛ و دوبینی؛ با انحراف موقتی چشم‌ها (برطرف‌شدن با خواب) در اثر کار ممتد با رایانه و مشاهده‌ی هاله به دور حروف و اشکال رایانه‌ای است.^۱

۴. تحلیل سلول‌های مغز

بر اساس نتایج پژوهش‌های بسیاری صدمات مغزی از دیگر آسیب‌های بازی‌های رایانه‌ای خشن بر جسم کودکان است؛ زیرا «بازی‌های کامپیوتری تنها تحریک‌کننده مغز خزننده (آمیگدال)^۲ هستند نه مغز عالی (فرونتال)»^۳ در حالی که بر اساس تصور بیشتر خانواده‌ها در بازی‌های رایانه‌ای، کودک در بازی مداخله فکری مداوم دارد؛ اما این مداخله فکری

۱. رضا قنبرپور، «سندرم بینایی ناشی از کامپیوتر (CVS)»، پیک پزشکان امروز، ش ۵۳ (با تلخیص و کمی تغییر).

۲. مغز خزننده بدون فکر بلافاصله در مقابل چیزی که می‌بیند واکنش نشان می‌دهد.

۳. در مغز عالی اطلاعات بینایی تجزیه و تحلیل می‌شود و واکنش با تأخیر صورت می‌گیرد. (سوشینانت، «سلول‌های مغزی در تیررس بازی‌های رایانه‌ای»، باشگاه خبرنگاران جوان، ۲۳ تیر ۱۳۹۴).

نیست، بلکه این بازی‌ها سلول‌های مغزی را گول می‌زنند و از نظر حرکتی نیز فقط چند انگشت کودک را حرکت می‌دهند.^۱ بنا بر نظر نورولوژیست‌ها کودکانی که ساعت‌های زیادی به بازی اختصاص می‌دهند، لب فرونتال^۲ مغزشان تکامل پیدا نمی‌کند؛ اینگونه افراد بیشتر مستعد انجام اعمال خشونت‌آمیزند و کمتر توانایی کنترل رفتارهایشان را دارند.^۳

همچنین ممکن است هیجان‌های زیاد بازی‌های رایانه‌ای به تخریب یا کندی عملکرد ذهنی کاربر به‌ویژه در بازی‌های خشن منجر شود؛^۴ چراکه «مغز کودکان قابلیت تجزیه و تحلیل تصاویر اکشن و خشن بازی‌ها را ندارد؛ زیرا کودک تصاویر را واقعی می‌پندارد. بنابراین بازی‌های اکشن و خشن، دشمن درجه یک سلول‌های مغزی کودکان هستند که به مرور زمان می‌توانند باعث کوچک‌تر شدن و ازبین‌رفتن این سلول‌ها شوند».^۵ در این باره محققان چینی براساس ام.آر.آی و اسکن مغزی کودکانی که حداقل هشت ساعت در روز و شش روز در

۱. سیف‌الله فضل‌اللهی و منصوره ملکی توانا، «بررسی آثار سوء تربیتی بازی‌های رایانه‌ای»، پژوهش و اندیشه، ش ۱۷، ص ۸۵.

۲. لب فرونتال مغز، قسمت جلویی نیم‌کره است که نقش بسزایی در تکامل حافظه، احساس، یادگیری و ... دارد.

۳. سیف‌الله فضل‌اللهی و منصوره ملکی توانا، «آثار سوء تربیتی بازی‌های رایانه‌ای بر کودکان از دیدگاه مربیان پرورشی ناحیه ۲ استان قم»، اسلام و پژوهش‌های تربیتی، ص ۱۳۲.

۴. حسین زارع و عبدالرحیم جهان‌آرا، «تأثیر بازی‌های رایانه‌ای بر چگونگی پردازش اطلاعات نوجوانان»، تفکر و کودک، ش ۴، ص ۲۷ - ۴۹.

۵. علی محمدی، روزنامه جام جم، ضمیمه چاردیواری، ۲۸ بهمن ۱۳۹۴، ص ۵.

هفته از بازی‌های رایانه‌ای استفاده می‌کردند، به اثبات رسانده‌اند قسمت‌های سفید مغز این کودکان به طور نگران‌کننده‌ای کوچک می‌شوند.^۱

۱. نرگس محمدی، «تأثیر منفی بازی‌های رایانه‌ای بر کودکان؛ از بی‌احساسی تا کوچکی مغز»، خبرگزاری فارس، ۲۸ آبان ۱۳۹۱.

راهکارهای تشویق کودکان و نوجوانان به کتاب‌خوانی

سیده مریم طباطبایی ندوشن*

اشاره

تحقیقات گسترده بیانگر نقش بسزای «مطالعه» بر موفقیت شخص در حوزه مسائل فردی، خانوادگی و اجتماعی است. عادت به مطالعه، امری اکتسابی است که از بدو کودکی، قابلیت «درونی شدن» دارد. اهمیت کودکی به عنوان مهم‌ترین دوران شکل‌گیری شخصیت تا آنجاست که شعار جهانی روز کتاب کودک در سال ۲۰۱۷ «بیایید با کتاب بزرگ شویم» انتخاب شد. والدین در جایگاه اولین آموزگاران کودک در ایجاد علاقه او به مطالعه نقش زیادی دارند؛ البته مدرسه و نظام آموزشی باید در این امر کوشا باشند. با وجود اهمیت مطالعه در کودکی، بازی‌های متنوع رایانه‌ای، عروسک‌ها و وسایل بازی پیشرفته، تربیت کودک و نوجوان اهل مطالعه کار چندان ساده‌ای نیست. در این نوشتار ضمن تبیین اهمیت و فواید تشویق کودکان و نوجوانان به مطالعه، راهکارهای علمی و عملی

* کارشناس ارشد علوم ارتباطات اجتماعی و پژوهشگر حوزه خانواده.

تشویق کودکان و نوجوانان به مطالعه در سطح خرد بررسی می‌شود.

اهمیت و ضرورت تشویق کودک و نوجوان به مطالعه

«یادگیری» نتیجه مطالعه و نتیجه یادگیری، «تغییر رفتار» است. دلیل فاصله‌گرفتن جامعه ما با وجود رشد روزافزون مراکز علمی و آکادمیک از فرهنگ اصیل ایرانی - اسلامی آن است که در مراکز آموزشی به قرائت منبع بسنده می‌شود و روح مطالعه و بررسی عمیق، کم‌رنگ است.

عادت به مطالعه در افراد یک جامعه، آنها را به شهروندانی سودمند با کمترین ناهنجاری‌های اجتماعی و روحی بدل می‌کند. به همین دلیل سرانۀ مطالعه افراد یکی از شاخص‌های رشد فرهنگی در هر جامعه است. آیه ﴿هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ﴾^۱ بیانگر ارزش، اهمیت و تأثیر مطالعه بر رشد انسان است.

خداوند متعال می‌فرماید: «خداوند کسانی از شما را که ایمان آورده‌اند و افرادی که از دانش بهره‌گرفته‌اند، به درجات برتر می‌رساند».^۲

پیامبر ﷺ می‌فرماید: «إِذَا أَتَى عَلَى يَوْمٍ لَا أُرْدَأُ فِيهِ عِلْمًا يَتَرْتَبِي إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ فَلَا بُرْكَ لِي فِي طُلُوعِ شَمْسِ ذَلِكَ الْيَوْمِ»؛^۳ اگر روزی بر من بگذرد که در آن روز به علم و دانش من چیزی افزوده نشود، آن روز مبارک نیست. شاید بتوان سهم زیادی از پیشرفت را در کشورهای توسعه‌یافته، به مسئله کتابخوانی از دوران کودکی نسبت داد. در کشور آمریکا از سال ۱۷۳۲ (بیش از ۲۸۰ سال پیش) هر سال بین ۱۲۰۰ تا ۱۴۰۰ کتاب برای کودکان

۱. زمر: آیه ۹.

۲. مجادله: آیه ۱۱.

۳. علاءالدین متقی هندی، کنز العمال، ج ۱، ص ۳۷۵.

چاپ می‌شد. ناپلئون در فرانسه اولین شخصی بود که دستور تأسیس کتابخانه را برای کودکان صادر کرد که در سال ۱۹۲۴ تعداد کتابخانه‌های مدارس در فرانسه بیش از ۵۰۰۰ واحد بوده است. در سال ۱۹۳۸ در شوروی سابق، تعداد ۹۴ کتابخانه مستقل برای کودکان و ۴۸۶ کتابخانه وابسته به کتابخانه‌های عمومی برای اطفال تأسیس شده بود. در ژاپن به سال ۱۹۶۰ طرح و اقدامی آغاز شد که اکنون در سراسر ژاپن گسترش یافته است در آنجا کودکان هر روز به مدت بیست دقیقه از روی کتابی با صدای بلند برای والدین «معمولا مادر» می‌خوانند.^۱

در ایران اسلامی که مدعی اهمیت‌دادن به جایگاه تعلیم و مطالعه بر اساس آموزه‌های اسلام است، باید توجه به مطالعه به سرعت و با برنامه‌ریزی مدوّن جبران شود؛ زیرا اگر علاقه به مطالعه از کودکی در انسان پدید نیاید و مطالعه به نیازی معنوی در زندگی او تبدیل نشود، ذهنش در جوانی تهی از معیارها خواهد بود و سادگی و بی‌تجربگی جوانی، راه را برای نفوذ ناهنجاری‌ها باز می‌کند. امام علی علیه السلام می‌فرماید: «تَعَلَّمُوا الْعِلْمَ صِغَارًا تَشُوذُوا بِهِ كِبَارًا»^۲ در خردسالی علم بیاموزید تا در بزرگسالی به برتری و سیادت نائل آید.

فواید مطالعه در کودکی و نوجوانی

۱. پرورش تفکر خلاق و تفکر نقاد

مطالعه از کودکی تأثیر بسزایی در پرورش دو تفکر دارد که هر جامعه

۱. کمال پولادی، «نکاتی در مورد چگونگی علاقمند کردن بچه‌ها به کتابخوانی»

انتشارات کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، سال ۱۳۷۴

۳. عبدالحمید ابن هبة الله ابن ابی الحدید، شرح نهج البلاغه، ج ۲۰، ص ۲۶۷.

رشدیافته‌ای باید اعضایش به این دو مهارت مجهز باشند: «تفکر خلاق» و «تفکر نقاد».

منظور از «تفکر خلاق» توانایی دیدن موضوعات به شیوه‌ای نو و گام برداشتن فراتر از اطلاعات است. تحقیقات جدید نشان می‌دهد توانایی تفکر خلاق، اکتسابی بوده و بالقوه به همگان ارزانی شده است؛ اما تفاوت در شکوفا نمودن آن است. نقش مطالعه در ایجاد تفکر خلاق، به دلیل پرورش تخیل است و تخیل، اساس خلاقیت است؛ با کتابخوانی برای کودک، دنیایی بزرگ و پهناور در مقابل چشمان او گشوده می‌شود و او قادر است آزادانه خیال‌پردازی کند. کودک در این شرایط، خود را محدود و محبوس در حصار واقعیت‌ها و امور مشهود نمی‌بیند. دلیل دیگر تأثیر مطالعه بر پرورش خلاقیت، سؤالات طرح‌شده برای کودک و مقایسه‌های او بین دریافته‌ها است.

فردی که با تفکر «نقاد» و «خلاق»، در فرآیند دوست‌یابی، روبرویی با موقعیت‌های آسیب‌زا و پیشنهادهای ناهنجار، محیط کار و پیش‌بردن اهداف مربوط به شغل، ازدواج، برخورد با همسر و تربیت فرزندان، تصمیمات سیاسی و بسیاری از امور ریزودرشت بر اساس معیارهای دقیق و درست به تحلیل همه‌جانبه می‌پردازد خواه ناخواه موفق‌تر خواهد بود و نیاز هر جامعه به داشتن چنین اعضایی بر کسی پوشیده نیست.

۲. تغذیه عاطفی و روانی کودک

خواندن کتاب برای کودک نوپا، ضمن پاسخ به روحیه کنجکاو کودک، سبب تغذیه عاطفی و روانی کودک می‌شود؛ چون ورق‌زدن کتاب از سوی والدین برای کودک، به منزله وقت گذاشتن از سوی والدین است.

۳. گسترش دایره لغات

مطالعه بیشتر سبب می‌شود دایره لغات خواننده افزون‌تر شده و از کلمات جدیدتری در مکالمات روزمره خود استفاده کند. داشتن فن بیان و بلاغت در گفتار در زمینه‌های حرفه‌ای و شغلی، کمک بسیار بزرگی به او خواهد کرد؛ نیز توان به‌کارگیری لغات در سطح مطلوبی، اعتماد به نفس بیشتری به او خواهد بخشید.

۴. ارتقای مهارت نوشتن

مطالعه در مهارت نوشتن و شکوفایی استعداد نویسندگی تأثیر مستقیم دارد؛ زیرا سبب افزایش دامنه لغات می‌شود. افزایش دامنه لغات سبب می‌شود شخص با داشتن هر شغلی در آینده، توان ارائه مباحث مرتبط با شغل، رشته و صنف خود را در قالب مقاله و دیدگاه داشته باشد.^۱

۵. ارتقای سطح فکری و اجتناب از سطحی‌نگری

با مطالعه کتاب‌های مفید، یعنی مصاحبت با انسان‌های شرافتمند گذشته که کوله‌بار تجربه و اندوخته‌های یک عمر را به نوجوان منتقل می‌کنند، به‌یقین نوجوان در دام ناهنجاری‌های اجتماع و جوانی‌کردن‌های بی‌ارزش گرفتار نمی‌شود.

۶. درونی‌شدن آموخته‌ها و مطالعات در ذهن کودک و نوجوان

شخصی که از کودکی و حتی نوجوانی با مطالب و آموخته‌های ارزشمند روبرو می‌شود، به‌مراتب اثر آموخته‌ها در افکار و صفاتش بیشتر از فرد

۱. نتایج تحقیق میدانی توسط نویسنده نشان می‌دهد بیش از هشتاد درصد افراد ماهر در مشاغل و حرف مختلف، در کودکی و نوجوانی عادت به مطالعه داشته‌اند.

بزرگسال است. امام علی علیه السلام می فرماید: «إِنَّمَا قَلْبُ الْوَحْدِ كَالْأَرْضِ الْخَالِيَةِ مَا أُلْتِيَ فِيهَا مِنْ شَيْءٍ قَبْلَتَهُ»؛^۱ دل نوجوان مانند زمین آماده است که هر بذری در آن افشاندن شود، می پذیرد.

همچنین امام صادق علیه السلام فرمود: «إِنَّمَا عَالِمًا أَوْ مُتَعَلِّمًا، فَإِنْ لَمْ يَفْعَلْ فَرَطًا، فَإِنْ فَرَطَ ضَيَّعَ، وَإِنْ ضَيَّعَ أَثِمَ، وَإِنْ أَثِمَ سَكَنَ النَّارَ وَالَّذِي بَعَثَ مُحَمَّدًا بِالْحَقِّ»؛^۲ دوست ندارم جوانانِ شما را جز در دو حالت ببینم: دانشمند یا دانش‌اندوز. اگر جوانی چنین نکند، کوتاهی کرده و اگر کوتاهی کرد، تباه نموده و اگر تباه نمود، گناه کرده و اگر گناه کند، سوگند به آن که محمد صلی الله علیه و آله را به حق برانگیخت، اهل دوزخ خواهد بود.

مقام معظم رهبری به نوجوانان چنین می فرمایند: «در دوران نوجوانی زیاد مطالعه می‌کردم. غیر از کتاب‌های درسی خودمان، کتاب تاریخ، ادبیات، شعر و کتاب قصه و رمان هم می‌خواندم. به کتاب قصه خیلی علاقه داشتم و خیلی از رمان‌های معروف را خواندم. الآن احادیثی یادم است که آنها را در دوره نوجوانی خواندم و یادداشت کردم».^۳

۷. کاهش استرس و افزایش آرامش

تحقیقات انجام شده دانشگاه «ساکس» - سال ۲۰۰۹ - نشان می‌دهد برای حفظ آرامش هنگام روبرویی با مشکلات، مطالعه حتی از فعالیت‌های محبوبی مانند گوش دادن به موسیقی، قدم‌زدن و آشامیدن چای یا قهوه مؤثرتر است. نتایج این تحقیقات با ارزیابی ضربان قلب و تنش‌های

۱. نهج البلاغه، نامه ۳۱.

۲. محمد بن حسن طوسی، *امالی*، ص ۳۰۳، ح ۶۰۴.

۳. گفت‌و شنود رهبر معظم انقلاب با جمعی از نوجوانان و جوانان، ۱۳۷۶/۱۱/۱۴ ش.

عضلانی بررسی شده بود. شرکت‌کنندگان در این پروژه تحقیقاتی تنها شش دقیقه بعد از شروع به خواندن و ورق‌زدن کتاب، آرامش را احساس می‌کردند.^۱

امام علی علیه السلام می‌فرماید: «مَنْ تَسَلَّى بِالْكِتَابِ لَمْ تَقْتُلْ سَلْوَةً»؛^۲ هر که با کتاب‌ها آرامش یابد، راحتی و آسایش از او سلب نمی‌گردد. همچنین می‌فرمایند: «يَأْتِي عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ هَرَجٌ لَا يَأْتُسُونَ فِيهِ إِلَّا بِكُتُبِهِمْ»؛^۳ روزگار پر از فتنه‌ای بر مردم خواهد رسید که جز به کتاب‌هایشان انس و آرامش نگیرند. تشویق به مطالعه، به‌ویژه در دوران پُرتشویش بلوغ، کمک مؤثری به آرامش نوجوان خواهد کرد.

راهکارهای درونی‌سازی عادت به مطالعه در کودکان و نوجوانان

صفر تا دوسالگی

با توجه به علاقه کودک قبل از دوسالگی به تصویر بیشتر از کلمات:
۱. بهتر است بعد از شش ماهگی کتاب‌های غیرکاغذی در اختیار فرزند گذاشت تا با آنها سرگرم و ناآگاهانه با کتاب انس بگیرد. بازی او با کتاب‌های کاغذی شاید منجر به بریدن دستش و فاصله‌گرفتن از کتاب شود. ورق‌زدن کتاب‌های پارچه‌ای و پلاستیکی برای کودک در این سن آسان‌تر است.

۲. تا قبل از دوسالگی می‌توان کتاب‌های ساده‌ای که در آنها شعرهای دو یا سه‌بیتی برای هر تصویر نوشته شده، برای کودک خواند. تصویر در این

۱. محمد رحمانی، «چهارده فایده منحصر به فرد کتابخوانی»، در: <https://www.chetor.com>

۲. عبدالواحد تمیمی آمدی، *غررالحکم و دررالکلم*، ص ۲۳۳.

۳. محمد بن یعقوب کلینی، *الکافی*، ج ۱، ص ۵۲.

دوره حرف اول را می‌زند و اگر ظاهر کتاب دلخواه فرزند نباشد، به شعرهایش نیز توجه چندانی نمی‌کند.

۳. در دوران کودکی نباید برای خواندن کتاب، قانون و قاعده و زمان دقیقی انتخاب کرد. بهترین زمان، هنگام حوصله‌داشتن کودک است؛ ضمن اینکه نباید فرزندان را به شنیدن داستان مجبور کرد.

دو تا چهارسالگی

در این سن و با انجام اقدامات قبلی، کودک با کتاب و قصه عجین شده؛ اما هنوز نمی‌داند صفحه‌های کتاب، کلمات و داستان‌ها را در خود جا داده‌اند.

داستان‌های آهنگین مناسب این سن هستند. بچه‌ها در این سن دوست دارند تصاویر کتاب را مشاهده کنند تا شخصیت‌ها و فضای داستان را در ذهن‌شان بهتر تجسم کنند. آنها وقتی قصه‌ها را در قالب شعر می‌شنوند، بهتر آنها را به خاطر می‌سپارند و حتی در خواندن کتاب همراه می‌شوند.^۱ تحقیقات نشان داده‌اند تقریباً ۷۵٪ یادگیری از طریق حس بینایی کسب می‌شود.

* کتاب همراه همیشگی: والدین در مطب یا خودرو می‌توانند کودک را در این سن با کتاب‌های با متن کم و تصویر بزرگ و زیاد سرگرم کنند.

* مشارکت کودک در خواندن کتاب: می‌توان بعد از چند بار خواندن داستان، از کودک خواست جمله‌ها را کامل کند یا داستان را بعد از تمام‌شدن با کمک والدین روایت کند.

* بازی کردن داستان کتاب: بازی داستان کتاب و دادن نقشی یکی از

۱. محمد احدیان، مقدمات تکنولوژی آموزشی، ص ۱۲۵.

شخصیت‌های داستان به کودک در علاقه او به کتاب اثرگذار است. * خسته‌نشدن از خواندن کتاب تکراری: بچه‌ها تکرار را دوست دارند و وقتی به کتابی علاقمند می‌شوند، هر روز تماشایش می‌کنند؛ نیز وقتی داستان کتابی جذب‌شان می‌کند، دوست دارند هر لحظه آن را بشنوند. در برابر این خواسته کودک، نباید مقاومت کرد.

چهار تا شش سالگی

کودک در این سن داستان کتاب‌ها را به خاطر می‌سپارد و مدام از والدین می‌خواهد کتابی تکراری برایش بخوانند. داستان‌های عجیب و خنده‌دار را دوست دارد و علاقه دارد تا در صدا و شیوه روایت خواننده نیز عجیب‌بودن و حتی مسخرگی رفتار بعضی شخصیت‌ها را احساس کند. * بازی و نمایش

در کتاب‌های مناسب این سن باید فرزندتان بتوانند در جریان آن مشارکت کنند. بچه‌ها در سنین پیش‌دبستانی دوست دارند هنگام کتاب‌خواندن والدین، نقش فعال‌تری بازی کنند.

* در نظر گرفتن علایق کودک در انتخاب سوره‌های داستانی

بهتر است کتاب بر اساس علایق فرزندتان انتخاب شود. اگر عاشق ماشین است، داستانی برایش بخوانند که ماشین‌ها شخصیت‌های اصلی‌اش هستند؛ اگر با حیوانات خوب ارتباط برقرار می‌کند، سراغ گزینه‌هایی بروند که داستانی را در جنگل و باغ وحش روایت می‌کند. کودکی که تختخوابش «کیتی» است، به یقین از شنیدن داستان‌های مربوط به این عروسک لذت زیادی می‌برد.

شش تا دوازده سالگی

در این سن کودک با کمی اشتباه کتاب‌هایش را می‌خواند؛ اما با رسیدن

به کلمات تازه مکث می‌کند و اغلب با توجه به معنای کلی متن آنها را حدس می‌زند؛ همچنین از تصاویر برای حدس‌زدن داستان و تشخیص معنای واژه‌ها کمک می‌گیرد؛ به سؤال‌های تازه درباره داستان پاسخ می‌دهد؛ از خواندن کتاب‌های تازه و کشف جملات جدید لذت می‌برد؛ حتی گاهی رفتارهای یکی از شخصیت‌های قصه را انجام می‌دهد و خودش را جای او می‌گذارد که این نشان از تخیل قوی و تصویرپردازی کودک دارد.

* تهیه کتاب‌های مرتبط با فضاها دیده‌شده

با فرزندان از موزه، حیات وحش و آثار تاریخی بازدید کنید و از کتابفروشی این مجموعه‌ها، کتابی درباره تاریخچه آنها یا داستان‌های اتفاق‌افتاده در آنها بخرید. گوش‌دادن به کتابی که فرزند شاهد ماجرایش بوده یا از مکانی که در آن داستان اتفاق افتاده بازدید کرده، برایش جذاب خواهد بود.

* تناسب لحن داستان‌گویی با ماجرا

والدین وقتی داستان‌ها را بر اساس اتفاق‌های افتاده در آنها می‌خوانند، صدای‌شان را بالا و پایین ببرند یا لحن خندان و عصبانی به خود بگیرند تا به فرزندشان لذت بیشتری از گوش‌کردن به روایت‌های کتاب تزریق کنند. کتاب را تنها برای فرزند روخوانی نباید کرد، بلکه باید جای هر شخصیت داستان نشست و صدای مناسب با آن شخصیت را به خود گرفت.

* ساختن کتاب صوتی

گاهی داستان‌های شنیدنی حتی بیشتر از کتاب‌های مصور، کودک را پای خود می‌نشانند. برای فرزندان سی‌دی‌هایی از داستان‌های ماندگار صوتی

تهیه کنید و در اتومبیل و خانه برایش پخش کنید. اگر ذخیره داستان‌هایتان تمام شد، صدای خودتان را ضبط کنید و داستانی صوتی بسازید تا زمانی که فرصت ندارید، فرزندتان بی‌اصرار به کتاب‌خواندن به آنها گوش کند.

* تنوع کتاب

فرزند در این سن توانایی خواندن را پیدا کرده و باید تنوع کتاب در کتابخانه‌اش برقرار شود. قراردادن کتاب‌های متنوع در کتابخانه فرزند، این امکان را به او می‌دهد تا در هر روز برحسب حال و هوایش کتابی را برای خواندن انتخاب کند.

* آشنایی با کتب فاخر

کودک در این سن به قصه بیشتر از شعر علاقه دارد. والدین می‌توانند بازنویسی‌های داستان‌های شاهنامه، کلیله و دمنه و ... را برای فرزندشان تهیه کنند که با تصویرگری کودکانه روایت شده‌اند.

* رعایت نبایدها

کتاب‌خواندن برای بچه‌ها بایدهایی دارد که گفته شد؛ اما افزون بر این موارد، والدین نباید کودک را به اجبار پای کتابخوانی بنشانند. نیز وقتی آرزوی هدیه گرفتن عروسکی را دارد، نباید تنها کتاب به او هدیه داد یا در روزهایی که قصد تفریح دارد، او را به کتاب‌فروشی بُرد.

* انتخاب مناسب کتاب

در جریان خواندن کتاب، دایره لغات فرزند گسترده‌تر می‌شود و مفاهیم تازه را یاد می‌گیرد؛ اما نباید در انتقال این دانش‌ها به فرزند زیاده‌روی کرد. او باید در سنی باشد که قدرت درک شنیدنی‌ها را داشته باشد.

والدین و معلمان بدانند اگر لغات تازه یا مفاهیم ناآشنا در همه صفحات کتابی که برای فرزندان خوانده می شود بارها تکرار شده، کتاب مناسبی انتخاب نکرده اند.

راهکارهای تشویق نوجوانان به مطالعه

* طراحی نمادهای شهری برای تشویق به مطالعه فضای فرهنگی - تبلیغی جامعه و مدرسه تأثیر بسزایی در شکل گیری تفکر کودک و نوجوان دارد.

* تبلیغ استفاده از اوقات انتظار برای مطالعه تبلیغ استفاده از فرصت های انتظار برای مطالعه، نوجوان را هدفمند و باانگیزه می سازد. اولیای مدارس می توانند مبلغان توانمندی در این باره باشند. رهبر انقلاب می فرماید:

«می خواهم خواهشی از مردم بکنم و آن این است: کسانی که اوقاتی را در حال انتظار به بیکاری می گذرانند، کتاب بخوانند. اگر مردم ما عادت کنند که از این وقت های ضایع شونده برای مطالعه کتاب استفاده کنند، جامعه خیلی پیش خواهد رفت و فرهنگ کشور، خیلی ترقی خواهد کرد»^۱. قرارداد کتاب، مجله و ... در اتوبوس، مطب، نانوائی و ... به ترویج کتابخوانی کمک می کند.

* کتابخوان بودن والدین کودکان و نوجوانان برای موفقیت در زندگی به الگوهای رفتاری نیاز دارند. وجود حس همانندسازی در کودکان و نوجوانان و نیاز آنها به الگوهای رفتاری ایجاب می کند والدین را در حال مطالعه ببینند. پدر و

۱. مصاحبه با خبرنگار صداوسیما پس از بازدید از نمایشگاه کتاب، ۱۳۷۵/۲/۲۲ ش.

مادر مقابل دیدگان فرزندان کتاب به دست بگیرند؛ چراکه فرزندان آینه رفتار والدین هستند.

رهبر انقلاب در مصاحبه‌ای می‌فرماید:

«همه افراد خانه ما، وقتی می‌خواهند بخوابند، حتماً یک کتاب کنار دست‌شان است. من فکر می‌کنم که همه خانواده‌های ایرانی باید اینگونه باشند. توقع من این است که پدرها و مادرها، بچه‌ها را از اول با کتاب محشور و مانوس کنند. حتی بچه‌های کوچک باید با کتاب انس پیدا کنند»^۱.

✱ بیان علاقه آدم‌های بزرگ به مطالعه

بیان و طراحی فضاهای فرهنگی بر اساس گفتار بزرگان درباره کتاب، تأثیری عمیق بر ایجاد این عادت پسندیده دارد. با توجه به تأثیر الگوهای برجسته اخلاقی در شخصیت نوجوانان و جوانان، مطالعه زندگی‌نامه و سرگذشت‌نامه بزرگان، مشاهیر و فرزندان نیز تأثیرگذار خواهد بود.

✱ پرسش از نوجوانان با عبارات «این روزها چه می‌خوانی؟»

والدین و معلمان از بچه‌ها زیاد بپرسند چه کتابی می‌خوانند؟ اگر این جمله وارد ادبیات بین فردی نوجوانان نیز شد، آنگاه در ترویج کتابخوانی موفق بوده‌ایم.

✱ ایجاد نمایشگاه‌های شخصی از کتاب در مدارس

دانش‌آموزان علاقمند به کتاب از کتب شخصی خود، در مدرسه نمایشگاه برپا کنند.

✱ معرفی کتاب‌های مناسب سن نوجوانان در مسجد و مدرسه

مبلغان دینی، مربیان و معلمان مدارس از فهرست جدیدترین کتب

۱. مصاحبه در پایان بازدید از نمایشگاه کتاب، ۱۳۷۴/۲/۲ ش.

منتشرشده برای نوجوانان اطلاع داشته باشند و این کتب را به دانش‌آموزان معرفی کنند.

✱ کتاب‌محور بودن درس انشا

گاهی در کلاس‌های انشا از دانش‌آموزان بخواهند خلاصه‌ی یکی از بهترین کتاب‌هایی را که خوانده‌اند بنویسند و در کلاس بخوانند تا بقیه دانش‌آموزان نیز با کتاب خوانده‌شده توسط هم‌کلاسی‌شان آشنا شوند.

✱ برگزاری جلسات نقد کتاب برای نوجوانان در مدرسه و مسجد

محافل انس با کتاب در مدارس و مساجد برگزار شود و همه شرکت‌کنندگان کتابی را در بازه‌ی زمانی معین مطالعه و در دو یا سه جلسه درباره‌ی موضوع، داستان و شخصیت‌های داستان تحلیل و بررسی انجام دهند.

✱ برپایی طرح کتاب در گردش^۱

از دانش‌آموزان خواسته شود کتاب‌های شخصی و مورد علاقه خود را به مدت معینی در اختیار مدرسه یا مسجد قرار دهند و با جمع‌آوری یک مجموعه، کتاب‌ها بین نوجوانان دست‌به‌دست شده و آنها در برگه‌های مخصوص، برداشت خود از کتاب را نوشته و به بهترین برداشت جایزه داده شود؛ نیز همه شرکت‌کنندگان در قرعه‌کشی شرکت داده شوند.

۱. نویسنده مقاله ارائه‌دهنده طرح جامع «کتاب در گردش در ادارات دولتی کشور» است.

آثار منفی استفاده از تبلت و موبایل بر سلامت جسمی و روانی کودکان

پریسا پورعلمداری*

اشاره

فضای مجازی افزون بر آسان‌سازی برقراری ارتباط و دسترسی به اطلاعات و همچنین فرصت‌های جدیدی که برای زندگی بشر با خود به ارمغان آورده، بشر امروزی را دستخوش چالش‌ها و نگرانی‌هایی نیز کرده است. امکان تعامل آسان با این فضا و در دسترس بودن تجهیزات آن برای کودکان و نوجوانان، این فضا را وارد زندگی روزمره کودکان و نوجوانان کرده است؛ به طوری که بیشتر کودکان آشنایی نسبی با تبلت و تلفن همراه دارند و بچه‌های سه تا چهارساله اگر خودشان صاحب گوشی همراه نباشند، استفاده تمام فنون تلفن همراه و تبلت پدر و مادرشان را حتی بهتر از خودشان می‌دانند.

آسیب‌پذیری بیشتر این گروه سنی، نگرانی‌هایی را برای والدین ایجاد

* کارشناس ارشد مشاوره خانواده.

نموده است؛ از این‌رو آسیب‌شناسی این ابزار بایسته است.

اهمیت بازی در رشد کودک

بازی از نیازهای اساسی کودک است و نباید کودک را از آن منع کرد. به بازی و سرگرمی کودک به لحاظ نقش تربیتی‌اش در احادیث نیز توجه شده است.^۱ همچنین تربیت فرزند زمان مناسب خود را دارد که بهترین زمان دوره‌ کودکی و نوجوانی است. از این‌رو بازی در جایگاه ابزاری مهم برای تربیت و فراگیری مهارت‌ها است که باید مورد اهتمام جدی قرار گیرد. این در حالی است که امروزه بازی‌های رایانه‌ای جای بازی واقعی را گرفته و فضای سرگرمی‌های کودکان را به خود اختصاص داده‌اند. «در حال حاضر دشمن از این وسیله برای نفوذ و سلطه فرهنگی استفاده می‌کند، ما هم باید از این فضا برای تبلیغ معارف قرآن و اهل بیت علیهم‌السلام استفاده کنیم».^۲ از سوی دیگر در آموزه‌های تربیتی، بزرگان دینی ما توصیه کرده‌اند فرزندان خویش را مطابق با زمان خودشان پرورش دهیم. علی علیه‌السلام می‌فرماید: «لَا تَقْسِرُوا أَوْلَادَكُمْ عَلَى آدَابِكُمْ، فَإِنَّهُمْ مَخْلُوقُونَ لِزَمَانٍ غَيْرِ زَمَانِكُمْ»؛^۳ فرزندان‌تان را به اجبار و اِکراه بر آداب خود تربیت نکنید؛ چراکه آنها برای زمانی غیر از زمان شما آفریده شده‌اند.

متأسفانه امروزه شاهدیم والدین با هزینه زیادی برای کودکان گوشی و تبلت تهیه می‌کنند و می‌بالند که توانسته‌اند وسیله بازی کودک را فراهم

۱. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۶، ص ۴۷ و ۴۸.

۲. محسن قرائتی، «فعالیت در فضای مجازی از منظر قرآن»، مجله کیهان، ۳۰ آذر

۱۳۹۴: <http://kayhan.ir/fa/news/63615>

۳. عبدالحمید ابن ابی الحدید، شرح نهج البلاغه، ج ۲۰، ص ۲۶۷.

آورده و او را از این تکنولوژی بهره‌مند کنند و کودک در گوشه‌ای آرام سرگرم بازی می‌شود، غافل از اینکه آسیب‌ها و تهدیدهای این تکنولوژی در صورت استفاده نکردن صحیح توسط کودکان، بسیار بیشتر از فواید آن است. بنابراین نقش والدین در انتخاب، مدیریت نوع سرگرمی و وسایل بازی فرزندان بسیار مهم است.

آسیب‌های استفاده از گوشی همراه و تبلت بر کودکان

به نقل از روزنامه ایندپیندنت در ایالات متحده، تحقیقات جدید پژوهشگران آمریکایی نشانگر این است که ۹۷ درصد از کودکان زیر چهارساله صرف‌نظر از درآمد خانواده، از تلفن همراه استفاده می‌کنند.^۱ در حالی که هم‌زمان با رشد سریع تکنولوژی، شاهد بروز اختلالات و مشکلات بسیاری در روند رشدی کودکان هستیم و محققان تاکنون اختلالات روان‌شناختی، رفتاری و جسمانی بسیاری را در کودکان استفاده‌کننده از تبلت و گوشی همراه گزارش کرده‌اند.

۱. آسیب‌های جسمی کودکان

الف) تأخیر در رشد

دستگاه‌های حمل‌شدنی مانند گوشی هوشمند، سبب محدودیت حرکت در کودکان شده و می‌تواند تأخیر در رشد را به همراه داشته باشد؛ زیرا تحرک سبب توانایی در یادگیری شده و توجه را بهبود می‌بخشد. همچنین تأخیر در رشد هنگام ورود به مدرسه، تأثیر منفی بر وضعیت

۱. شهین مرادی، «۱۴ آسیب سنگین تلفن همراه در زندگی دانش‌آموزان»، فارس، ۱۷

تحصیلی کودکان می‌گذارد؛ چراکه براساس پژوهش‌های محققان، «استفاده از این دستگاه‌ها توسط کودکان زیر دوازده سال به طور قابل توجهی می‌تواند یادگیری و رشد آنها را محدود کند»^۱.

ب) مشکلات سیستم بینایی

بررسی‌های جدید دانشمندان نشان می‌دهد کار زیاد با رایانه به چشم کودکان آسیب‌های جدی وارد می‌کند و می‌تواند برای سیستم عصبی و چشمی کودکان بسیار مضر باشد؛ تاری دید، تنبلی چشم، خشکی چشم، آب‌مروارید و پیری زودرس چشم از عوارض شایع در کودکانی است که عادت به استفاده زیاد از تبلت و رایانه دارند. «خیره‌شدن به نمایشگر دستگاه‌های قابل حمل مانند گوشی هوشمند و تبلت می‌تواند فشار زیادی به چشم وارد کرده و موجب چشم‌درد یا سندرم^۲ بینایی رایانه‌ای می‌شود که علائم سوزش، احساس جسم خارجی در چشم، آبریزش و قرمزی را به همراه دارد»^۳.

«رعایت نکردن فاصله از منابع نوری سبب خسته‌شدن چشم می‌شود و حساسیت به نور یا فوتوفوبی پیامد این مسئله است. کار زیاد با رایانه، تبلت، گوشی و حتی تماشای زیاد تلویزیون از فاصله نزدیک و مواجهه بیش از حد کودکان با منابع نوری سبب بروز این مشکل در آنها می‌شود».

ج) تومور مغزی

امواج رادیویی تأثیرگذار و ویرانگر بر کودکان و نیز بزرگسالان امروزی،

1. Cris Rowan PARENTING, ۱۰ Reasons of 12. ۲۰۱۷.

۲. نشانه‌های بیماری.

۳. نیره ولد خانی، «خطرات موبایل و تبلت برای کودکان»، سایت تبیان، ۱۳۹۵/۸/۲۶.

هرگز با این شدت و تنوع در نسل‌های گذشته وجود نداشته است. امروزه این پدیده ناگزیر سبب بروز مشکلات و چالش‌های جدی در سلامت افراد می‌شود. با توجه به اینکه مغز مهم‌ترین ارگان تأثیرپذیر از امواج گوشی‌های بی‌سیم و سایر وسایل الکترونیکی است، متخصصان انگلیسی باور دارند تومور مغزی در نوجوانی و بزرگسالی حاصل استفاده بی‌رویه کودکان از وسایل الکترونیکی است: «یک مطالعه جامع بین‌المللی در سال ۲۰۱۱ نشان داد میان استفاده از وسایل الکترونیکی و ابتلا به تومور مغزی در بزرگسالی ارتباط مستقیم وجود دارد. هرچه کودک بیشتر از وسایل الکترونیکی استفاده کند، احتمال آسیب‌دیدن او در بزرگسالی افزایش می‌یابد».^۱

(د) ابتلا به سرطان

تلفن‌های همراه برای برقراری ارتباط از امواج رادیویی استفاده می‌کنند؛ از این رو یکی از مهم‌ترین نگرانی‌های استفاده از اینگونه وسایل، افزایش خطر ابتلا به سرطان است.

WHO یا سازمان جهانی بهداشت و مؤسسه ملی سرطان‌شناسی آمریکا در تحقیقاتی درباره بررسی میزان حساسیت کودکان نسبت به امواج الکترومگنتیک اعلام کرد: «امواج رادیویی ساطع از وسایل الکترونیکی و موبایل بر سلامت عمومی کودکان اثر گذاشته و با تأثیر بر DNA سلول‌ها منجر به ایجاد انواع سرطان‌ها و مشکلات شناختی و رفتاری در آنها می‌شود».^۲

1. Morgan, Miller, Mobile phone radiation causes brain carcinogen, 2015.

2. John D. Boice, Jr Robert E. Tarone, Cell Phones, Volume 103, Issue 16, <https://doi.org/10.1093/jnci/djr285>.

گوشی‌های هوشمند در ماه می سال ۲۰۱۱ توسط سازمان بهداشت جهانی در دسته ریسک B2 (امکان سرطان‌زا بودن) به واسطه انتشار امواج قرار گرفتند. «دو سال بعد، دکتر آنتونی میلر از دانشگاه تورنتو نسبت به خطرات مواجهه با فرکانس رادیویی هشدار داد و پیشنهاد داد این دستگاه‌ها در دسته A2 (احتمالاً سرطان‌زا) طبقه‌بندی شوند».^۱

ه) آسیب‌های سیستم شنوایی کودکان در اثر استفاده از «هندزفری»^۲

بر خلاف تصور عمومی استفاده از هندزفری نیز توان کاهش درصد امواج را ندارد؛ زیرا هندزفری نیز مانند آنتن عمل می‌کند. نتایج تحقیقات متخصصان کلینیک درمانی کالیفرنیا نشان می‌دهد گوش دادن با صدای بلند به موزیک با استفاده از هدفون یا هندزفری در طولانی‌مدت سبب عارضه‌های مختلفی از جمله کاهش سطح شنوایی گوش، آلودگی و احتمال عفونت به صورت موقت یا دائم می‌شود: «هدفون به دلیل انتقال صدا به صورت غیرمستقیم و بی‌واسطه روی سیستم شنوایی و حلق تأثیر می‌گذارد».^۳

و) چاقی کودکان

خطر ابتلا به چاقی در کودکان استفاده‌کننده از دستگاه‌های حمل‌شدنی در اتاق‌های خود، سی‌درصد بیشتر است. همچنین سی‌درصد از کودکان مبتلا به چاقی، در آینده مبتلا به دیابت می‌شوند و با خطرات مستمری

۱. نیره ولد خانی، «خطرات موبایل و تبلت برای کودکان»، سایت تبیان، ۱۳۹۵/۸/۲۶.
۲. وسیله‌ای بدون استفاده از دست در انتقال صوت در ابزارهای صوتی و چندرسانه‌ای کاربرد دارد و بدون سیم یا با سیم است.
۳. شهین مرادی، «۱۴ آسیب سنگین تلفن همراه در زندگی دانش‌آموزان»، فارس، ۱۷ مرداد ۱۳۹۶.

چون افزایش احتمال وقوع سکتۀ مغزی و حملۀ قلبی زودرس مواجه خواهند شد.

محققان آمریکایی با بررسی بیش از هزار کودک چاق اظهار کردند: «با فراگیر شدن تبلت‌ها و گوشی‌های هوشمند، چاقی کودکان بیش از گذشته شیوع پیدا کرده است که در پی آن، بیماری‌های متعدد دیگری نیز در جسم فرد شکل می‌گیرند. همچنین عوامل دیگری چون نگرستن‌های بی‌وقفۀ (زل‌زدن) کودکان به صفحۀ نمایش وسایل الکترونیکی، نشستن‌های مداوم، بی‌حرکی‌های طولانی، کاهش کیفیت خواب و حتی غذاخوردن هنگام بازی به چاقی کودکان دامن زده است»^۱.

ز) رشد سریع مغز

طی بازۀ زمانی تولد تا دوسالگی، اندازه مغز سه‌برابر می‌شود و تا سن ۲۱ سالگی به رشد خود ادامه می‌دهد. رشد اولیه مغز به واسطه محرک‌های محیطی یا محرومیت‌هایی از آنها صورت می‌گیرد. در این زمان اگر کودک بیش از حد در معرض تلویزیون، موبایل، تبلت و ... قرار گیرد، به رشد مغز سرعت داده می‌شود که پیامد آن اختلال در عملکرد کودک، کمبود تمرکز، تأخیر شناختی، اختلال در یادگیری، حساسیت زیاد و کاهش توانایی کودک در خودتنظیمی و «سندرم تتروم»^۲ خواهد بود.^۳

1- Mary Aiken, Obesity, aggression, developmental delays: What tablets and mobiles are doing to our children, the telegraph, APRIL 2017.

۲. «tantrum سندرم تتروم» به معنی بدخلقی و شلوغ کردن کودک به گونه‌ای غیر قابل کنترل و رفتارهای پرخاشگرانه است.

3. Cries Rowan PARENTING, Reasons Why Handheld Devices Should Be Banned for Children Under the Age of 12 . 2017.

ح) مشکلات ستون فقرات و دست‌ها

قرارگیری نامناسب وضعیت بدنِ کودکان و بزرگسالان هنگام استفاده طولانی مدت از موبایل، تبلت و لپ‌تاپ - برای کار یا بازی - سبب بروز ناهنجاری‌های اسکلتی و نیز آسیب‌های گوناگونی در سر، گردن، دست و کمر می‌شود. «دکتر کنت هنسراج^۱ نیروی وارد بر گردن را با زاویه ۴۵ درجه ۴۹ پوند و در زاویه ۶۰ درجه ۶۰ پوند^۲ برآورد کرده که این میزان فشار، عوارض مختلفی برای ماهیچه‌ها و استخوان‌های ستون فقرات ایجاد می‌کند».^۳

در حالی که بسیاری از والدین نگران سلامت روان فرزندشان هستند، همیشه در حال کار با تبلت بوده و توجهی به اطراف خود ندارند. متخصصان دربارهٔ آسیب‌های انگشت کودکان نیز که به دلیل استفاده طولانی مدت از صفحات لمسی ابزارهای الکترونیکی به وجود می‌آید، هشدار می‌دهند؛ زیرا «بدین ترتیب عضلات کودکان روزه‌روز تحلیل می‌رود و حرکات عضلات تأخیر بیشتری خواهند داشت».^۴

ت) مشکلات خونی

تحقیقات نشان می‌دهد تأثیر میدان الکترومغناطیسی تلفن همراه بر هموگلوبین خون، سبب تغییرات ساختاری در آن و کاهش پیوند اکسیژن

۱. جراح گردن در نیویورک.

۲. پوند: یکایی برای جرم است که دقیقاً برابر ۰/۴۵۳۵۹۲۳۷ کیلوگرم می‌باشد.

3. Sarah Jacobson Purewal, 8 smartphone injuries that can seriously affect your future, Greenbot, AUG 12, 2016.

4. Ibid.

با هموگلوبین^۱ می شود. «همچنین اختلال در عملکرد هموگلوبین، موجب آزادسازی اکسیژن بیشتر در بافت و در نهایت بروز ناهماهنگی در واکنش های بدن مانند آسیب به سوخت و ساز سلولی و تخریب سلولها و مشکلات دیگر می شود».^۲ دگرگونی در عملکرد هموگلوبین خون تحت تأثیر امواج تلفن همراه تنها به آزادسازی بیش از حد اکسیژن در بافت محدود نمی شود، بلکه بر «سایر وظایف هموگلوبین»^۳ نیز تأثیر منفی می گذارد.

۲. آسیب های روانی و رفتاری

ارتباط با رسانه به ویژه اینترنت از طریق موبایل و تبلت و ... از عوامل دامن زننده به فشرده گی سنی هستند. «پدیده ای که در آن بلوغ صورت می گیرد، اما نه به معنای رشد عاطفی و اجتماعی فرزندان ما، بلکه پیامد فشرده گی سنی سه جنبه رشد: شناختی، فیزیکی و عاطفی کودک را از مدار خود خارج می کند».^۴ همچنین استفاده بیش از اندازه از فن آوری در کودکان، منجر به افزایش روند اضطراب، افسردگی، اختلال دوقطبی،

۱. هموگلوبین پروتئینی است که در گلبول های قرمز خون وجود دارد و نقش آن انتقال اکسیژن و دی اکسید کربن در خون است.

۲. امیر بامه، «تلفن همراه را به رختخواب نبرید: مصاحبه با دکتر علی اکبر موسوی موحدی»، چهارشنبه ۱۷ شهریور ۱۳۸۹. روزنامه جام جم،

<http://jamejamonline.ir/online/670727621655333755>

۳. علی قدس، «تأثیر امواج الکترومغناطیس بر سلامت انسان»، اقتصادنیوز،

<http://www.eghtesadnews.com>، کد خبر: ۱۹۴۴۸۶، ۱۳۹۶/۹/۲۷

۴. پریسا پورعلمداری، «رابطه فرایند و محتوای خانواده و استفاده آسیب زا از اینترنت با هویت من در دانش آموزان»، دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۹۱، ص ۲۶.

جنون، اوتیسم، اختلال دلبستگی، کمبود توجه، رفتار مشکل ساز و بزهکاری کودک می شود.

الف) انزوای اجتماعی

اینترنت در حال دگرگون کردن سیمای زندگی روزانه جوامع، به ویژه کودکان و جوانان است. جذابیت اینترنت سبب شده بسیاری از نوجوانان رایانه را به جای تعامل با همسالان و والدین خود برگزینند که این موضوع سبب به وجود آمدن انزوای اجتماعی می شود.^۱ روزنامه دیلی میل گزارش کرده است: «بازی با تبلت و گوشی همراه فرصت آموزش، خواندن، نوشتن و حتی اجتماعی شدن و برقراری ارتباط با دیگران را از کودکان سلب می کند».^۲ تمام روزهایی که باید بهترین گزینه های برقراری ارتباط کودکان با دیگران و ایجاد روابط اجتماعی مفید باشند، با بازی با وسایل الکترونیکی به هدر می روند.

ب) خواب نامنظم

مطالعات انجام شده حاکی از آن است کودک در صورتی که بداند با تبلت و تلفن همراه به دیگران پیامک بفرستد یا پیامک های دریافتی را بخواند، الگوی خواب او مختل می شود و این مسئله نه تنها بر هوش کودک، بلکه حتی بر رشد جسمی او نیز تأثیر منفی خواهد داشت. زمانی که افراد به

۱. علی ربیعی و فرشته محمدزاده یزد، «آسیب شناسی فضای مجازی، بررسی تأثیر استفاده از اینترنت بر انزوای اجتماعی دانشجویان»، راهبرد اجتماعی فرهنگی، دوره ۲، ش ۶، ص ۴۳ تا ۶۰.

۲. شهین مرادی، «۱۴ آسیب سنگین تلفن همراه در زندگی دانش آموزان»، فارس، ۱۷ مرداد ۱۳۹۶.

گوشی‌های هوشمند و تبلت‌های خود در تاریکی نگاه می‌کنند، طول موج کوتاه نور آبی منجر به تأخیر در ترشح ملاتونین شده و پیرو آن، فرآیند خواب سخت‌تر می‌شود. نویسنده ارشد این تحقیقات از دانشگاه هوستون می‌گوید: «دستگاه‌های الکترونیکی نظیر تبلت و گوشی همراه سطح هورمون خواب را کاهش و کیفیت خواب را تحت تأثیر خود قرار می‌دهند». متخصصان این دانشگاه در ادامه می‌گویند: «هزینه‌های پایین آمدن کیفیت خواب به خصوص در کودکان بسیار بیشتر از خستگی و خواب‌آلودگی است؛ عدم داشتن خواب منظم با خطر بالایی از افسردگی، چاقی، حمله قلبی، سکته مغزی و دیابت مرتبط است».^۱

ج) بروز اختلالات ذهنی

«در کشورهای سوئیس و اتریش به خانواده‌ها تأکید بسیار شده که بچه‌های زیر شانزده سال اصلاً با موبایل صحبت نکنند».^۲ به دلیل اینکه اگر یک سلول را در نظر بگیرید، دیواره‌ای آن را احاطه کرده است؛ سلول‌های مغز بچه‌ها نیز هنوز شکل و ساختار محکمی به خود نگرفته‌اند؛ در واقع تکامل یافته نبوده و دیواره محکمی ندارند. به همین دلیل میزان بیشتری از تشعشعات را از خود عبور می‌دهند که سبب اختلالات عصبی در آنها می‌شود.

به گفته محققان روسی «ارسال بیش از اندازه پیام کوتاه نوعی وسواس و

1. Frederick J. Zimmerman, Children's Media Use and Sleep Problems, University of Washington, 2008.

۲. امیر بامه، «تلفن همراه را به رختخواب نبرید: مصاحبه با دکتر علی‌اکبر موسوی موحدی»، چهارشنبه ۱۷ شهریور ۱۳۸۹، روزنامه جام جم.

اختلال ذهنی به دنبال دارد»^۱ که متأسفانه نزد کاربران نوجوان بسیار رایج است. استفاده بیش از اندازه از تلفن همراه برای کاربر، استرس و پریشانی ذهنی پدید می‌آورد؛ این اختلالات به اندازه‌ای است که نوعی بیماری روانی و عصبی بر اساس آن تعریف شده است.

د) اعتیاد

برخی کودکان عادت کرده‌اند به محض بیداری از خواب به سراغ تلفن همراه و حتی قبل از خوردن صبحانه، ساعت‌های زیادی صرف بازی‌های آنلاین می‌کنند؛ در صورت کنترل نکردن بازی‌های آنلاین کودکان توسط والدین، باید گفت به راحتی اینگونه بازی‌ها اعتیادآور می‌شوند.

این نوع اعتیاد، اختلالی فیزیکی - روانی دربرگیرنده افکار و سواسی برای استفاده مداوم، کاهش کنترل هیجانات، ناتوانی کنترل کاربری، فکر درباره وسیله حتی زمان استفاده نکردن و مشکلات بی‌شمار دیگر است.^۲ ضمن اینکه بعضی از کودکان برای افزایش رتبه و جایگاه خود در اینگونه بازی‌ها، حتی حاضر به پرداخت هزینه‌هایی هستند و گاهی می‌بینیم کودکی خردسال با استفاده از کارت بانکی والدین از حساب آنها برداشت کرده تا رتبه خود در بازی را ارتقا دهد؛ ضمن اینکه بعضی از بازی‌های آنلاین دربردارنده تصاویر مستهجنی است که کودک را با فضایی بدون هیچ تناسبی با سن او آشنا می‌کند. بسیاری از محققان معتقدند استفاده

۱. شهین مرادی، «۱۴ آسیب سنگین تلفن همراه در زندگی دانش‌آموزان»، فارس، ۱۷ مرداد ۱۳۹۶.

۲. پریسا پورعلمداری، «رابطه فرایند و محتوای خانواده و استفاده آسیب‌زا از اینترنت با هویت من در دانش‌آموزان»، دانشگاه شهید بهشتی، ص ۲۶.

بیش از اندازه از تلفن همراه در ذهن و اعصاب کاربران نوعی اعتیاد پدید می‌آورد که درست مانند اعتیاد به مواد مخدر، ویرانگر است.

ه) پرخاشگری

شاید پرخاشگری در کودکان نتیجه دسترسی آسان آنها به محتوای رسانه‌ای خشونت‌آمیز باشد. در بسیاری از بازی‌های فضای مجازی، برنامه‌های تلویزیونی و فیلم‌ها صحنه‌های قتل، کشتار، تجاوز، شکنجه، مبارزه و قطع عضو دیده می‌شوند که می‌توانند بر کودک تأثیرگذار باشند.^۱ همچنین در صورت استفاده از فیلترشکن در تلفن همراه، شاید کودکان خودآگاه یا ناخودآگاه (تصادفی) شاهد فیلم‌های مستهجن باشند. این موضوع سبب می‌شود کودکان از روی ترس، استرس، بلوغ زودرس و باورهای نادرست حاصل از فیلم‌ها، رفتارهای پرخاش‌گرانه بسیاری از خود نشان دهند.

و) کاهش مهارت‌های ارتباطی

«انزوا می‌ناشی از سپری کردن زمان‌های طولانی با موبایل یا تبلت می‌تواند موجب بروز اختلال در رشد مهارت‌های کلامی و عاطفی کودکان نیز شود».^۲ این اختلال‌ها به سرنوشت کودکان در آینده لطمه‌های جبران‌ناپذیری وارد می‌کنند. کافی است نوجوانان امروزی را نگاه کنید که

-
۱. زهره لطیفی، «تأثیر استفاده از تبلت بر ابعاد روان‌شناختی کودکان»، اولین کنفرانس ملی بازی‌های رایانه‌ای؛ فرصت‌ها و چالش‌ها، ۱۳۹۴، ص ۲۱.
 ۲. علی‌محمد رجبی، «تأثیر استفاده نامناسب از تلفن همراه بر کودکان و نوجوانان»، سایت کودک و اینترنت وزارت اطلاعات، ۱ مهر ۱۳۹۶.

نمی‌توانند روابط خوبی را در دنیای واقعی به وجود آورند. آنها به جای حرف‌زدن حضوری با دوستانشان، در حال صحبت با گوشی شخصی خود هستند که در بیشتر موارد غیرضروری است؛ همچنین وقتی در مهمانی نشسته‌اید و صدایی از بچه‌ها بلند نمی‌شود؛ شاید فکر کنید بچه‌های بادی هستند یا به حرف‌های پدر و مادرشان گوش می‌دهند؛ اما حقیقت چیز دیگری است! بچه‌ها به اقتضای شرایط سنی‌شان باید اندکی سروصدا و تحرک داشته باشند؛ اما در واقع چرا یک‌جا ساکت نشسته‌اند؟ متأسفانه سرگرم‌شدن بچه‌ها با موبایل و تبلت پاسخ این سؤال است.

شواهد نشان می‌دهد جایگزینی این تکنولوژی به جای ارتباطات حضوری (به‌ویژه با استفاده از امکان ارسال پیام‌های کوتاه) تا حدود زیادی ارتباطات انسان‌ها را به حداقل رسانیده است. افزایش اینگونه ارتباطات به کاهش روابط چهره به چهره و زنده‌صوتی منجر می‌شود. ارتباطات ناقصی که در قالب متون خشک و بی‌روح جان می‌گیرد، مرز شوخی و جدی را درهم می‌آمیزد و مسیر اغراق‌آمیز و نادرستی را می‌پیماید.

ز) اطلاعات نامناسب

بسیاری از مواقع محتویات درون پیامک‌ها، بلوتوث‌ها و اینترنت، مسائل و اطلاعات نامناسبی دارد که ذهن کودک و نوجوان را درگیر می‌کند، مشغله فکری برای او ایجاد می‌شود و افزون بر این معمولاً به دلیل ترس از اطلاع والدین دچار نگرانی، بدبینی و اضطراب می‌شود. «از طرفی کودک به دلیل نداشتن توانایی تشخیص و تمیز، هر نوع تفکری را به عنوان واقعیت، باور و ارزش، می‌پذیرد. از این‌رو بسیاری از بازی‌های

فضای مجازی با بهره‌جستن از عناصر ساخت بازی، به تخریب باورها و ارزش‌های دینی کودکان پرداخته‌اند.^۱ در مسائل و فرآورده‌های فرهنگی دیدن یک فیلم یا عکس غیراخلاقی یا شنیدن یک موسیقی مبتذل یا خواندن نوشته‌ای نامناسب، به تدریج واکنش‌های منفی و خطرناک روحی و روانی و جسمی مانند سمی کشنده و مهلک در فرد ایجاد می‌کند که در صورت درمان‌نکردن به موقع، شخصیت انسانی مورد آسیب جدی قرار گرفته که تبعات آن در برخی مواقع جبران‌نشدنی خواهد بود.

تحقیقات انجام‌شده در کشور مؤید آن است که «استفاده از فضای مجازی در ابعاد خانوادگی، تحصیلی، سازگاری، اعتقادی - عبادی و روانی دانش‌آموزان تأثیر منفی دارد و بین وسایل، «تلفن همراه» بیشترین آسیب را بر دانش‌آموزان داشته است».^۲

۱. سیده طاهره موسوی، «تأثیر بازی‌های رایانه‌ای بر باور کودکان»، ره‌توشه راهیان نور، رمضان ۹۶، ص ۷۴.

۲. احمد زندوانیان، «آسیب‌های فضای مجازی بین دانش‌آموزان دختر»، مطالعات فرهنگ - ارتباطات، پاییز ۱۳۹۲، دوره ۱۴، شماره ۲۳، ص ۱۹۵.

کتابنامه

الف) کتاب‌ها:

قرآن کریم

۱. ابن ابی الحدید معتزلی، عبدالحمید، شرح نهج البلاغه، قم: کتابخانه آیت‌الله مرعشی، ۱۴۰۴ ق.
۲. ابن ابی جمهور، عوالی اللئالی العزیزیه فی الأحادیث الدینیة، قم: مؤسسه سیدالشهدا علیؑ، ۱۴۰۳ ق.
۳. ابن بابویه (شیخ صدوق)، محمد بن علی، الأمالی، قم: کنگره شیخ مفید، چ اول، ۱۴۱۳ ق.
۴. _____، النخصال، قم: جامعه مدرسین، چ اول، ۱۳۶۲ ش.
۵. _____، ثواب الاعمال، قم: رضی، چ دوم، ۱۳۶۸ ش.
۶. _____، من لا یحضره الفقیه، قم: دفتر تبلیغات اسلامی، چ دوم، ۱۴۱۳ ق.

۷. احدیان، محمد، *مقدمات تکنولوژی آموزشی*، تهران: شرکت بین‌المللی نشر و تبلیغ بشری، ۱۳۷۱ ش.
۸. احمدی، احمد، *اصول و روش‌های تربیت در اسلام*، اصفهان: دانشگاه اصفهان، ۱۳۸۷ ش.
۹. اسبورن، الکس، *پرورش استعداد همگانی ابداع و خلاقیت*، ترجمه حسن قاسم‌زاده، تهران: نیلوفر، ۱۳۷۱ ش.
۱۰. اسپاک، بنجامین، *پرورش فرزند در عصر دشوار*، ترجمه هوشنگ ایرانی، تهران: صفی‌علیشاه، ۱۳۶۸ ش.
۱۱. اسماعیلی، علی‌محمد، *جنگ نرم در همین نزدیکی*، تهران: ساقی، ۱۳۷۸ ش.
۱۲. امام ششم، امام جعفر صادق علیه‌السلام (منسوب)، *مصباح الشریعة*، بیروت: اعلمی، ۱۴۰۰ ق.
۱۳. امینی، ابراهیم، *آیین همسرداری*، تهران: اسلامی، ۱۳۶۷ ش.
۱۴. انصاریان، حسین، *نظام خانواده در اسلام*، قم: انتشارات ام‌ایبها، ۱۳۸۰ ش.
۱۵. اولسون، دیوید، *رسانه‌ها و نماد: صورت‌های بیان، ارتباط و آموزش*، ترجمه محبوبه مهاجر، تهران: سروش، ۱۳۸۸ ش.
۱۶. آربلاستر، آنتونی، *ظهور و سقوط لیبرالیسم غرب*، ترجمه عباس مخبر، تهران: مرکز، ۱۳۶۷ ش.
۱۷. آمدی، عبدالواحد، *غررالحکم و دررالکلم*، قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، ۱۳۶۶ ش.
۱۸. باسکرویل، استفان، *بحران خانواده در صنعتی به نام طلاق*، تهران: [بی‌نا]، ۱۳۸۵ ش.
۱۹. براون و اشنایدر، پوشاک اقوام مختلف، ترجمه یوسف کیوان‌شکوهی، تهران: کارگاه هنر، ۱۳۷۶.

۲۰. برک، لورا، *روانشناسی رشد*، ترجمه: یحیی سیدمحمدی، تهران: ارسباران، ۱۳۹۵ ش.
۲۱. بستان، حسین، *اسلام و جامعه‌شناسی خانواده*، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، چ چهارم، ۱۳۸۸ ش.
۲۲. بیکر، توزال *نحوه انجام تحقیقات اجتماعی*، ترجمه هوشنگ ناییبی، تهران: روشن، ۱۳۷۷ ش.
۲۳. بیات، عبدالرسول و دیگران، *فرهنگ واژه‌ها*، قم: مؤسسه اندیشه و فرهنگ دینی، ۱۳۸۱ ش.
۲۴. پارک، جان‌اورت و پارک، ک، *درسنامه پزشکی پیشگیری و اجتماعی*، ترجمه حسین شجاعی تهرانی، تهران: سماط، ۱۳۸۴ ش.
۲۵. پاسنو، دایان، *فمینیسم و مذهب*، ترجمه زینب فرهمندزاد و پروین قائمی، تهران: دفتر نشر معارف، ۱۳۸۳ ش.
۲۶. پاینده، ابو القاسم، *نهج الفصاحه*، تهران: دنیای دانش، ۱۳۸۲ ش.
۲۷. پناهی‌فرد، سیمین، *رده‌بندی سنی بازی رایانه‌ای ESRA*، تهران: بنیاد ملی بازی‌های رایانه‌ای، ۱۳۸۹ ش.
۲۸. پورحسین، ر. *رسانه‌های جمعی و مشکلات خانوادگی؛ تقویت نظام خانوادگی و آسیب‌شناسی آن*، گردآورنده معاونت پژوهش مؤسسه امام خمینی علیه‌السلام، قم: مؤسسه امام خمینی، ۱۳۸۶ ش.
۲۹. تبریزی، جواد، *صراط النجاة*، قم: دارالصدیقه الشهبده علیها‌السلام، ۱۴۲۳ ق.
۳۰. تمیمی آمدی، عبدالواحد، *غرر الحکم و درر الکلم*، قم: دار الکتاب الإسلامی، چ اول، ۱۴۱۰ ق.
۳۱. جان، استوارت میل، *انقیاد زنان*، ترجمه علاء‌الدین طباطبائی، تهران: هرمس، ۱۳۷۹ ش.

۳۲. جمعی از نویسندگان، جنگ نرم، نفوذ و سواد رسانه‌ای، قم: مرکز پژوهش‌ و‌س‌ن‌ج‌ش افکار اداره‌کل پژوهش‌های اسلامی رسانه، ۱۳۹۵ ش.
۳۳. جمعی از نویسندگان، تحلیل و بررسی سریال‌های ماهواره‌ای فارسی‌زبان، قم: مرکز پژوهش‌های اسلامی صداوسیما، مدیریت تحلیل و رویکردشناسی اداره‌کل خدمات رسانه‌ای، ۱۳۹۴ ش.
۳۴. حرّ عاملی، محمد بن حسن؛ وسائل الشیعه؛ قم: رضی، چ دوم، ۱۳۶۸.
۳۵. حسینی، افضل السادات، ماهیت خلاقیت و شیوه‌های پرورش آن، مشهد: آستان قدس، ۱۳۷۸ ش.
۳۶. حسینی، مجتبی، رساله دانشجویی، قم: دفتر نشر معارف، ۱۳۸۷ ش.
۳۷. حلّی [علامه]، حسن بن یوسف؛ قواعد الاحکام؛ قم: جامعه مدرسین، چ اول ۱۴۱۳ ق.
۳۸. حلّی [محقق]، جعفر بن حسن؛ شرائع الاسلام؛ تهران: استقلال، چ دوم، ۱۴۰۹ ق.
۳۹. خامنه‌ای، سیدعلی، رساله اجوبه الاستفتائات، تهران: الهدی، ۱۳۷۹ ش.
۴۰. خزّاز رازی، علی بن محمد، کفایة الأثر فی النّصّ علی الأئمة الإثنی عشر، مصحح: حسینی کوهکمری، عبد اللطیف، قم: بیدار ۱۴۰۱ ق
۴۱. خمینی، سید روح‌الله، صحیفه امام، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی رحمته‌الله.
۴۲. دبس، موریس، مراحل تربیت، ترجمه علی محمد کاردان، تهران: دانشگاه تهران، چ نهم، ۱۳۷۰ ش.
۴۳. دفلور، ملوین و اورتای دنیس، شناخت ارتباطات جمعی، ترجمه: سیروس مرادی، تهران: دانشکده صدا و سیما، ۱۳۸۳ ش.
۴۴. روح‌الامینی، محمود، زمینه فرهنگ‌شناسی، تهران: عطار، ۱۳۸۲ ش.

۴۵. ساروخانی، باقر، *درآمدی بر دائرةالمعارف علوم اجتماعی*، تهران: کیهان، ۱۳۷۰ ش.
۴۶. ستوده، میررضا، *پایه پای آفتاب*، تهران: مؤسسه نشر پنجره، ۱۳۸۸ ش.
۴۷. سرمد، غلام علی، *درآمدی بر جامعه شناسی تعلیم و تربیت*، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۷۳ ش.
۴۸. سیف، سوسن و دیگران، *روانشناسی رشد*، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها، ۱۳۸۵ ش.
۴۹. سیف، علی اکبر، *روانشناسی پرورشی*، تهران: انتشارات آگاه، ۱۳۸۴ ش.
۵۰. شجاعی، محمدصادق، *بازی کودک در اسلام: بررسی پیامدهای تربیتی اسباب بازی کودکان*، تهیه: مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما، قم: مؤسسه بوستان کتاب، ۱۳۸۵ ش.
۵۱. شرفی، محمدرضا، *جوان و بحران هویت*، تهران: سروش، ۱۳۸۶ ش.
۵۲. شعیری، محمد بن محمد؛ *جامع الأخبار*، نجف: انتشارات حیدریه، چ اول، بی تا.
۵۳. شفیع‌ی سروسستانی، ابراهیم، *زن؛ نظام سلطه و رسانه‌ها*، قم: مرکز پژوهش‌های اسلامی صداوسیما، ۱۳۹۰ ش.
۵۴. شیلر، هربرت، *وسایل ارتباط جمعی و امپراتوری آمریکا*، ترجمه احمد میرعابدینی، تهران: سروش، ۱۳۷۶ ش.
۵۵. صافی گلپایگانی، لطف‌الله، *جامع الأحکام*، قم: دفتر تنظیم و نشر آثار حضرت آیت‌الله العظمی صافی گلپایگانی، ۱۳۸۵ ش.
۵۶. صبحی صالح، *نهج البلاغه*، قم: مؤسسه دار الهجرة، ۱۴۱۴ ق.
۵۷. طالبان، محمدرضا، *دین‌داری و بزهکاری*، تهران: فجر اسلام، ۱۳۸۰ ش.
۵۸. طباطبایی، سید محمد حسین، *المیزان فی تفسیر القرآن*، قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، چ پنجم، ۱۴۱۷ ق.

۵۹. طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان، ترجمه آیات، تحقیق و نگارش: علی کرمی، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۸۰ ش.
۶۰. طبرسی، حسن بن فضل، مکارم الأخلاق، قم: الشریف الرضی، چ چهارم، ۱۴۱۲ ق.
۶۱. طهماسبی، طهماسبی، چگونگی انتقال مفاهیم دینی به جوانان، قم: مرکز پژوهش‌های اسلامی صداوسیما، ۱۳۸۱ ش.
۶۲. علی‌پور، احمد و همکاران، بازی‌های رایانه‌ای: فرصت یا تهدید؟، تهران: ارجمند، ۱۳۹۰ ش.
۶۳. فاضل لنکرانی، محمد، جامع المسائل، قم: مطبوعاتی امیر، چ ششم، ۱۳۷۹ ش.
۶۴. فلسفی، محمدتقی، جوان از نظر عقل و احساسات، تهران: هیئت نشر معارف اسلامی، بی‌تا.
۶۵. قمی، شیخ عباس، سفینه البحار، تهران: اسوه، چ دوم، ۱۴۱۶ ق.
۶۶. کانت، امانوئل، تعلیم و تربیت، کانت، ایمانوئل، تعلیم و تربیت، ترجمه: غلامحسین شکوهی، تهران: حکمت.
۶۷. کرمی‌پور، حمید، خاطرات آیت‌الله ابوالقاسم خزعلی، تهران: انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی، [بی‌تا].
۶۸. کلینی، محمد بن یعقوب، اصول کافی، ترجمه محمدباقر کمره‌ای، تهران: اسوه، ۱۳۷۰ ش.
۶۹. _____، الکافی، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۲ ش.
۷۰. _____، الکافی، تهران: دارالکتب الإسلامیه، چ چهارم، ۱۴۰۷ ق.
۷۱. گاردنر، ویلیام، جنگ علیه خانواده، ترجمه معصومه محمدی، تهران: دفتر مطالعات و تحقیقات زنان، ۱۳۸۶ ش.

۷۲. گانتز، بری، اثر بازی‌های ویدیویی و رایانه‌ای بر کودکان، ترجمه سیدحسن پورعابدی نایینی، تهران: جوانه رشد، ۱۳۸۸ ش.
۷۳. گرفت، مایکل و جان هیزل، فرهنگ اساطیر کلاسیک یونان و روم، ترجمه رضا رضایی، تهران: نشر ماهی، ۱۳۸۴ ش.
۷۴. گلسر، ویلیام، تئوری انتخاب، ترجمه: علی صاحبی، تهران: سایه سخن، چ ۱۳، ۱۳۹۶ ش.
۷۵. گیدنز، آنتونی، جامعه‌شناسی، ترجمه منوچهر صبوری، تهران: نی، ۱۳۷۶ ش.
۷۶. مجلسی، محمدباقر، بحارالانوار، ترجمه محمدجواد نجفی، تهران: کتابفروشی اسلامیة، ۱۳۵۴ ش.
۷۷. _____، بحارالانوار، قم: مؤسسه الوفا، ۱۴۰۳ ق.
۷۸. _____، بحارالانوار، مصحح: جمعی از محققان، بیروت: دار احیاء التراث العربی، دوم ۱۴۰۳ ق.
۷۹. مجله پاسدار اسلام، مهر ماه ۱۳۸۶، شماره ۲۷
۸۰. محسنی، منوچهر، جامعه‌شناسی انحرافات اجتماعی، تهران: طهوری، چ دوم، ۱۳۹۰ ش.
۸۱. محمدی ری شهری، محمد، کرائم قرآن در فضائل اهل بیت علیهم‌السلام، قم: دارالحدیث، ۱۳۹۴ ش.
۸۲. محمدی همدانی، اصغر، توشه‌ای از خرمن نماز، ناشر: گلزار کتاب، ۱۳۸۵ ش.
۸۳. مصباح یزدی، محمدتقی، جامعه و تاریخ، تهران: سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۲ ش.
۸۴. مطهری، مرتضی، مجموعه آثار، تهران: صدرا، ج ۱۹، ۱۳۸۴ ش.
۸۵. مکارم شیرازی، ناصر و دیگران، تفسیر نمونه، تهران: دارالکتب الإسلامیة، چ دهم، ۱۳۷۱ ش.

۸۶. _____، تفسیر نمونه، تهران: دارالکتب الاسلامیه، چ شانزدهم، ۱۳۷۳ ش.
۸۷. منادی، مرتضی، جامعه‌شناسی خانواده، تهران: دانژه، ۱۳۷۱ ش.
۸۸. منطقی، مرتضی، راهنمای والدین در استفاده فرزندان از فن‌آوری‌های ارتباطی جدید: "بازی‌های ویدیویی - رایانه‌ای"، تهران: عابد، ۱۳۸۶ ش.
۸۹. موسوی، سیدعلی‌اصغر، فاطمه علیها السلام مادر تمام خوبی‌ها، مازندران: انتشارات هاوژین، چ اول، ۱۳۹۴ ش.
۹۰. موسوی، سیده طاهره، «آثار بازی‌های رایانه‌ای بر سلامت روانی کودک و نوجوان (با تأکید بر نقش رسانه ملی)»، چاپ‌شده در مجموعه مقالات کودک و بازی‌های رایانه‌ای، قم: اداره کل پژوهش‌های اسلامی رسانه، ۱۳۹۷ ش.
۹۱. نصری، عبدالله، سیمای انسان کامل از دیدگاه مکاتب، تهران: دانشگاه علامه طباطبائی، ۱۳۷۱ ش.
۹۲. نظری، مرتضی، بررسی شیوه‌های تبلیغاتی مسیحیت علیها السلام، تهران: سازمان تبلیغات، ۱۳۷۱ ش.
۹۳. ویندال سون و دیگران، کاربرد نظریه‌های ارتباطات، ترجمه: علیرضا دهقان، تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها، ۱۳۷۶ ش.
۹۴. هیشمی، نورالدین، مجمع الزوائد، بیروت: دارالکتب، چ دوم، ۱۹۶۷ م.
۹۵. یغمایی، جواد و محمد خندان، کودک و مطالعه، تهران: کتابدار، ۱۳۸۳ ش.

(ب) مقالات:

۱. ابوطالبی احمدی، تقی، «رابطه سبک فرزندپروری با سلامت روانی دانش‌آموزان» فصلنامه خانواده و پژوهش، سال نهم، ۱۳۹۱ ش.
۲. اسکندری، حسین، «بررسی رابطه بین میزان فعالیت‌های پرورشی مدارس و ابعاد هویتی دانش‌آموزان»، فصلنامه روانشناسی تربیتی، ش ۲۵، پاییز ۱۳۹۱.

۳. اسماعیلی، رضا و همکاران، «دیدگاه دانشجویان درباره تأثیر سریال‌های شبکه‌های ماهواره‌ای بر روابط اجتماعی آنها»، فصلنامه مطالعات ماهواره و رسانه‌های جدید، ش ششم، زمستان ۱۳۹۲.
۴. باهنر، ناصر، «تعلیم و تربیت و دنیای ناشناخته دینی کودکان»، اسلام و پژوهش‌های تربیتی، سال اول شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۳۸۸.
۵. بای، حسینعلی و بابک پورقهرمانی، «بررسی فقهی و حقوقی هرزه‌نگاری در فضای مجازی»، فصلنامه حقوق اسلامی، سال ششم، شماره ۲۳، زمستان ۱۳۸۸.
۶. برزگر، ابراهیم و محسن لعل علیزاده، «جنگ نرم، بازی‌های رایانه‌ای اسلام‌ستیز و پدافند غیرعامل»، مطالعات قدرت نرم، سال اول شماره اول، بهار ۱۳۹۳.
۷. برزگر، ابراهیم و محسن لعل علیزاده، «جنگ نرم، بازی‌های رایانه‌ای اسلام‌ستیز و پدافند غیرعامل»، نشریه: مطالعات قدرت نرم، بهار ۱۳۹۰، دوره ۱ ش ۱.
۸. بهرامیان، امید و همکاران، «رابطه استفاده از شبکه‌های ماهواره‌ای فارسی‌زبان و پایبندی به هویت فرهنگی در زنان شهر تهران»، مطالعات اجتماعی روانشناختی زنان، دوره ۱۴، ش اول، بهار ۱۳۹۵.
۹. بهشتی، سعید و یگانه منطقی، «بررسی نقش بازی در تربیت کودک از دیدگاه قرآن و سنت معصومین»، اندیشه‌های نوین تربیتی، دوره هفتم، ش سوم، ۱۳۹۰ ش.
۱۰. پرچم، اعظم، فاتحی‌زاده مریم‌السادات، اله‌یاری حمیده، «مقایسه سبک‌های فرزندپروری بامریند با سبک فرزندپروری مسئولانه در اسلام» نشریه: پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، بهار ۱۳۹۱، دوره ۲۰ (دوره جدید)، ش ۱۴.
۱۱. پورعلمداری، پریسا، «رابطه فرایند و محتوای خانواده و استفاده آسیب‌زا از اینترنت با هویت من در دانش‌آموزان»، دانشگاه شهید بهشتی، سال ۱۳۹۱.

۱۲. ترکاشوند، علی، «آسیب‌شناسی از خودبیگانگی و بحران هویت در جوانان»، روزنامه رسالت ۶۳۲۱، ۸۶/۹/۲۷.
۱۳. جلیلی‌راد، سیداحمد، «تأثیر فضای مجازی بر فرهنگ حجاب و عفاف در ایران اسلامی»، چهارمین همایش ملی مشاوره و سلامت روان، قوچان: دانشگاه آزاد اسلامی واحد قوچان، ۱۳۹۵ ش.
۱۴. چابکی درزایی، رامین، «جایگاه هویت دینی در سیاست‌های حوزه جوان رسانه ملی؛ مورد مطالعه سیاست‌های اجرایی سند افق رسانه»، فصلنامه مطالعات جوان و رسانه، مهر ۱۳۹۲.
۱۵. چاوشی، سیده مریم، «بررسی اهداف غرب از اسطوره‌سازی برای کودکان در بازی‌های رایانه‌ای»، مجموعه مقالات کودک و بازی‌های رایانه‌ای، اداره کل پژوهش‌های اسلامی رسانه، ۱۳۹۷ ش.
۱۶. چیدری، زهرا، «چهارشنبه‌های سفید یواشکی شروع و یواشکی هم تمام شد!»، روزنامه جوان، ۲۷ خرداد ۱۳۹۶.
۱۷. حاج‌خدادادی، داود و همکاران، «رابطه عملکرد خانواده، هیجان‌خواهی و پرخاش‌گری با اعتیاد به بازی‌های ویدیویی در دانش‌آموزان»، فصلنامه فن‌آوری اطلاعات و ارتباطات در علوم تربیتی، دوره پنجم، ش اول ۱۳۹۳ ش.
۱۸. حقوق‌وردی طاقانکی، مهدی، «توهین به پیامبر(ص) در بازی‌های رایانه‌ای: زنجیره پلید»، ماهنامه پیام انقلاب، شماره ۶۵، آذر ۱۳۹۱.
۱۹. حقوق‌وردی، مهدی، «مهدویت غرب و بازی‌های رایانه‌ای»، پرسمان، شماره ۵۰، آبان ۱۳۸۵.
۲۰. حیدری، ندا، «درک شبکه‌های اجتماعی، نظریه‌ها، مفاهیم و یافته‌ها»، فصلنامه علمی پژوهشی علوم اجتماعی، سال سوم، ش ۵۶، سال ۱۳۹۱.
۲۱. خسروانی، هنگامه، «پیامدهای رسانه و ناتو فرهنگی بر حجاب»، فصلنامه دانش انتظامی خراسان شمالی، س اول، ش دوم، تابستان ۱۳۹۳.

۲۲. خوشرو، سیدمحمدرضا و فریده پیشوایی، «مروری بر مواجهه شبکه‌های ماهواره‌ای با امر مقدس ازدواج و راهکارهای رسانه‌ای مقابله آن»، فصلنامه تخصصی مطالعات جوان و رسانه، ش ۱۴، سال ۱۳۹۳.
۲۳. دختران خیابان انقلاب (خبر)، نشریه پیام زن، ش ۳۱۱، ص ۹.
۲۴. دوران، بهزاد، «هویت خانوادگی و تعامل در فضای سایبرنتیک»، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دوره ۱۲، ش ۴۴، بهار ۱۳۸۳.
۲۵. ربیعی، علی و فرشته محمدزاده یزد، «آسیب‌شناسی فضای مجازی، بررسی تأثیر استفاده از اینترنت بر انزوای اجتماعی دانشجویان»، راهبرد اجتماعی فرهنگی، دوره دوم، شماره ششم، بهار ۱۳۹۲.
۲۶. رجبی، رضا و همکاران، «بررسی زاویه درد گردن با زاویه سر در بین دانشجویان دختر و پسر با تأکید بر مقاطع تحصیلی مختلف»، فصلنامه پژوهشی توانبخشی، دوره ۱۶، ش سوم، ۱۳۹۴ ش.
۲۷. رسولزاده اقدم، صمد و دیگران، «مطالعه جامعه‌شناختی رابطه شبکه اجتماعی فیس‌بوک با مدگرایی زنان شهر تبریز»، فصلنامه مطالعه جامعه‌شناسی، ش ۳۲، ۱۳۹۵ ش.
۲۸. رشنو، داریوش و جواد جواهری، «تبیین رابطه بین بازی‌های رایانه‌ای با میزان پرخاش‌گری دانش‌آموزان؛ مطالعه موردی دانش‌آموزان مقطع ابتدایی شهرستان خرم‌آباد»، دومین کنفرانس سراسری پژوهش‌های نوین در روان‌شناسی و علوم اجتماعی، کیش، ۱۳۹۶ ش.
۲۹. رئیسی، ابوالقاسم، «نقش خانواده در پیشگیری از بزهکاری نوجوانان»، فصلنامه دانش انتظامی، ش ۱.
۳۰. زارع، حسین و عبدالرحیم جهان‌آرا، «تأثیر بازی‌های رایانه‌ای بر چگونگی پردازش اطلاعات نوجوانان»، تفکر و کودک پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، دوره اول، ش چهارم، ۱۳۹۲ ش.

۳۱. زندوانیان، احمد، «آسیب‌های فضای مجازی بین دانش‌آموزان دختر»، مطالعات فرهنگ - ارتباطات، دوره ۱۴، ش ۲۳، پاییز ۱۳۹۲.
۳۲. شبیری، سیدمحمد و همکاران، «بازی‌های رایانه‌ای و اثرات آن بر سلامت روانی دانش‌آموزان»، نشریه روان‌پرستاری، دوره چهارم، ش چهارم، ۱۳۹۵ ش.
۳۳. شرفی، محمدرضا، «بحران هویت فرهنگی در ایران و پیامدهای آن»، روان‌شناسی و علوم تربیتی، دوره ۳۶، ش دوم، پاییز ۱۳۸۵.
۳۴. شریعتی، شهرروز و احسان رازانی، «رسانه‌های ماهواره‌ای و ازخودبیگانگی فرهنگی»، فصلنامه رسانه و خانواده، ش اول، سال ۱۳۹۰.
۳۵. شعبان‌پور، محمدعلی و مارال پارسا، «بررسی رابطه بازی‌های رایانه‌ای با سلامت روانی و پرخاش‌گری در نوجوانان»، اصفهان: اولین کنفرانس ملی بازی‌های رایانه‌ای؛ فرصت‌ها و چالش‌ها، ۱۳۹۴ ش.
۳۶. صانع‌پور، مریم، «مبانی معرفتی اومانسیم»، قیسات، ش ۱۲، سال ۱۳۷۸.
۳۷. عطوفی کاشانی، طاهره، «رسانه و راه‌های مقابله با گسترش الگوهای ضدفرهنگی»، فصلنامه تخصصی مطالعات جوان و رسانه، ش دوم، پاییز ۱۳۹۰.
۳۸. علیرضا، شجاعی‌زند، «مدلی برای سنجش دین‌داری در ایران». جامعه‌شناسی ایران، دوره ششم، ش اول، سال ۱۳۸۴.
۳۹. علی‌محمدی، نسربین، «تأثیر بازی‌های رایانه‌ای بر مغز کودکان»، روزنامه جام‌جم، ضمیمه چارودیواری، ۲۷ بهمن ۱۳۹۴ ش.
۴۰. عمیدی، حسن و حاجی‌محمد احمدی، «مطالعه رابطه بین عضویت در شبکه اجتماعی و تمایل به مدگرایی در جوانان (با تأکید بر فیس‌بوک)»، فصلنامه مطالعات جامعه‌شناسی، ش ۳۲، ۱۳۹۵ ش.
۴۱. غلامی، توران و دیگران، «تأثیر بازی‌های رایانه‌ای بر خلاقیت و رابطه آن با سازگاری روانی دانش‌آموزان»، فصلنامه علمی پژوهشی اندیشه‌های تازه در علوم تربیتی، دوره اول، ش هفتم، ۱۳۹۰ ش.

۴۲. فرهمند، مریم، «واگردهای فمینیستی در ازدواج»، مطالعات راهبردی زنان، شماره ۳۱، بهار ۱۳۸۵.
۴۳. فرهنگ، علی اکبر و هانیه کیانا، «تأثیر رسانه‌ها در تبلیغ سبک زندگی غربی با تأکید بر الگوی پوشش غربی»، دوفصلنامه علمی پژوهشی پاسداری فرهنگی انقلاب اسلامی، ش پنجم، ۱۳۹۱ ش.
۴۴. فضل‌اللهی، سیف‌الله و منصوره ملکی توانا، «آثار سوء تربیتی بازی‌های رایانه‌ای بر کودکان از دیدگاه مربیان پرورشی ناحیه ۲ استان قم»، اسلام و پژوهش‌های تربیتی، دوره دوم، ش سوم، ۱۳۹۰ ش.
۴۵. فضل‌اللهی، سیف‌الله و منصوره ملکی توانا، «بررسی آثار سوء تربیتی بازی‌های رایانه‌ای»، پژوهش و اندیشه، ش ۱۷، ۱۳۸۹ ش.
۴۶. قصری، علیرضا، «مؤلفه‌های هویت دینی»، فصلنامه فرهنگ و ارتباطات، دوره دوم، ش سوم، سال ۱۳۸۹.
۴۷. قطریفی، مریم و همکاران، «بررسی تأثیر بازی‌های رایانه‌ای بر سلامت روانی و عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان دختر و پسر مقطع راهنمایی شهر تهران»، فصلنامه روانشناسی و علوم تربیتی، دوره سوم، ش اول ۱۳۸۵ ش.
۴۸. کاراندیش، نجمه و سیدآرمین ابریشمی اسکویی، «فن‌آوری‌های جدید و چالش‌های پیش‌روی استفاده از آنها در عصر واقعیت مجازی»، ماهنامه اطلاع‌یابی و اطلاع‌رسانی، شماره ۱۷.
۴۹. کرباسیان، قاسم، «رسانه و مدگرایی»، گاهنامه تخصصی مطالعات اجتماعی و رسانه، سال اول، ش اول ۱۳۹۱ ش.
۵۰. کوهی، کمال «جوانان و رسانه‌های نوین: بررسی اعتیاد دانش‌آموزان به بازی‌های رایانه‌ای و عوامل مرتبط با آن»، فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات فرهنگ - ارتباطات، دوره ۱۵، ش ۶۰، ۱۳۹۳ ش.

۵۱. لشکریان، حمیدرضا و مرتضی‌روشنی، «تغییر رفتار و عملیات روانی در شبکه اجتماعی مجازی فیس‌بوک»، فصلنامه پژوهش‌های حفاظتی امنیتی دانشگاه جامع امام حسین علیه‌السلام، س اول، ش چهارم، زمستان ۱۳۹۱ ش.
۵۲. لطیفی، زهره، «تأثیر استفاده از تبلت بر ابعاد روانشناختی کودکان»، اولین کنفرانس ملی بازی‌های رایانه‌ای؛ فرصت‌ها و چالش‌ها، ۱۳۹۴.
۵۳. ماهروزاده، طیبه، «جهانی‌شدن و هویت‌یابی دینی نوجوانان»، دوفصلنامه علمی پژوهشی تربیت اسلامی، س هشتم، ش ۱۶، بهار و تابستان ۱۳۹۲.
۵۴. محترم، سعید و همکاران، «تأثیر اعتیاد به بازی‌های رایانه‌ای بر سلامت جسمی و روانی دانش‌آموزان دختر و پسر مقطع راهنمایی شهر بیرجند»، مجله روانپزشکی و روانشناسی بالینی ایران (اندیشه و رفتار)، دوره ۱۶، ش سوم، ۱۳۸۹ ش.
۵۵. مریدی، محمدرضا و همکار، «بررسی بحران هویت در بین دانش‌آموزان»، مطالعات ملی، ش ۳۰، تابستان ۱۳۸۶.
۵۶. معیدفر، سعید، «شکاف نسلی یا گسست فرهنگی»، مجله‌نامه علوم اجتماعی، ش ۲۴، سال ۱۳۸۳.
۵۷. ملک‌زاده، محمد، «بدحجابی و بی‌عفتی حربه دشمن برای فتنه‌انگیزی؛ فتنه فرهنگی از استعمار کهن تا فرانو»، فصلنامه فرهنگ پویا، ش ۱۸، ۱۳۸۹ ش.
۵۸. موسوی، ابوالفضل، «بازی‌های رایانه‌ای از منظر اخلاق کاربردی با رویکرد اسلامی»، پژوهشنامه اخلاق، شماره ۱۴، سال ۱۳۹۰.
۵۹. موسوی، سیدغفور، «چه کسی از سلامت روان برخوردار است؟»، دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی اصفهان، ۱۳۹۴ ش.
۶۰. موسوی، سیده طاهره، «تأثیر بازی‌های رایانه‌ای بر باور کودکان»، ره‌توشه راهیان نور، رمضان ۱۳۹۶.
۶۱. مولودی، گونا و فرزانه میکاییلی، «بررسی رابطه بازی‌های رایانه‌ای خشن با میزان پرخاش‌گری دانش‌آموزان پسر مقطع متوسطه شهر پاره»، تهران: اولین

همایش علمی پژوهشی علوم تربیتی و روانشناسی آسیب‌های اجتماعی و فرهنگی ایران، ۱۳۹۳ ش.

۶۲. مهدیان، حسین، «تأثیر استفاده از بازی‌های رایانه‌ای بر ابعاد رفتاری دانش‌آموزان»، فن‌آوری اطلاعات و ارتباطات در علوم تربیتی، دوره پنجم، ش دوم، ۱۳۹۳ ش.

۶۳. مهدی‌زاده، سیدمحمد و امید کریمی، «تحلیل دریافت مخاطبان جوان شهر مریوان از سریال‌های عامه‌پسند ماهواره‌ای»، فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران، دوره ششم، ش چهارم، زمستان ۱۳۹۲.

۶۴. مهدی‌زاده، سیدمحمد، «رهیافتی انتقادی به فرهنگ و جامعه نو»، رسانه، ش اول، سال ۱۳۸۵.

۶۵. مهریزی، رضا، «ولع جم‌دیدن ایرانی‌ها»، روزنامه شهروند، سه‌شنبه ۲۲ تیر ۱۳۹۵.

۶۶. نزاکی، فرزانه، «گفتمان شبکه‌های ماهواره‌ای فارسی‌زبان از انقلاب اسلامی»، فصلنامه مطالعات ماهواره و رسانه‌های جدید، ش ششم، زمستان ۱۳۹۲.

۶۷. نصرتی‌نژاد، فرهاد و همکاران، «مطالعه رابطه میزان و نوع استفاده از شبکه‌های ماهواره‌ای فارسی‌زبان با میزان پایبندی دینی در بین مادران و دختران شهرستان گلپایگان»، شورای فرهنگی اجتماعی زنان و خانواده، س ۱۶، ش ۶۳، بهار ۱۳۹۳.

۶۸. یصحانی، سعید اسماعیل، «جهانی‌سازی و استراتژی مقاومت»، فصلنامه کتاب نقد، ش ۲۴ و ۲۵، ۱۳۸۱ ش.

ج) منابع لاتین:

1. Benson, J.E., & Johnson, M.K. "Adolescent family context and adult identity formation". *Journal of Family Issues*, 30, (2009). 1265-1286.
2. Cramer, Phebe. "Identity change between late adolescence and adulthood." *Personality and Individual Differences* 104 (2017): 538-543.

3. Epp, Amber M., and Linda L. Price. "Family identity: A framework of identity interplay in consumption practices." *Journal of Consumer Research* 35, no. 1 (2008): 50-70.
4. Gentile, D.A., Bender, P.K. and Anderson, C.A., (2017). Violent video game effects on salivary cortisol, arousal, and aggressive thoughts in children. *Computers in Human Behavior*, 70, pp.39-43.
5. Gentile, D.A., Lynch, P.J., Linder, J.R., & Walsh, D.A. (2004). The effects of violence video games habits on adolescent hostility, aggressive behaviors and school performance. *Journal of Adolescent*, 27(1). Retrieved from www.sciencedirect.com
6. Mansouri Samaaneh, "The role of satellite in changing Islamic lifestyle and Religious identity", *International Academic Journal of Innovative Research*, Vol.3, No.3, (2016): 13-19.
7. Mohammad Reza Taheri, Hamed Razazi Borujeni, (2016) Theoretical and conceptual structure of security in computer networks. *information technology communications and telecommunication*, 1-2 march 2016 – iran, tehran.
8. Negru-Subtirica, Oana, Eleonora Ioana Pop, Koen Luyckx, Jessie Dezutter, and Michael F. Steger. "The meaningful identity: A longitudinal look at the interplay between identity and meaning in life in adolescence." *Developmental psychology* 52, no. 11 (2016): 1926-36.
9. Ragelienė, Tija. "Links of adolescents identity development and relationship with peers: A systematic literature review." *Journal of the Canadian Academy of Child and Adolescent Psychiatry* 25, no. 2 (2016): 97.
10. Schwartz, Seth J., Hilda Pantin, Guillermo Prado, Summer Sullivan, and José Szapocznik. "Family functioning, identity, and problem behavior in Hispanic immigrant early adolescents." *The Journal of early adolescence* 25, no. 4 (2005): 392-420.
11. Skolski, D.P. (2004). What do we know about Computer and Video Games? A comprehensive review of the current literature. 1.56. Retrieved from the web. [http://www.d.umn.edu/~pskalski.Game_lit.pdf](http://www.d.umn.edu/~pskalski/Game_lit.pdf)
12. Veisheh, Fatemeh, and Zahra Khademian. "Determining The Correlation Between Emotional Perception of Family Function and Personality Traits of Female Students Between 16 To 18 Years Old." (2017).
13. Zamani, I. Cheshmi, M., Hedayati, N. (2009). Effects of addiction to computer games on physical and mental health of girls and boys in school city of Isfahan. *Addiction and Health Magazine*, 2, 95-105.

د) پایگاه‌های اینترنتی

1. <http://article.tebyan.net>
2. www.mashreghnews.ir

3. www.pajooh.e.ir
4. www.seraj24.ir
5. www.ceop.ir
6. www.cyberpolice.ir
7. www.dana.ir
8. www.eghtesadnews.com
9. www.farsnews.com
10. www.gerdab.ir
11. www.gerdab.ir
12. www.ghatreh.com
13. www.goyda.ir
14. www.guard3d.com
15. www.isabk.ir
16. www.jamejamonline.ir
17. www.javanonline.ir
18. www.kayhan.ir
19. www.khabarnegar.ir
20. www.migana.ir
21. www.shia-news.com
22. www.vgpostmortem.ir
23. www.yjc.ir
24. www.zagromed.ir
25. www.zohur12.ir

کتاب حاضر، مجموعه مقالاتی است که به همت عده‌ای از نویسندگان فرهیخته و با قلمی روان نگارش یافته و در موضوعات مبتلابه جامعه همچون: بازی‌های رایانه‌ای، ماهواره، حجاب، طلاق، کتاب‌خوانی، دوست‌یابی، گسست نسل‌ها، مهارت‌های رفتار با فرزند و فضای مجازی سالم سامان یافته است.

دوست‌یابی

شماره کتاب: ۲۷۴۵

ISBN 964-09-1940-3

9 789640 919408

دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم
معاونت فرهنگی و تبلیغی
قم - چهار راه شهدا
تلفن: ۰۲۵-۳۷۷۴۰۳۹۷
tabligh@dte.ir